

Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi

INTERNATIONAL JOURNAL OF POLITICAL STUDIES

TÜRKİYE'NİN SU YÖNETİM POLİTİKALARI:
ULUSAL GÜVENLİK AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME

Erol TURAN
Engin BAYRAKDAR

MANDA YÖNETİMİNDEN SONRA TUNUS VE CEZAYİR'DE
SİYASET KURUMU

Onur ÇAPAR

UZBEKİSTAN'S MEDIATOR ROLE IN THE AFGHAN PEACE
PROCESS AS A NEIGHBORING AND SMALL STATE

Muhammet Fatih ÖZKAN
Otabek OMONKULOV

(NEO) NAZİZM VE FUTBOL: YASAKLI BİR
İDEOLOJİNİN STADYUMLARDAKİ İZDÜŞÜMÜ

Yiğit Anıl GÜZELİPEK

BU YÜZYILIN DERSİ

Barış SÜR

International Journal of Political Studies

(Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi)

Ağustos / August 2020 Volume / Cilt 6

Issue / Sayı 2

p-ISSN: 2528-9969

e-ISSN: 2149-8539

International Journal of Political Studies (IJPS) is an academical, periodic and refereed journal published on April, August, and December -three times in a year- by the Center of Political Economical and Social Research (PESA). The Journal publishes articles which are written in the discipline of social sciences like Public Administration, Political Sciences, International Relationships, Sociology, History, Philosophy, Psychology and Turkish Language. The Journal aims to help distribute, discuss and evaluate investigations and scientific studies by academicians, market and for those who are interested. The Journal is published on internet.

Permission to make digital or hard copies of part or all of the International Journal of Political Studies for personal or classroom use is granted without fee provided that copies are not distributed for profit or directional commercial advantage. No part of this publication may be reproduced or distributed in any form or by any means, or stored in data base or retrieval system, without the prior written permission of the publisher. Permission may be requested from the PESA Research and Publication Department.

Copyright © 2020 by PESA

No responsibility for the views expressed by authors and reviews in the International Journal of Political Studies is assumed by the editors or by the Publisher Center for Political, Economic and Social Research (PESA).

Contact Editorial Office

Address: Arabacı Alanı Mahallesi Mustafa Ocak Sokak No:9 D:2 Serdivan-Sakarya/Türkiye

E-mail: politikarastirmalardergisi@gmail.com **Phone:** +905327695899

Fax: +902642956233

Published by: Center for Political, Economic and Social Research (PESA)

Politik Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (PESA)

www.pesar.org

International Journal of Political Studies (IJPS)

Published by PESA, On Behalf of PESA the Owner is

Fatih YARDIMCIOĞLU

Editors / Editörler

İsmail Ediz

Editorial Assistants / Editör Yardımcıları

Menderes Kurt

INTERNATIONAL ADVISORY BOARD / DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Tim Jacoby (The University of Manchester, UK), **Prof. Dr. Tuncay Kardaş** (Sakarya Üniversitesi), **Prof. Dr. Necmettin Alkan** (Sakarya Üniversitesi), **Prof. Dr. Arif Bilgin** (Sakarya Üniversitesi), **Prof. Dr. Serdar Gülenler** (Uludağ Üniversitesi), **Doç. Dr. Adrian Jones** (La Trobe University, AU), **Prof. Dr. Fatih Savaşan** (Sakarya Üniversitesi), **Prof. Dr. Ali Kabasakal** (Sakarya Üniversitesi), **Prof. Dr. Ali Balcı** (Sakarya Üniversitesi), **Prof. Dr. Ahmet Ulusoy** (Beykent Üniversitesi), **Prof. Dr. Osman Pehlivan** (Karadeniz Teknik Üniversitesi), **Prof. Dr. Mehmet Asutay** (Durham University, UK), **Doç. Dr. Ramazan Erdağ** (Osmangazi Üniversitesi)

REFEREE BOARD / SAYI HAKEMLERİ

Prof. Dr. Ertan Efeğil (Sakarya Üniversitesi), **Prof. Dr. Mustafa Çalışır** (Sakarya Üniversitesi), **Doç. Dr. İbrahim Efe** (Kilis 7 Aralık Üniversitesi), **Doç. Dr. Aziz Tuncer** (Sakarya Üniversitesi), **Dr. Öğr. Üyesi, Elmas Yıldız Hanedar** (Sakarya Üniversitesi), **Dr. Öğr. Üyesi Hatice Rumeysa Dursun** (Sakarya Üniversitesi), **Arş. Gör. Caner Çakı** (İnönü Üniversitesi), **Arş. Gör. Rıdvan Kalaycı** (Sakarya Üniversitesi), **Arş. Gör. Berkan Özgür** (Sakarya Üniversitesi), **Arş. Gör. Ayla Akdoğan** (Sakarya Üniversitesi), **Arş. Gör. Ünal Tüysüz** (Sakarya Üniversitesi)

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

Makaleler / Articles

Türkiye'nin Su Yönetim Politikaları: Ulusal Güvenlik Açısından Bir Değerlendirme (Araştırma Makalesi)
Erol TURAN, Engin BAYRAKTAR 1

Manda Yönetiminden Sonra Tunus ve Cezayir'de Siyaset Kurumu (Araştırma Makalesi)
Onur Çapar..... 21

Uzbekistan's Mediator Role in the Afghan Peace Process as a Neighboring and Small State (Research Article)
Muhammet Fatih ÖZKAN, Otabek OMONKULOV 43

(Neo) Nazizm ve Futbol: Yasaklı Bir İdeolojinin Stadyumlardaki İzdüşümü (Derleme)
Yiğit Anıl GÜZELİPEK 63

Kitap Değerlendirmesi / Book Review

Bu Yüzyılın Dersi
Barış Sür 77

Türkiye'nin Su Yönetim Politikaları: Ulusal Güvenlik Açısından Bir Değerlendirme¹

Erol TURAN²
Engin BAYRAKDAR³

Özet

Türkiye dünyada ikamesi mümkün olmayan bir kaynak olan su sahipliği ile coğrafi olarak bölgesinde ve küresel ölçekte stratejik konumdadır. Bu su sahipliği hem iç hem de dış güvenlik bağlamında Türkiye'nin ulusal güvenliğinin şekillenmesinde kilit rol oynamaktadır. Türkiye'nin stratejik su yönetimi ile ilgili olarak çatışma ve barış boyutlarının bulunduğu söylenebilir.

Bu çalışmada Türkiye'deki ve uluslararası alandaki su kaynakları incelenmiş, bu bağlamda parçalardan bütüne doğru gidilerek stratejik su yönetim ağı unsurlarının irdelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi ve durum çalışmaları kullanılmış ve doküman incelemesi tekniğinden yararlanılmıştır. Çalışmadaki verilerin oluşturulmasında kitap, makale, tez, gazete, internet bilgilerinden faydalanılmıştır. Dünyadaki belli başlı tatlı su kaynakları ve bunların jeopolitik-yaşamsal önemi hakkında bilgiler verilmeye çalışılmış, ardından Türkiye üzerinden önemli su kaynaklarının bugünkü ve gelecekteki stratejik rollerine ilişkin açıklamalarda bulunularak bunların ulusal güvenlik yönlü bağları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Su Stresi, Su Kıtlığı, Stratejik Su Yönetimi, Ulusal Güvenlik, Türkiye'nin Su Politikaları

¹ Bu çalışma 19-20 Eylül 2019 tarihleri arasında Ankara'da düzenlenen "Uluslararası Güvenlik Kongresi"nde sözlü bildiri olarak sunulmuş ve özeti kongre bildiri özet kitapçığında basılmış "Türkiye'nin Stratejik Su Yönetimi ve Milli Güvenlik Açısından Önemi" başlıklı bildirinin tamamlanmış halidir.

² Prof. Dr., Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Orcid: 0000-0003-0343-7622, eturan@kastamonu.edu.tr

³ Doktora Öğrencisi, Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Orcid: 0000-0003-0453-9946, ebayrakdar@ogr.kastamonu.edu.tr

Turkey's Water Management Policy: An Evaluation in Terms of National Security¹

Erol TURAN²
Engin BAYRAKDAR³

Abstract

Turkey has irreplaceable ownership of a water source in the world and it is geographically strategic located in its region and globally. This water ownership plays a key role in shaping Turkey's national security, both internal and external security in context. It can be said that Turkey has conflict and peace dimension regarding strategic water management.

In this study, in Turkey and international arena water resources were examined and, in this context, it is aimed to examine the strategic water management network elements by going from the parts to the whole. In this article, qualitative research method and case studies were used and document review technique was used. To create the data in the study, books, articles, thesis, newspapers and internet information were used. It has been tried to give information about the major fresh water resources in the world and their geopolitical-vital importance then have been made explanations about current and future strategic roles of the major water sources for Turkey in addition, it has been tried to reveal their national security-oriented ties.

Keywords: Water Stress, Water Scarcity, Strategic Water Management, National Security, Turkey's Water Policies

¹ This study was presented as an oral presentation at the "International Security Congress" held in Ankara between 19-20 September 2019 and the paper is the completed version of the abstract printed in the congress abstract book by name "Turkey's Strategic Water Management and Importance for National Security".

² Prof. Kastamonu University, School of Economics and Administrative Sciences, Department of Political Science and Public Administration, Orcid: 0000-0003-0343-7622, eturan@kastamonu.edu.tr

³ PhD Student, Kastamonu University, Institute of Social Sciences, Department of Business, Orcid: 0000-0003-0453-9946, ebayrakdar@ogr.kastamonu.edu.tr

1.Giriş

Yaşamın vazgeçilemez unsuru olarak su, dünyadaki kadim önemini korumaktadır. Sadece dünyada değil evrensel ölçekte bile suyun göz ardı edilemez niteliği, tekrar ve tekrar su üzerinde düşünülmesi gerektiği gerçeğini ortaya koymaktadır. Peki nedir suyu bu kadar vazgeçilmez kılan şey? Yalnızca insanın temel bir gereksinim kaynağı olması mı yoksa toplumlar arasındaki zenginlik farklarının nedeni mi? Ya da bunların hepsinin yanında ve her şeyden öte, devletler arasındaki mücadelelerin aracı veya uluslararası alanda yer alan devlet dışı aktörlerin stratejik hamlelerinin ulaşmak istediği nihai bir sonuç mu?

İnsanoğlunun yaşama tutunabilmesinin en önemli unsurundan olan suyun incelenmesi noktasında, doğal olarak en başta onun fiziksel işlevi yönüyle değerlendirilmesi gerekmektedir. İnsanın açlığa 30 gün, susuzluğa ise 7 gün dayanabildiği ifade edilmektedir (Kurtoğlu, 2018: 419). Öte yandan dünyada ne kadar insanın su ile temas halinde olup olmadığı önemlidir. UNESCO'ya göre, dünyada yaklaşık 2 milyar insan su stresi içindeki ülkelerde yaşamaktadır. Artan bu su stresi, su kaynaklarının ciddi ölçüde kullanılmakta olup bu durumun su kaynaklarının sürdürülebilirliği konusunda etkiler yaratmakta olduğunu ayrıca su kıtlığının onu paylaşanlar arasında bir çatışma potansiyelini de beraberinde getirdiğini göstermektedir (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO), 2019: 13). İkamesi mümkün olmayan doğal bir kaynak olan suyun, 21. yüzyılın stratejik kaynakları arasında yer alacağı ifade edilmektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2019). Bu boyutları ile değerlendirildiğinde su, sadece insanoğlunun en temel ihtiyacının karşılanması bakımından değil aynı zamanda devletlerin, toplumların ve uluslararası arenadaki tüm aktörlerin, çatışma ya da barış içinde olmalarında da önemli bir etken olarak ortaya çıkmaktadır. Birleşmiş Milletler Dünya Gıda ve Tarım Örgütü'nün (2018) (FAO), Swain ve Jägerskog'dan (2016) aktardığına göre, çatışma ve şiddet olaylarının meydana geldiği durumlarda, toplumları zora sokmak ve bu toplum dengelerini bozmak amacıyla su kasten bir silah gibi kullanılabilir. Bu durum özellikle bir ülkenin mevcut su kaynakları kıt olduğunda ve hane halkının ihtiyaçlarını temin etmede, geçimini sağlamada bir istikrarsızlık söz konusu olduğunda ya da büyük ölçüde su kaynaklarının kasıtlı olarak kirletilmesi durumunda ortaya çıkabilir. Buna göre, dünyadaki hammadde, enerji gibi stratejik kaynaklar küresel güçlerin hedefindedir fakat su, en stratejik kaynak olarak birinci sıradaki politik hedefdir (Yıldız, 2017: 95).

Türkiye'nin su yönetimi uluslararası yönüyle ele alındığında stratejik su yönetiminin çatışma ve barış boyutlarının bulunduğu söylenebilir. Özellikle sınır aşan sularda anlaşmazlıkların nispeten daha yoğun yaşandığı ifade edilebilir. Mesela Türkiye, Bulgaristan ve Yunanistan ile Meriç Nehri Havzası'nı paylaşmaktadır. Bu havzanın Türkiye içinde bulunan alanı 14.560 km² olup Meriç-Ergene alt havzasında 11. 357 km² verimli tarım arazisi yer almaktadır ve bu durum tarımsal yönden Meriç Nehri suyu yönetiminin bölge ve Türkiye ekonomisi için stratejik önemini çıkar çatışmaları veya işbirliği bağlamında ortaya koymaktadır (Özdemir, 2015: 83).

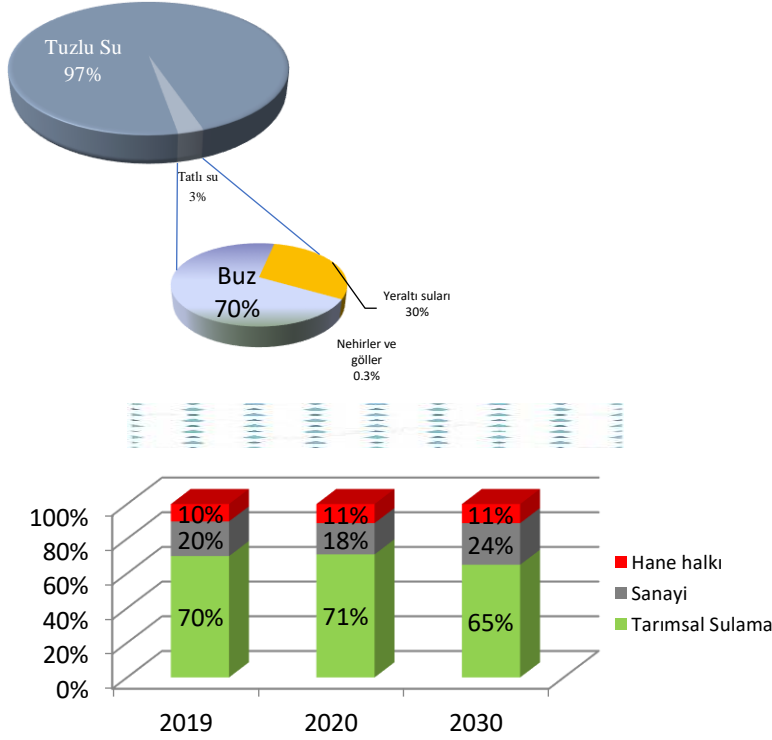
Günümüzde dünyanın değişik yerlerinde su gerginlikleri bulunmaktadır ve su rekabeti ileriki zamanda su savaşları hâlini alabilir. Örneğin Türkiye'nin Fırat-Dicle nehirlerinin su yönetimi ile ilgili olarak İsrail, Suriye ve Irak ile çatışma olasılığının bulunduğu belirtilebilir. Ayrıca İsrail ile Mısır, Suriye, Ürdün ve Filistin arasındaki anlaşmazlıkların temelini su olduğu, dünyada bir su savaşı çıkması durumunda Nil nehrinin en başta gelen su savaşı kaynağı olabileceği söylenebilir (Kurtoğlu, 2018: 148). Forsythe'e göre, suyun kim tarafından yönetildiği ve hangi amaçla kullanıldığı önemli olup küresel iktidar mücadelelerinde suyun siyasallaşarak korkutucu bir araç olabileceği dile getirilmektedir. Ayrıca uluslararası hukukun bu konudaki düzenleyici metinlerinin yetersiz kaldığı, devletler arasındaki su anlaşmalarının az ve kısa süreli olduğu, su güvenliğinin - özellikle Irak ve Suriye'de - son on yılda bozulduğu, devlet güvenliği bağlamında nehir kıyısındaki havzalarda sorunların artık küçüklükten çıkarak kartopu gibi büyüyebileceği vurgulanmaktadır (Forsythe, 2017: 180).

Bu çalışma Türkiye ve uluslararası alandaki su kaynaklarının incelenmesi, bu bağlamda parçalardan bütün sisteme doğru bir stratejik su yönetim ağı unsurları irdelenerek, Türkiye'nin ulusal su güvenliğinin karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesini amaçlanmaktadır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış ve çoğunlukla doküman incelemesi tekniğinden yararlanılmıştır. Çalışmadaki verilerin oluşturulmasında kitap, makale, tez, gazete, internet bilgilerinden faydalanılmıştır. Araştırma evreni dünyadaki su kaynakları olmakla birlikte örneklemini esas araştırma konusu olan Türkiye'deki özellikle sınır aşan su kaynakları oluşturmaktadır.

2.Dünyada Öne Çıkan Su Stresi Sorunları ve Çözüm Arayışları

Dünyadaki toplam suyun yaklaşık %97'si tuzlu sudan oluşmaktadır, tatlı su miktarı ise yalnızca %3 civarındadır. Mevcut tatlı suyun %70'i buz ve buzla örtülü alanlarda, %30'u yeraltı kaynaklarında bulunmaktadır. Nehir ve göller ise tatlı suyun sadece %0,3 kısmını oluşturmaktadır. Diğer taraftan oluşan bu tatlı suyun %70'i tarım sektöründe daha çok sulama amaçlı, %20'si sanayide kullanılmakta, %11'i de hanehalkı tarafından tüketilmektedir. Aşağıda Şekil 1. yardımıyla dünyadaki suyun dağılımı ve dünyadaki tatlı suyun kullanım alanları mevcut durumda ve gelecek projeksiyonunda gösterilmeye çalışılmıştır.

Şekil 1. Dünya Su Kaynakları Dağılımı ve Tatlı Su Kullanım Alanları

Kaynak: Sürdürülebilir Kalkınma Derneği, 2019:8; Küre Dağları Milli Parkı, 2019; TEMA Vakfı, 2019a

Su kullanım talebini karşılamak için bir bölgede eğer yeterli su kaynağı bulunmuyorsa “su kıtlığı” söz konusu olmaktadır (Sciencedaily, 2019). Su sahipliği yönünden ülkeler, yılda kişi başına düşen kullanılabilir su miktarı bakımından değerlendirilmektedir. Böylece yıllık kişi başına düşen kullanılabilir su miktarı 1000 m³'ten az ise su fakiri, 1000–2000 m³ arasında ise su azlığı çeken, 2000 m³'ü aşıyorsa su zengini şeklinde nitelendirilirler (Acar, 2018: 132; T.C. Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, 2019). Mevcut ve talep edilen su miktarı arasındaki dengesizlikler, yeraltı ve yüzey sularının kalitesinin bozulması, sektörler arası rekabet, bölgeler arası ve uluslararası çatışmalar su sorunlarını ön plana çıkaran unsurlar arasında sayılabilir (FAO, 2007: 4). Dünyanın değişik bölgelerinde suyla ilgili sorunların iklim değişikliğinin de etkisiyle artarak devam ettiği söylenebilir. UNICEF'e göre, kıtlık riskinin olduğu Kuzeydoğu Nijerya, Somali, Güney Sudan ve Yemen'de milyonlarca kişinin güvenli suya erişemediği ve beslenme yetersizliği yanında çocukların su kesintisi, yetersiz sanitasyon, kötü hijyen uygulamaları ve salgın hastalıklara maruz kaldığı, bu durumun ölümcül etkilerinin olduğu açıklanmaktadır (UNICEF, 2017).

Su ve güvenlik dünyanın her bölgesinde ayrılmaz bir şekilde birbirine bağlıdır. Ortak çıkarlar, suyun yönetiminde işbirliğini tarihsel olarak kolaylaştırmış olsa da, gelecek farklı olabilir. İklim değişikliği ve su için artan çeşitli talepler, birleşerek anlaşmazlıkların çıkma ihtimalini artırmaktadır. Su ile ilgili güvenlik sorunlarının birçoğu, Orta Doğu ve Asya-Pasifik dâhil, ABD'nin stratejik çıkarlarının olduğu

bölgelerde ortaya çıkacaktır. Ancak ABD ulusal güvenliği için bir sorun olan su, sürdürülebilir görünürlük ve yeterli finansmandan yoksundur (Busby, 2017:1).

Avrupa kıtasında ise su ve suyun kıtlığının farkındalığı her geçen gün artmakta, yeni kurumlar-organizasyonlar oluşturulmaktadır. Bunlardan biri de “Su Avrupa”dır. Su Avrupa’nın vizyon ve misyonu şu şekilde belirlenmiştir (Water Europe, 2018: 6):

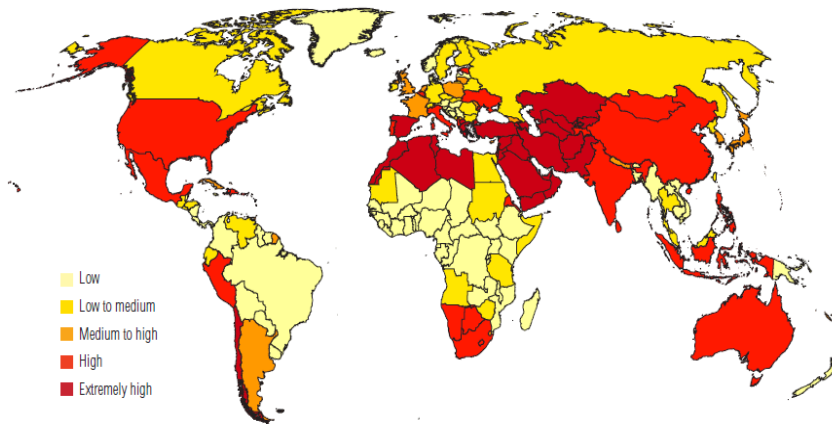
Vizyon olarak akıllı su toplumu öngörülmektedir. Bu sistemde suyun gerçek değeri tanınır, buna göre değerlendirilir ve mevcut tüm su kaynakları, su kıtlığından ve yeraltı sularının kirlenmesinden kaçınılacak şekilde yönetilir. Su ve kaynak döngüsü, iklim değişikliği olaylarının etkisine karşı esnek yapıda olup döngüsel bir ekonomiyi canlandırmada, optimal kaynak etkinliğini sağlamada önemli görevlere sahiptir. Organizasyon misyon olarak ise;

- Su sektöründe ve suyu kullanan sektörlerde koordinasyonu ve işbirliğini geliştirme
- Avrupa su sektörünün ve suyu kullanan sektörlerin performans ve rekabet edebilirliğinin artırılması
- Araştırma ve yenilik yoluyla sosyal zorlukların çözülmesine katkıda bulunma gibi unsurları benimsemiştir.

Su Avrupa stratejisi, AB toplumu ve ekonomisi için suyun değerini anlama ve üyelere mükemmel hizmetler sunarak bir Avrupa Akıllı Su Toplumu elde etme arzusunun gerçekleştirme çabası ile yürütülmektedir.

Sürekli su kıtlığı yaşayan insanlar en çok Çin ve Hindistan’da yaşıyor, ancak Libya, Pakistan, Suudi Arabistan, Somali ve Yemen nüfusunun büyük bir kısmı da yıl boyunca şiddetli su stresiyle karşı karşıyadır. Akut kuraklıklar, düzenli olarak milyonlarca insanı ve geçim kaynağını riske sokmaktadır. İklim değişikliği ve artan nüfus, dünyadaki insanların su kıtlığı nedeniyle karşılaşılabilecek zorlukları gitgide artıracaktır (Busby, 2017: 1). Luo, Young, ve Reig tarafından 2015 yılında su stresi yönünden ülke sıralaması çalışması yapılmıştır. Bu yazarlara göre, iklim değişikliği, ekonomik gelişme, kentleşme ve nüfus artışı nedenleriyle, dünyadaki su mevcudiyetinde değişim yaşanacaktır. Bu değişikliklere hazırlanmak için karar vericilerin küresel su arzı ve talebinin gelecekteki senaryolarını göz önünde bulundurmaları gerektiği belirtilmektedir. Söz konusu çalışmada 2010 yılı ile karşılaştırmalı olarak 2040 yılında dünya su stresi senaryosu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Buna göre 2040 yılında Bahreyn, Kuveyt, Katar, San Marino, Singapur, Birleşik Arap Emirlikleri, Filistin ve İsrail tüm sektörlerde en çok su stresi yaşayacak ülkeler olarak sıralanmıştır. Türkiye su stresi bakımından 2010 yılında 41. sırada iken 2040 yılında en çok su stresine sahip 27. ülke konumunda olacaktır (Luo, Young, & Reig, 2015: 1).

Harita 1. 2040 Yılında Dünya Ülkelerinin Su Stresi Görünümü

Kaynak: Luo, Young, & Reig, World Resources Institute, 2015: 5

Harita 1’de dikkat çeken bir nokta dünyada en yoğun su stresi yaşayan bölgenin Ortadoğu ve yakın çevresi olmasıdır. Bu bölgeler aynı zamanda siyasi, etnik, mezhepsel vb. anlaşmazlık ve çatışmaların sıklıkla yaşandığı yerlerdir. Tibet, Golan Tepeleri, Dicle Fırat Nehri Havzası, Keşmir ve Orta Asya’daki Fergana Vadisi’nin ortak özelliği nedir? Bu bölgeler suyun bol olduğu yerlerdir ve su zenginini bu

bölgelere ayrılıkçı, bölgesel anlaşmazlık çıkaran gruplar stratejik olarak yerleştirilmişlerdir (Chellaney, 2013: 2). Türkiye'nin de içinde bulunduğu ve uzun yıllar petrol savaşlarının kaynağı olan bu bölgenin gelecekte su savaşları meydan muharebelerinin gerçekleşeceği alanlara dönüşmesi ihtimal dâhilindedir. Chellaney'e göre, etnik olarak örtüşen siyasi sınır alt bölgelerinde ülke içi su çatışmaları ülkelerarası boyutlara ulaşabilir ve bu çatışmalar daha geniş bir alanda güvenlik sorunu ortaya çıkarabilir; bu durum ise ülkeler arasında oluşabilecek bölgesel işbirliği ve entegrasyonları engelleyebilecektir (Chellaney, 2013: xii).

Dünyada yer alan belli başlı kıymetli nehir havzalarının incelenerek tatlı suyun dağılımı hakkında bazı bilgiler edinilmesi aşağıda mevcut olan Harita 2. yardımıyla mümkün olabilir.

Harita 2. Dünyadaki Büyük Nehir Havzaları ve Ülkeler

KUZEY MERİKA

- 1 -Yukon (Alaska-Kanada)
- 2-Mackenzie-(Kanada)
- 3-Nelson-(Kanada)
- 4-Mississippi (ABD-Kanada)
- 5-St Lawrence-(ABD)

GÜNEY EMERİKA

- 6-Amazon-(Peru-Kolombiya-Brezilya-Bolivya-Ekvador-Venezuela)
- 7-Parana (Brezilya-Arjantin-Paraguay)

AVRUPA

- 25-Danube (Almanya, Avusturya, Slovakya, Macaristan, Hırvatistan, Sırbistan, Bulgaristan, Romanya, Moldova ve Ukrayna)

AFRİKA VE BATI ASYA

- 8-Nijer (Gine, Mali, Nijer)
- 9-Lake Chad Basın (Nijer-10- Kongo-(Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Kongo Cumhuriyeti ve Orta Afrika Cumhuriyeti)
- 11-Nil (Mısır, Sudan, Burundi, Ruanda, Kongo, Tanzanya, Kenya, Uganda ve Etiyopya)
- 12-Zambezi (Zambiya-Zimbabve-Mozambik)
- 26-Orange (Lesotho, Güney Afrika Cumhuriyeti)
- 24-Fırat-Dicle (Türkiye-Suriye-Irak/Türkiye-Irak)

ASYA VE AVUSTRALYA

- 13 -Volga (İdil Havzası-Rusya)
- 14-Obi (Rusya)
- 15-Yenisey-(Rusya-Arktik Okyanusu)
- 16-Lena(Rusya)
- 17-Kolyma-(Sibirya-Rusya)
- 18-Amur (Rusya-Çin Mançurya)
- 19-Ganj (Hindistan-Bangladeş) / Brahmaputra (Nepal-Bangladeş)
- 20-Yangtze-(Çin)
- 21-Murray Darling (Avustralya)
- 22-Huang He(Sarı Nehir (Çin)
- 23-İndus (Çin-Hindistan-Pakistan)

Kaynak: https://farm6.staticflickr.com/5551/32212605922_ce300694e5_o.jpg

Harita 2 farklı açılardan yorumlanabilir: Birincisi dünyadaki yerleşim alanları ile su kaynakları arasında bir ilişki olduğu gibi kalkınmışlık düzeyi ile su kaynakları arasında da bir bağ bulunmaktadır. İkincisi dünyadaki ülkeler ya da topluluklar arasında suya erişim noktasında fırsat eşitliği söz konusu değildir. Yıllık kişi başına düşen su miktarı 1 500 m³ den az ise su stresi, yıllık kişi başına düşen su miktarı 1 000 m³ den az ise su kıtlığı, 500 m³ den az ise mutlak su kıtlığı söz konusudur.

Aşağıda Tablo 1. ve Tablo 2.'de 2019 ve 2030 yıllarında dünyada ve seçilmiş bazı ülkelerde su stresi, su kıtlığı ve mutlak su kıtlığına maruz kalan kişi sayısı ve bunların toplam nüfus içinde ne oranda buldukları gösterilmektedir.

Tablo 1. 2019 Yılında Dünya Geneli ve Seçilmiş Bazı Ülkelerde Su Riskleri

Ülke Adı	2019 Yılı (Bin Kişi)				Su Kıtlığı Alanlarında Yaşayanların Yüzdesi
	Nüfus	Su Stresi	Su Kıtlığı	Mutlak Su Kıtlığı	
Dünya	7 700 000		2 326 604		%30
Türkiye	82 642	10 969	5 547	17 035	%27
İngiltere	66 629	10 056	15 331	15 610	%46
Almanya	83 306	11 411	12 446	1 212	%16
Fransa	67 212	11 695	4 284	1 338	%8
İtalya	58 241	8 287	3 105	7 959	%19
A.B.D.	340 976	29 759	29 402	53 151	%24
Kanada	38 287	1 085	419	6 452	%18
Meksika	125 591	7 168	9 661	55 111	%52
Peru	31 861	58	3 323	14 733	%57
Şili	18 547	1 366	1 267	8 318	%52
Brezilya	211 778	18 572	12 061	54 370	%31
Venezuela	34 065	2 047	1 418	17 595	%56
Suriye	24 218	5 636	1 748	8 057	%40
Irak	42 113	2 226	3 587	3 852	%18
İran	82 193	9 453	11 794	21 499	%41
İsrail	10 410	0	2 180	7 465	%93
S.Arabistan	35 495	3 230	6 589	15 873	%63
Yemen	32 740	1 342	4 252	25 526	%91
Umman	3 490	68	169	2 869	%87
B.A.E.	10 791	73	610	9 548	%94
Bahreyn	1 551	0	0	1 551	%100
Katar	2 763	20	0	2 736	%99
Kuveyt	3 726	0	168	3 030	%86
Kıbrıs	410	166	86	0	%21
Cezayir	41 318	3 500	13 185	15 091	%68
Mısır	97 259	137	170	47 148	%49
Sudan	42 103	2 540	2 907	13 118	%38
Hindistan	1 414 222	153 663	201 170	262 640	%33
Çin	1 382 768	143 765	185 451	311 460	%36
Güney Kore	50 376	1 339	4 908	18 783	%47
Türkmenistan	6 308	431	537	2 064	%41
Özbekistan	27 715	1 752	2 492	3 173	%20
Rusya	142 175	7 767	11 896	15 160	%19
Japonya	124 766	12 880	8 471	22 504	%25
Endonezya	264 363	34 365	51 220	44 408	%36

Kaynak: <https://worldwater.io/> , 2019

Tablo 2. 2030 Yılında Dünya Geneli ve Seçilmiş Bazı Ülkelerde Su Riskleri

Ülke Adı	2030 Yılı (Bin Kişi)				Su Kıtlığı Alanlarında Yaşayanların Yüzdesi
	Nüfus	Su Stresi	Su Kıtlığı	Mutlak Su Kıtlığı	
Dünya	8 600 000		2 705 236		%31
Türkiye	89 557	14 127	7 361	19 681	%30
İngiltere	70 484	9 367	18 247	16 693	%50
Almanya	82 874	11 463	11 413	2 381	%17
Fransa	70 885	13 300	3 810	2 112	%8
İtalya	58 496	10 495	1 519	9 770	%19
A.B.D.	366 348	33 475	34 286	61 772	%26
Kanada	41 956	1 205	466	7 152	%18
Meksika	136 202	14 098	10 201	60 600	%52
Peru	33 478	73	3 518	15 809	%58
Şili	19 660	1 358	978	9 320	%52
Brezilya	223 861	24 005	13 776	57 905	%32
Venezuela	37 776	2 922	2 060	19 329	%57
Suriye	27 790	6 293	5 190	9 498	%53
Irak	51 303	2 573	3 939	6 617	%21
İran	87 873	10 708	13 273	25 197	%44
İsrail	12 412	108	1 719	9 807	%93
S. Arabistan	42 587	3 706	7 714	19 158	%63
Yemen	40 707	1 606	5 412	31 560	%91
Umman	4 135	108	376	3 098	%84
B.A.E.	12 696	453	306	10 655	%86
Bahreyn	1 930	0	0	1 930	%100
Katar	3 288	24	25	3 229	%99
Kuveyt	4 572	0	101	3 823	%86
Kıbrıs	473	0	291	0	%62
Cezayir	45 305	3 266	13 191	19 920	%73
Mısır	109 308	167	65	53 103	%49
Sudan	50 374	3 225	3 136	16 837	%40
Hindistan	1 556 390	168 914	232 241	298 095	%34
Çin	1 385 030	142 578	185 219	322 178	%37
Güney Kore	50 724	972	4 296	19 200	%48
Türkmenistan	6 801	471	726	2 306	%45
Özbekistan	29 528	1 312	3 076	3 479	%22
Rusya	139 934	7 813	11 720	15 399	%19
Japonya	120 506	12 833	6 865	22 634	%24
Endonezya	281 905	36 183	54 191	47 877	%36

Kaynak: <https://worldwater.io>, 2019

2.1.Asya Kıtasında Su Stresi

NASA ve Almanya Uzay Araştırmaları Merkezi'nin ortak çalışması ile 2002-2016 yılları arasında Grace uyduları vasıtasıyla uzaydan yerkürenin suları tartılmıştır (kütle dağılımı incelenmiştir). Buna göre Hindistan'ın kuzey ve doğu bölgesi, güney Çin bölgesi, Merkez Çin'in doğusu ve Urumçi kentinin batısı ile Pekin çevresi, Bangladeş ve Burma önemli miktarda su kaybının olduğu yerler olarak tespit edilmiştir. Ayrıca dünyanın dördüncü büyük gölü olan Aral Gölü'nün, bu gölü besleyen nehirlerin yönünün sulu tarım için değiştirilmesi sonucu yok olmak üzere olduğu, Hazar Denizi'nin ise küçüleceği ifade edilmektedir (Ocak, 2019: 61-62). Bunun yanında Asya'da gerek Hindistan ile Bangladeş, gerekse Çin ile Vietnam ayrıca Kamboçya ile Tayland arasında ciddi su problemleri bulunmaktadır (Kurtoğlu, 2018: 90).

2.2.Amerika Kıtası Su Kıtlığı-Su Politikaları

Amerika Birleşik Devletleri'nde ulusal güvenlik danışmanı ve dışişleri bakanlığı görevlerinde bulunmuş olan Henry Kissinger, 1974 tarihli bir raporda, ABD'deki kömür ve petrol rezervlerinin önümüzdeki yüzyıla kadar yeterli olduğunu ancak bunların kullanımının çevresel ve su temini faktörleriyle sınırlı olduğunu belirtmektedir. Kissinger'a göre ABD diğer gelişmiş ülkelere göre güçlüdür ve ithalat yerine yerli kaynaklara ağırlık verildiği ölçüde bu gücünü koruyabilecektir. Kissinger bu raporda gıda kıtlığıyla başa çıkmak için ABD stratejisinin, seçili 13 gelişmekte olan ülkede doğurganlık oranlarını düşürme politikası izlemesi gerektiğini belirtmektedir. Bu 13 ülkeden biri de Türkiye'dir. Tatlı su ihtiyacındaki büyük artış da ciddi bir sorun olarak raporda vurgulanmaktadır (Kissinger, 1974). Brewda'ya göre, Kissinger'in hazırladığı Ulusal Güvenlik Bildirisi ile (National Security Study Memorandum-NSSM 200) bazı az gelişmiş ülkelerdeki nüfus artışı ABD tarafından tehdit olarak görülmüş ve ABD'nin "özel politik ve stratejik çıkarlarının" olduğu 13 "kilit ülkeye" (Hindistan, Bangladeş, Pakistan, Endonezya, Tayland, Filipinler, Türkiye, Nijerya, Mısır, Etiyopya, Meksika, Brezilya ve Kolombiya) özellikle dikkat çekilmiştir. Ayrıca bildiride bu ülkelerdeki nüfus artışının endişe verici olduğu çünkü gelecekte göreceli siyasi, ekonomik ve askeri güçlerini hızla artıracakları iddia edilmiştir. NSSM 200'ün, Kasım 1975'te Başkan Gerald Ford tarafından resmi politika olarak kabul edildiği ve bahsedilen ülkelerdeki nüfus artışını, doğum kontrolü ve dolaylı olarak savaş ve kıtlık yoluyla azaltmak için gizli bir plan olarak yürürlüğe konulduğu belirtilmektedir. O dönem CIA Direktörü olan George Bush'a ise bu plana yardımcı olmak amacıyla hazine, savunma ve tarım konularında sekretarya görevi verildiği ifade edilmektedir (Brewda, 1995: 15). ABD'de ülke genelinde, içme suyu ve atık su altyapısının büyük bölümü kullanım ömrünü tamamlamış, iklim değişikliğini tahmin etmedeki eksiklikler, yüzeysel suyun depolanmasındaki sınırlılıklar gibi etkenler ABD'yi ciddi su riskleriyle karşı karşıya bırakmıştır (U.S. Government Publishing Office, 2018: 147).

ABD'nin 2017 yılı Küresel Su Stratejisi'ne göre, Birleşik Devletlerin, ulusal güvenlik çıkarlarını en iyi şekilde koruyabilmek için, çabalarını ihtiyaç ve fırsatların büyük olduğu ABD'nin yanında yer alacak ülkeler ve bölgeler üzerinde odaklayacağı ifade edilmektedir. Ayrıca su, genellikle ulusal güvenlik etkileriyle ulusal düzeyde stratejik bir kaynak aynı zamanda demokratik değerlerin geliştirilmesinde bir fırsattır. Bu sebeple Amerika Birleşik Devletleri doğrudan uluslararası su konularıyla ilgilenmekte ve bundan yararlanmakta, küresel olarak su üzerinde çalışarak ülke içindeki su sorunlarını bilgi ve uzmanlıkla çözmeye çalışmaktadır. Raporda vizyon olarak; içme suyu ve hijyen için yeterli su gerekliliği, su sorunları nedeniyle kalkınma problemleri yaşayan ülkelerde su yönetiminin iyileştirilmesi ve suyun bir gerginlik ve çatışma kaynağı olduğu bölgelerde, paylaşılan sularda işbirliğinin teşvik edilmesinin gerekliliği belirtilmektedir. Yüksek öncelikli ülkeler olarak 13 ülke belirlenmiş olup bunlar arasında Güney Sudan ve Filistin bulunmaktadır (U.S. Agency For International Development, 2017: 4-6). Türkiye, Sudan ile tarımsal ilişkilerini özellikle son yıllarda geliştirmekte, Filistin ile ilgili hassasiyetlerini değişik platformlarda sürekli dile getirmektedir. Bundan dolayı Türkiye'nin ABD ile bu bölgelerde su meseleleri nedeniyle anlaşmazlığa düşme ihtimali bulunmaktadır.

2.3.Afrika Kıtasının Su Stresi ve Nil Nehri

Yemen'in başkenti San'a, bu yüzyılda suyu tükenen ilk başkent olabilir öyle ki mevcut tüketim düzeyine göre yeraltı su rezervleri dâhil ancak 2025 yılına kadar yetecek suyu bulunmaktadır. Bir ilginç ilave bilgi de şu şekildedir: 2011 yılında bazı Kuzey Afrika ülkeleri ve Ortadoğu devletlerinde etkili olan Arap Baharı ayaklanmaları ile bölgesel su krizleri arasında doğrudan bağ bulunmaktadır. Bu devletlerin hepsinin ortak noktası uluslararası su yoksulluk sınırının -yıllık kişi başına 1000 m³- altında olan ülkeler

olmalarıdır (Chellaney, 2013: 4-5). 2009-2013 yılları arasında Afrika'da sahra altı ülkelerde biyoyakıt yatırımları için İngiltere 30, İtalya 18, Almanya 8 proje ile ilk üç sırada olmak üzere toplamda değişik ülkelere 98 proje ile 6 milyon hektar tarım arazisi kiralanmıştır ki bu Belçika'nın yüzölçümünün yaklaşık iki katına denktir. Bu aynı zamanda suyun da kiralanması anlamına gelmektedir (Yıldız, 2016: 39). Nil Nehri, Mısır ile Etiyopya arasında bir savaş nedeni olabilir (Kurtoğlu, 2018: 90).

2.4.Orta Doğu ve Akdeniz

Doğu Akdeniz havzasında, Türkiye ve Lübnan hariç 7 ülkenin tamamı su potansiyeli bakımından değişik oranlarda memba ülkelerine bağımlıdır ve bu ülkeler su kaynaklarını kıyıdaş diğer başka bir ülkeyle beraber kullanmak zorundadırlar. Ayrıca 2025 yılına kadar İsrail, Mısır, Filistin, Gazze ve Ürdün'de yenilenebilir su kaynaklarının %100'ünün tüketileceği belirtilmektedir (Yıldız, 2017: 92-93). Taberiye gölünü besleyen Ouazzane ırmağı İsrail içme suyunun üçte birini temin etmektedir ve Lübnan tarafından bu ırmağa su pompaları yerleştirilmesinin bir su savaşının kıvılcımı olabileceği şeklinde değerlendirilmektedir (Kurtoğlu, 2018: 90). Ortadoğu ve Akdeniz bölgesinin istikrarlı biçimde gelişiminde sürdürülebilir bir su kaynakları yönetiminin önemli bir role sahip olacağı, diğer ülkelere kıyasla su kaynaklarına daha fazla sahip olan ülkelerin stratejik üstünlük sağlayacağı ifade edilmektedir (Yıldız, 2017: 95).

3.Türkiye'nin Su Stresi, Stratejik Senaryo ve Önlemleri

Her şeyden önce ifade edilmelidir ki Türkiye su zengini bir ülke değildir. Türkiye, orta risk grubunda su stresi çeken bir ülke konumundadır (Karataş & Çevik, 2010: 25; Kurtoğlu, 2018: 78). 2017 yılı verilerine göre Türkiye'de kişi başına düşen yıllık kullanılabilir su miktarı 1 400 m³ olup, su kıtlığı ile karşı karşıya olan ülkeler arasındadır ve 2040 yılında Türkiye'de nüfusun 100 milyona yükseleceği tahmin edilmekte olduğundan söz konusu dönemde kişi başına 1 120 m³ kullanılabilir su miktarı düşecektir. Bundan dolayı Türkiye'nin su kaynaklarını sürdürülebilir biçimde yönetmenin ülkenin kamu-özel tüm sektörlerini ilgilendiren ulusal bir mesele olduğu söylenebilir (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019a: 17). 2019-2023 Kalkınma Planında, Türkiye'nin yedi bölgesi için İklim Değişikliği Eylem Planlarının hazırlanacağı ifade edilmiştir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019: 183). İklim değişikliğinin etkilerini azaltmak amacıyla buharlaşma kaynaklı su kayıplarının önlenmesi amacıyla yeraltı su havzaları ve barajlarının yapımına devam edileceği açıklanmıştır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019: 93). Ayrıca etkin su kullanımı ve suyun korunması amacıyla 25 havza için nehir havzası yönetim planları, sektörel su tahsis planları, havza master planları, kuraklık yönetim planları, taşkın yönetim planları, içme suyu havzaları koruma eylem planlarının tamamlanacağı belirtilmektedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019: 178). İklim değişikliğinin çevresel, sosyal, ekonomik ve ülkelerin güvenliğini tehdit eden boyutları bulunmakla birlikte, Türkiye tarafından İklim Değişikliği Stratejisi 2010-2023 belgesi hazırlanmış, kuraklık ve su ile ilgili kısa, orta ve uzun vadede alınacak tedbirlere bu belgede yer verilmiştir (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2010a: 1). Buna ilave olarak Ulusal İklim Değişikliği Uyum Stratejisi ve Eylem Planı hazırlanmış, su kaynakları yönetiminde belirlenen beş ana hedef belgede şu şekilde ifade edilmiştir (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2010b: 9-19):

- İklim değişikliğinin etkilerine uyumun su kaynaklarının yönetimi politikalarına entegre edilmesi
- Su kaynaklarının yönetiminde iklim değişikliğine uyum konusunda kapasitenin, kurumlar arası işbirliği ve eşgüdümün güçlendirilmesi
- Su kaynaklarının yönetiminde iklim değişikliğinin etkilerine uyumun sağlanması için ar-ge ve bilimsel çalışmaların geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması
- İklim değişikliğine uyum için su havzalarında su kaynaklarının bütüncül yönetimi
- Yenilenebilir enerji kaynaklarının iklim değişikliğinin etkileri ve iklim değişikliğine direnç artırıcı ekosistem hizmetlerinin sürdürülebilirliği dikkate alınarak planlanması

Türkiye'de suyun kullanım alanlarına bakıldığında, %74'ünün sulama amaçlı, %13'ünün içme-kullanma ve yine %13'ünün sanayi suyu gereksinimlerini karşılamak üzere kullanıldığı belirtilmektedir (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019a: 16). Çıkarılan toplam suyun yaklaşık dörtte üçü tarımsal sulamada kullanılmakta ve bu durum yer altı su rezervlerini tehdit etmektedir. Tarımın yer altı sularına olan bu baskısının nüfus artışı nedeniyle artan ihtiyaçların karşılanması bağlamında gelecekte daha da artması beklenmektedir (Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu, 2019a: 21). Türkiye'de 5,6

milyon hektar alanda sulamalı tarım yapılmakta, bu alanın %82'sinde salma sulama, %17'sinde yağmurlama sulama, %1'inde ise sudan önemli ölçüde tasarruf sağlayan damla sulama yöntemi uygulanmaktadır (TEMA Vakfı, 2019b). Salma sulama yöntemi toprak erozyonuna neden olmakta, toprağın tuzluluğunu artırmakta dolayısıyla verim düşüklüğüne yol açmaktadır. Böylece damla sulama yönteminin Türkiye tarımında yaygınlaştırılmasının gerekliliği vurgulanabilir. Tarımsal sulama stratejik boyutları olan bir konudur ve Türkiye'nin başta gelen tarımsal problemlerinden olan kırsal alanların kırsalda yaşayanlar tarafından terk edilmesine çözüm bulmak amacıyla tarımsal sulama yatırımlarına ağırlık vermek gerekmektedir (Bozkurt, 2018: 510-511). Türkiye'de Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu gibi kurumlar, Katılım Öncesi Kırsal Kalkınma Aracı (IPARD) Programı kapsamında Avrupa Birliği ile işbirliği kapsamında su kaynaklarının korunmasına ilişkin modern sulama tekniklerinin kurulumu için desteklerde bulunmaktadır (Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu, 2019b: 34).

Türkiye'deki su kaynaklarının gelişim seyrinin incelenmesi drenaj sahaları vasıtasıyla yapılmakta ve su alanları 25 havzaya ayrılmaktadır. Akarsularından faydalanılabilir su miktarı 95 km³, yeraltı su rezervleri 13,66 km³ olup böylece yerüstü ve yeraltı toplam faydalanılabilir su miktarı 108,66 km³'tür (T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı, 2017: 7). Aşağıda Harita 3'te Türkiye'deki 25 havza alanı gösterilmektedir ve bu havzaların hidrolik açıdan ele alındığında yıllık ortalama yağışlar, buharlaşma ve yüzeysel su akışları özellikleri bakımından önemli farklılıklar sergilediği belirtilmektedir (Muluk ve diğ., 2013: 18).

Harita 3. Türkiye Su Havzaları Haritası

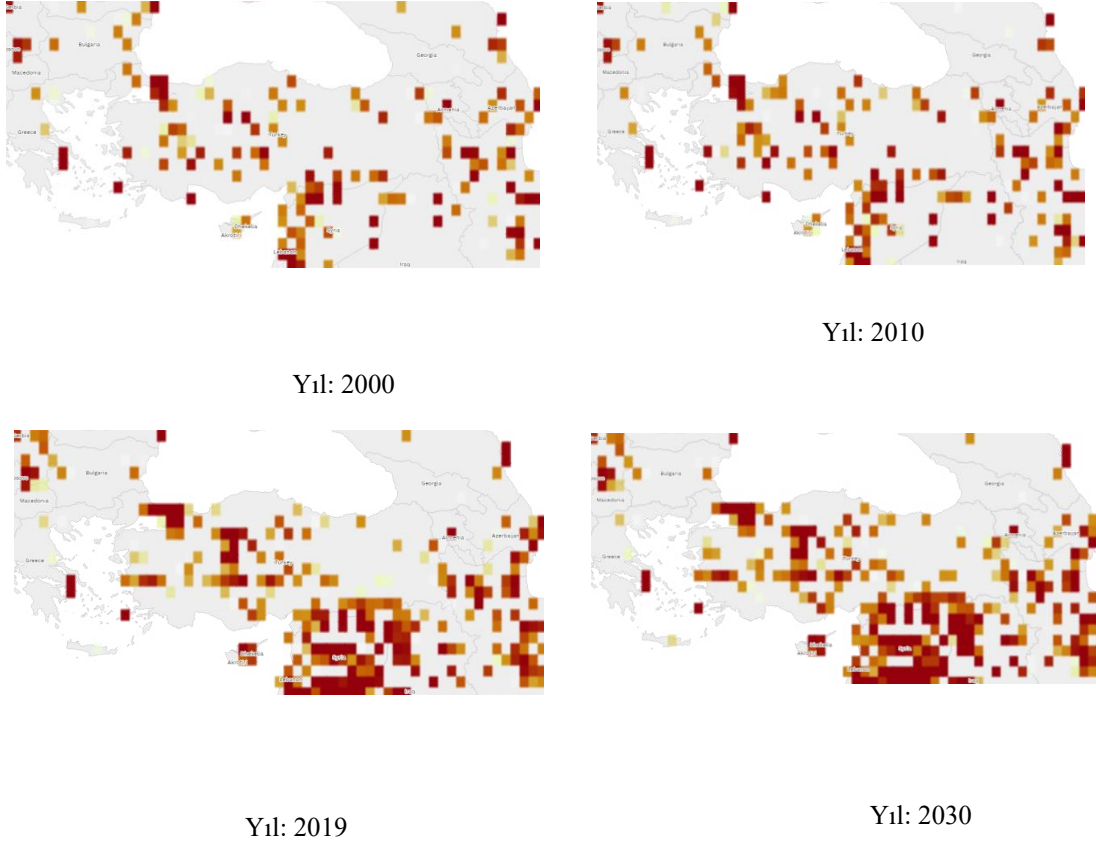

Kaynak: Muluk ve diğ., 2013: 18

Diğer taraftan Türkiye, 2017 yılı itibarıyla 26 bölgede toplam 820 adet baraja ve hidroelektrik santrale sahiptir. Bu barajların 18.623,38 hm³ su depolama hacmi bulunmaktadır (T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı, 2017: 28; T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019a: 36).

Harita 4'te Türkiye'nin 2000 yılından başlayarak 2010, 2019 yıllarındaki su kıtlığı/kuraklık bakımından izlediği seyir ve 2030 yılına ilişkin tahmin edilen su kıtlığı/su stres seviyesi gösterilmektedir. Haritadan anlaşılacağı üzere Türkiye'de her on yıllık dönemde su sıkıntısı çeken alanlarda artış gerçekleşmiştir. Artışın görüldüğü yerler genellikle büyük kent merkezleridir. Dolayısıyla metropoller ve büyükşehir statüsündeki yerlerin su kıtlığı tehdidi altında olduğu ifade edilebilir. Ayrıca Türkiye'nin sınır komşusu olan ülkelerdeki su stresinin de arttığı dolayısıyla su tehdidinin başka bir boyutunun düşünülmesi gerektiği söylenebilir.

Harita 4. Türkiye'nin Su Stresi Projeksiyonu

Kaynak: <https://worldwater.io>, 2019

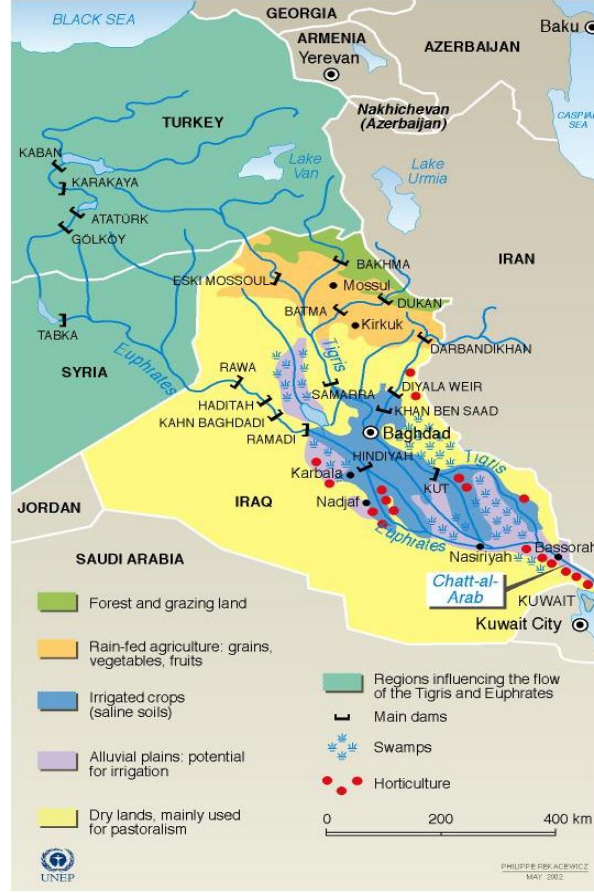
Dünya'daki büyük barajlar arasında en büyük depolama hacmine sahip barajlar sırasıyla Rusya, Mısır, Gana, Kanada, Venezuela, Tanzanya, Zambiya, Brezilya, Uganda, Etiyopya gibi ülkelerde yer almaktadır. Türkiye'deki Atatürk Barajı 48.700 hm³ depolama kapasitesi ile dünyada 24. sırada yer almaktadır (T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı, 2017: 35). Ancak konunun terörle ilgili bir boyutunun da olduğu söylenebilir. Amerikan İstihbarat Teşkilatı'nın Küresel Su Güvenliği Raporu'na göre barajlar da dâhil olmak üzere suya ilişkin fiziksel altyapılar teröristler veya haydut devletlerin ciddi tehdidi altındadır ve bu durumun gelecek on yılda daha da artması muhtemeldir (U.S. Office of The Director of National Intelligence, 2012: 4).

3.1.Fırat-Dicle Nehirleri ve Suyun Sınırşan Stratejik Rolü

Birleşmiş Milletlere göre 21 Mayıs 1997'de Fırat ve Dicle Nehir sularını ilgilendiren Uluslararası Sular konusundaki karar gereği, uluslararası nitelikteki sınırı aşan sulara ilişkin problemler, herhangi bir ülkeye avantaj oluşturmaksızın taraf ülkeler tarafından "adil ve tarafsız" olarak çözüme ulaştırılacaktır (Karataş & Çevik, 2010: 23).

GRID-Arendal, 1989 yılında BM Çevre programı ve diğer ortaklarla birlikte çalışarak çevresel açıdan sürdürülebilir kalkınmayı desteklemek amacıyla kurulmuş bir teşkilattir. GRID-Arendal'a göre su ile suyu paylaşan ülkeler arasındaki çatışmalar arasında ilişki kurulabilmektedir. Harita 5. Dicle ve Fırat nehirlerinden gelen suyun Irak'ta nasıl kullanıldığını ve iki komşu ülke olan Suriye ve Türkiye'nin bu suyun akışında nasıl etkili olduklarını göstermektedir. Ana barajlar, bataklıklar, tarla ve bahçeler ile bölgedeki ana yollardan beşi grafikten anlaşılabilir (GRID-Arendal, 2019).

Harita 5. Fırat ve Dicle Nehirlerinin Düzeni

Kaynak: GRID-Arendal, 2019

2008 yılında Türkiye, Suriye ve Irak arasındaki su problemlerini çözmek amacıyla bir su enstitüsü kurulması kararlaştırılmıştır (FAO, 2009: 8). Türkiye, Suriye ve Irak arasında 2009 yılında ayrı ayrı su işbirliklerine ilişkin mutabakat zaptları imzalanmış ve 2011 yılında Türkiye ve Suriye arasında Asî nehri üzerinde dostluk barajının temeli atılmış ancak Suriye’de meydana gelen iç savaş sebebiyle proje askıya alınmıştır. Türkiye ile Irak arasında ise İlisu Barajının doldurulması konusu iki ülke ilişkilerinde Irak tarafından ön koşul olarak öne sürülmüş, 2009 yılında imzalanan ancak uygulamaya alınamayan mutabakat zaptı 2014 yılında güncellenerek tekrar imzalanmış fakat bu zapt da henüz uygulamaya alınamamıştır (Maden, 2019)

Dışişleri Bakanlığı ise Türkiye’nin su kaynakları ve sınır aşan suları konusundaki politikalarına ilişkin şu ana esasları belirlemiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2019):

- Tek bir nehir halinde denize dökülen Fırat ve Dicle Nehirlerinin tek bir havza oluşturduğu genel kabul görmektedir. İki nehir tek havza ilkesi Türkiye için vazgeçilmez bir koşuldur. Bu kapsamda iki nehrin toplam su potansiyelini kıyıdaş üç ülkenin ihtiyaçlarını karşılamak için yeterlidir.
- Türkiye, suların hakça, akılcı ve optimum kullanımını, suyun yararlarının paylaşılmasını ve diğer kıyıdaş ülkelere “ciddi zarar” (significant harm) verilmemesini savunmaktadır.
- Türkiye, Dicle ve Fırat suları konusunu tüm boyutlarıyla ve bütüncül bir yaklaşımla görüşmeye hazırdır. Bu çerçevede bir iyi niyet gösterisi olarak talep edilen bilgi ve veriler diğer kıyıdaş ülkelere iletilmiş ve bilgi değişiminin havza bazında karşılıklı olması gerektiği vurgulanmıştır.

Su krizi bağlamında Fırat-Dicle-Asî nehirleri üçlüsü Türkiye için bir milli güvenlik sorunudur (Kurtoğlu, 2018: 69). Türkiye güney sınırlarını terörden korumak ve mülteci göçünü önlemek amacıyla Suriye ile arasında güvenli bölge oluşturma çalışmalarını sürdürmektedir. Bu çalışmalar kapsamında ve

sonrasında, Türkiye'nin bu bölgede suyu bir tehdit unsuru olarak değil kendi güvenliğini sağlamanın bir unsuru olarak görmekte olduğu söylenebilir. Hem komşu ülkelerin güvenliğine katkı sağlanması hem de bölgesel güvenliğin dengelenmesinde Türkiye'nin sudan bir terazi gibi faydalanabilmesi mümkündür.

3.2.Karadeniz Bölgesi

Çoruh Nehri 431 kilometre uzunluğunda olup bunun 410 kilometresi Türkiye sınırları içerisindedir. Türkiye'nin en hızlı akan nehri olan Çoruh üzerinde Artvin'in Yusufeli ilçesinde Yusufeli Barajı ve Hidroelektrik Santrali inşa edilmektedir. 275 metre gövde yüksekliği ile Türkiye'nin en yüksek, çift eğrilikli ince kemer baraj tipi kategorisinde, Çin'deki 292 ve Gürcistan'daki 272 metre yüksekliğindeki barajlardan sonra dünyanın üçüncü en yüksek barajı niteliğindedir. Barajda 558 Megawatt kurulu güce sahip bir santral bulunmakta ve 650 bin nüfuslu bir kentin elektrik ihtiyacını giderilebilecek boyuttadır. Ayrıca burada 2 130 milyon metre küp suyun depolanması mümkün olabilecek ve ekonomiye yıllık yaklaşık 1 milyar 150 milyon liralık katkı sağlanabilecektir. Böylece Çoruh Havzası'nda yan kollarla beraber toplamda 143 adet baraj ve HES projesi ile yılda 14 bin 552 Gigawatt elektrik üretimi gerçekleştirilebilecektir (Sabah Gazetesi, 2019). Bu bölgede esas olarak 7 adet baraj bulunmakta olup burada hem içme hem kullanma suyunun hem de elektrik enerjisinin elde edilebileceği ve burasının Türkiye'nin en önemli sermayelerinden birisi olduğu ifade edilmektedir (Msn.com, 2019). Ayrıca İsrail tuzluluk oranı binde 30 olan Akdeniz suyunu arıtarak içme suyu sağlamakta iken Türkiye tuzluluk oranı binde 18 olan Karadeniz suyunu tuzsuzlaştırma projelerine yatırım yapabilir (Kurtoğlu, 2018: 81).

3.3.Yeraltı Barajları Eylem Planı

Dünyada yeraltı sularının stres düzeyinin şimdilik sınırlı kaldığı ancak 2050'ye kadar iki katından fazla strese maruz kalmasının muhtemel olduğu belirtilmektedir (United Nations, 2018: 81). Tarım ve Orman Bakanlığı'na göre, Türkiye'de 1970'li yıllarda yapımına başlanan mevcut 10 adet yeraltı barajı bulunmakta olup 100 yeni yeraltı barajının yapılmasının planlandığı belirtilmektedir. İzmir, Aydın, Mardin, Ankara, Konya, Çankırı, Malatya, Elazığ, Edirne, Tekirdağ, Bartın, Balıkesir gibi illerde inşa edilecek bu barajlarla 50 milyon m³ suyun depolanabileceği, 750 bin kişiye içme suyu sağlayabileceği ya da 80 bin dekar arazinin sulanabileceği ifade edilmektedir (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019b).

Grafik 1. 2017 Yılı Yeraltı Suyu Tüketimleri

Kaynak: T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019a: 17

Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de tarım arazisi ve su gibi en temel stratejik doğal kaynakların azaldığı vurgulanmakla birlikte (Sertkaya, 2019: 15), 2023'e kadar 100 yer altı barajı yapılarak yer altı sularının güvenceye alınacağı ve yıllık 60 milyon lira net gelir elde edileceği belirtilmektedir (Cnnturk.com, 2019).

4.Ulusal Güvenlik ve Su Güvenliği

Suyun bütünsel ve bölünmez doğası siyasi sınırları aşması halinde bir zorluk teşkil etmektedir. Dünyanın 286 sınır ötesi nehri ve göl havzası bulunmakta, bu alan dünyanın yüzey alanının neredeyse yarısına denk gelmektedir. 153'ten fazla ülkede sınır aşan bir su havzası bölgesi ve yaklaşık 600 sınıraşan yeraltı su rezervi (akifer) bulunmaktadır. Afrika, yüzölçümünün yarısından fazlasını kapsayan dünyanın birçok sınır aşan su yoluna sahiptir. Sınır aşan yeraltı suyu, özellikle su kıtlığı yaşanan ülkelerdeki temel insani ihtiyaçların karşılanması için önemli bir su kaynağı oluşturmaktadır. Sınır aşan suları paylaşan ülkeler arasında işbirliği yapılmaması sürdürülebilir kalkınmanın önündeki en büyük engel olabilir. Sınır aşan sular üzerindeki tek taraflı eylemler bazı durumlarda siyasi gerilimlere neden olabilir veya var olanları daha da şiddetlendirebilir (United Nations, 2018: 107-108). Dünyanın savaşları toprak içindi, günümüz savaşları enerjiye sahip olma üzerinedir, fakat yarının savaşları su üzerinde hakimiyet kurma çabaları şeklinde gerçekleşecektir (Chellaney, 2013: 1). Su sıkıntısının önümüzdeki 20-25 yıl içinde Orta Doğu dahil bazı bölgelerde su krizine dönüşmesi ihtimal dâhilindedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2019). Doğu Akdeniz'de enerji üzerine uluslararası gerginlik yaşanmakta Kıbrıs sıcak gündemini korumakta ayrıca Suriye sınırında göç ve terör sorunları devam etmektedir. Türkiye'nin geçmişte ve günümüzde terör saldırılarına maruz kalmasının arka planında su hedefleri de bulunmaktadır (Kurtoğlu, 2018: 130).

Türkiye'de gerek içme suyu gerekse kullanma suyu potansiyeli tespit edilmiştir ancak bu potansiyelin miktar ve kalite olarak iklim değişikliğinden ne derecede etkileneceği hususunda mevcut net bir bilgi ortaya konulmamıştır (T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2017: 16). Türkiye'nin doğusu ile Irak ve İran'ı kapsayan bölgede 2002-2016 döneminde yıllık ortalama 32 milyar ton gibi ciddi ölçüde su kaybının olduğu ifade edilmekte, bu durumun sebebi olarak Fırat-Dicle Nehirlerinin yukarı kısımlarında yirmiden fazla barajın inşa edilmesi ve bölgede uzun süren kuraklık gösterilmektedir (Ocak, 2019: 62). Birleşmiş Milletler 2019 Su Gelişme Raporuna göre, dünyada su talebi 1980 yılından bu yana her yıl ortalama %1 artmakta ve su talebindeki bu artışa iklim değişikliği etkileri de eklenince yeryüzünün su stresinin de artmaya devam edeceği öngörülmektedir (UNESCO, 2019: 1).

Türkiye hidrolojik olarak 25 havzaya ayrılmış olup bunların 5 adedi sınır aşan havza niteliğindedir. Sınıraşan bu 5 havza: Meriç-Ergene, Çoruh, Kura-Aras, Asi ve Fırat-Dicle'dir. Türkiye, Meriç-Ergene ve Asi havzalarında aşağı kıyıdaş buna karşın Çoruh, Kura-Aras ve Fırat-Dicle havzalarında yukarı kıyıdaş konumundadır. Türkiye'nin toplam sınır uzunluğu 2.753 kilometredir ve bunun %22'sini akarsular meydana getirmektedir. Türkiye, kendi coğrafyasında yer alan su kaynakları bakımından bölgenin ihtiyaçlarını karşılamada yeterli olamamakta ve bu durum komşularıyla olan ilişkilerinde hidro-politik açıdan giderek önemli hâle gelmektedir. Türkiye'nin sınıraşan sular hakkındaki yaklaşımının bu sulara kıyıdaş ülkelerle işbirliği içinde olma şeklinde olduğu belirtilebilir. Türkiye'nin tutumu suların "hakça", "akılcı" ve "verimli" şekilde kullanımı ve aşağı kıyıdaş ülkelere "belirgin zarar vermeme" ilkesini gözetme şeklindedir. Suyun yararlarından ve zararlarından ortaklaşa pay alma prensibinin benimsendiği ifade edilebilir. Ancak Türkiye'nin, sınıraşan sularla ilgili üçüncü tarafların arabuluculuk çabalarına sıcak bakmadığı, buna karşın sınıraşan sular konusunda güncel gelişmeleri takip ederek çok boyutlu ve bütüncül bir yaklaşım sergilemekte olduğu ifade edilmektedir (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019a: 54-55). Su, bir çatışma kaynağı değil, ülkeler arasında işbirliği için bir fırsat sunabilir (United Nations, 2018: 13).

5.Sonuç

Dünyanın suyu hem azalmış hem de ısınmıştır. Küresel iklim değişikliği, artan nüfus, sera gazı etkisi gibi unsurlar nedeniyle dünya genelinde suya olan ihtiyacın her geçen gün artmakta olduğu, gelecekte de bu durumun süreceği dolayısıyla su stresi, su kıtlığı, susuzluk problemlerinin alarm vermekte olduğu söylenebilir. İnsanlık tarihi su olmadan sürdürülebilir bir kalkınmanın/ilerlemenin mümkün olmadığını göstermektedir.

Suyun çatışma ve barış olmak üzere iki boyutu bulunmaktadır. Suyun kıt ve ikame edilemez oluşu devletler ve toplumlar üzerinde baskı oluşturmaktadır. Bu baskı, suyu arz eden ile talep eden arasında sorunun akılcı çözümünü zorlaştırmaktadır. Bu baskıya küresel sistemin çıkar çatışmasına dayalı politik davranış tarzı da eklenince sorunlar büyümekte, bölgesel veya küresel güvenlik problemleri şekline dönüşmektedir. Uluslararası kuruluşların da bu durum karşısında yeterli olmadıkları söylenebilir.

Su, aynı zamanda ekonomik, sosyal, kültürel, teknolojik vb. boyutlara sahiptir. Su buharı sanayi devriminin temelini oluşturmuştur. NASA'nın Mars ve diğer öte gezegenlerde aradığı ilk madde sudur. Suyun bir taraftan ihtiyaçlar hiyerarşisinde ilk sırada olması diğer taraftan kıt oluşu ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Türkiye su zengini olmamakla birlikte uzun vadede su kaynaklarını akılcı kullanarak kendine yeterli konumunu koruyabilir. Bunu başardığı takdirde Türkiye bölgesel ve küresel ölçekte kritik, stratejik hamle üstünlüğüne sahip olabilir. Sanayileşmiş ülkelerle Türkiye arasında oluşan kalkınma düzeyi makasının daraltılmasında su temel madde niteliğindedir. Gelişmemiş ülkelerle ilişkiler yönüyle ele alındığında su, Türkiye'nin bu devletlerle olan ilişkilerinde bir köprü görevi görebilir.

Tarım, ticaret, hizmet, ağır sanayi, savunma sanayi, bilgi iletişim teknolojileri gibi birçok alanda gerek kalkınmanın sağlanması gerekse ulusal güvenlik ihtiyaçlarının karşılanmasında su vazgeçilemez bir unsurdur. Dolayısıyla Türkiye'nin stratejik su yönetimi, bir hamle ile birden çok hedefin gerçekleştirilmesindeki sanati ifade etmektedir. Türkiye dünyada ikamesi mümkün olmayan bir kaynak olan su sahipliği ile coğrafi olarak bölgesel ve küresel ölçekte stratejik konumdadır. Bu su sahipliği hem iç hem de dış güvenlik bağlamında Türkiye'nin ulusal güvenliğinin şekillenmesinde kilit rol oynamaktadır.

Türkiye'nin yeterli suya sahip olması en önemli stratejik konudur. Suyun yaşam kaynağı olması onu 'en önemli' kılmaktadır. Türkiye, petrol gibi fosil yakıtlara olan bağımlılığını azaltacak politikalara cesaretle girişebilmelidir. Türkiye'nin başta Ortadoğu meseleleri olmak üzere küresel ulusüstü aktörlerin satranç tahtasındaki oyun teorilerini boşa çıkaracak en etkili hamlelerinden birisi, alternatif enerji kaynaklarında uzmanlaşarak ilerlemesidir. Bu bağlamda Türkiye'de akarsular, barajlar, yer altı suları ve yer altı barajları gibi su kaynaklarını kapsayan bir su güvenliği planı ortaya konulmalıdır. Su ve suya ilişkin verilerin toplanma, analiz ve değerlendirme konusunda insan kaynakları ve bilişim teknolojileri alt yapısı geliştirilmelidir.

Türkiye'de su en çok tarımsal sulamada kullanılmakta olup tarımda damlama sulama gibi modern yöntemlerin yaygınlaştırılması, teşviklerin artarak devamı sağlanmalıdır. Su arzının gözlemlenebilmesi için uydu izleme teknolojilerinin geliştirilmesi gerekmektedir.

Türkiye'nin sahip olduğu en önemli stratejik kaynaklardan birisi olan "su"yun tarımdan sanayiye, hizmet sektörüne kadar dâhil olmadığı alan yoktur. Afro-Avrasya'dan, Ortadoğu ve Atlantik'e kadar Türkiye gerek kalkınmanın sağlanmasında gerekse iç ve dış güvenliğin temin edilmesinde kritik avantaja sahip olduğu sudan en akılcı şekilde faydalanmak için stratejik su yönetimi politikaları geliştirmelidir.

Kaynakça

- Acar, E. (2018), Küreselleşme-Neoliberalizm ve Su Yönetimi, Ekin Basım Yay. Dağ., Ankara
- Bozkurt, P. (2018), “Türkiye’de Tarımsal Sulamanın Stratejik Yönetimi: Üst Politika Belgeleri ve DSİ’nin Strateji Belgelerine Yansıması”, Türk İdare Dergisi, Sayı:487), s.485-515.
- Brewda, J. (1995), Kissinger's 1974 Plan for Food Control Genocide Executive Intelligence Review. Volume: 22, Issue: 49, p.1-15.
- Busby, J. (2017), Water and U.S. National Security.Council on Foreign Relations. p.1-24.
- Chellaney, B. (2013), Water, Peace, and War: Confronting the Global Water Crisis, Rowman&Littlefield, New York:
- Cnnturk.com. (2019), Bakan Pakdemirli: Hedefimiz 2023’de 100 baraj. <https://www.cnnturk.com/video/turkiye/bakan-pakdemirli-hedefimiz-2023de-100-baraj>, 01.09.2019).
- FAO (Food and Agriculture Organization Of The United Nations), (2007), Coping With Water Scarcity - Challenge Of The Twenty-First Century- World Water Day, <http://www.fao.org/3/a-aq444e.pdf>, 07.08.2019.
- FAO (Food and Agriculture Organization Of The United Nations), (2009), AQUASTAT Transboundry River Basins-Euphrates-Tigris River Basin.2009 version.<http://www.fao.org/3/CA2132EN/ca2132en.pdf>, 01.09.2019.
- FAO (Food and Agriculture Organization Of The United Nations), (2018), Water Management in Fragile Systems. Cairo.
- Farm6.staticflickr.com, (2019), https://farm6.staticflickr.com/5551/32212605922_ce300694e5_o.jpg, 27.08.2019).
- Forsythe, David. P. (2017), “Water and Politics in The Tigris– Euphrates: Hope For Negative Learning?” Water Security in the Middle East: Essays in Scientific and Social Cooperation, Ed. Cahan J.A, Anthem Press, p.167-184, University of Nebraska, ABD.
- GRID-Arendal (2019), Regulation of the Tigris and Euphrates Rivers, <https://www.grida.no/resources/5775>, 05.09.2019.
- Karataş, Muhammed ve Seyfullah Çevik (2010), “Stratejik Doğal Kaynak Olarak Su ve Türkiye'nin Konumunun Değerlendirilmesi”, Akademik Araştırmalar Dergisi, Sayı: 45, s.1-29.
- Kissinger, H. (1974), “National Security Study Memorandum: NSSM 200, Implications of Worldwide Population Growth, F. Graboske, National Security Council, Washington.
- Kurtoğlu, R. (2018), Biyo-Politik Savaşlar: İklim-Su-Gıda-GDO-Sağlık İstihbaratı, Destek Yayınları, İstanbul.
- Küre Dağları Milli Parkı (2019), Su Kaynakları, <https://www.kdmp.gov.tr/sayfa/su-kaynaklari>, 27.08.2019.
- Luo, Tianyi, Robert Young and Paul Reig (2015), “Aqueduct Projected Water Stress Country Rankings”, World Resources Institute, p.1-16.
- Maden, Tuğba E. (2019), Türkiye'nin Sınırşan Sular Politikası: Fırat-Dicle Havzası, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/turkiye-nin-sinirasan-sular-politikasi-firat-dicle-havzasi/1377914>, 07.08.2019.
- Msn.com (2019), Cumhurbaşkanı Erdoğan Yusufeli Barajı'nda incelemelerde bulundu, <https://www.msn.com/tr-tr/video/unluler/cumhurba%C5%9Fkan%C4%B1-erdo%C4%9Fan-yusufeli-baraj%C4%B1nda-incelemelerde-bulundu-2/vp-AAGh175>, 02.09.2019.
- Muluk ve diğ. (2013), Türkiye’de suyun durumu ve su yönetimine yeni yaklaşımlar: Çevresel Perspektif, <http://www.skdturkiye.org/yayin/turkiyede-suyun-durumu-ve-su-yonetiminde-yeni-yaklasimlar-cevresel-perspektif>, 02.09.2019.

- Ocak, Mahir E. (2019), "Tatlı Su Kaynaklarındaki Küresel Değişimler", Bilim ve Teknik., Kasım 2019, Sayı: 624.
- Özdemir, O. (2015), Dünyada Sınıraşan Su Politikaları: Meriç Havzası Değerlendirmesi, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Ankara.
- Sabah Gazetesi (2019), Yusufeli barajında sona gelindi! Türkiye'nin en yüksek barajı olacak, <https://www.sabah.com.tr/galeri/ekonomide-bugun/yusufeli-barajinda-sona-gelindi-turkiyenin-en-yuksekk-baraj-olacak/23>, 01.09.2019.
- Sciencedaily (2019), Water scarcity, https://www.sciencedaily.com/terms/water_scarcity.htm, 07.08.2019).
- Sertkaya, H. G. (2019), "Türkiye Tarımda Yeni Bir Atılımın Eşiğinde, Para Dergisi, 19-25 Mayıs 2019, s.14-26.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019), On Birinci Kalkınma Planı 2019-2023, <http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/On-Birinci-Kalkinma-Plani.pdf>, 02.11.2019.
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2010a), Türkiye İklim Değişikliği Stratejisi 2010-2023, <https://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/banner/banner592.pdf>, 01.11.2019.
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2010b), Türkiye'nin İklim Değişikliği Uyum Stratejisi ve Eylem Planı. https://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/editordosya/uyum_stratejisi_eylem_plani_TR.pdf, 02.11.2019).
- T.C. Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü (2019), Toprak Su Kaynakları. <http://www.dsi.gov.tr/toprak-ve-su-kaynaklari>, 13.09.2019.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (2019), Türkiye'nin Sınır Aşan Sular Politikasının Ana Hatları, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-sinir-asan-sular-politikasinin-ana-hatlari-.tr.mfa, 11.09.2019.
- T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı (2017), "Su Kararları", Ormancılık ve Su Şurası, 5-7 Mayıs 2017, s.1-21, Afyonkarahisar.
- T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı (2017), Haritalı İstatistik Bülteni, Ankara.
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı (2019a), Ulusal Su Planı, <https://www.tarimorman.gov.tr/SYGM/Belgeler/NHYP%20DEN%C4%B0Z/ULUSAL%20SU%20PLANI.pdf>, 25.08.2019.
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, (2019b), Yeraltı Barajları Eylem Planı "Lansman Toplantısı", <https://www.tarimorman.gov.tr/Haber/3936/Yeralti-Barajlari-Eylem-Plani-Lansman-Toplantisi>, 26.08.2019.
- Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (2019a), IPARD Programı, https://www.tkd.gov.tr/Content/File/Ipard/IPARDII_Programi-Turkce_3Cagri.pdf, 06.09.2019.
- Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (2019b), Tarım-Çevre, İklim ve Organik Tarım Uygulamaları ve Türkiye Geleceği, Kırsal Kalkınma Dergisi, Nisan-Mayıs-Haziran Sayı:16, s.32-34.
- TEMA Vakfı, (2019a), Kırılğan Döngü, <https://sutema.org/kirilgan-dongu.2.aspx>, 02.09.2019.
- TEMA Vakfı, (2019b), Tarımda Kullanılan Su, <https://sutema.org/kirilgan-dongu/tarimda-kullanilan-su.10.aspx>, 02.09.2019.
- U.S. Agency For International Development (2017), U.S. Government Global Water Strategy, <https://www.usaid.gov/what-we-do/water-and-sanitation/us-global-water-strategy>, 22.08.2019.
- U.S. Government Publishing Office (2018), Fourth National Climate Assessment Volume II Impacts, Risks, and Adaptation in the United States, <https://nca2018.globalchange.gov>, 21.08.2019.

U.S. Office of The Director of National Intelligence (2012), Global Water Security-Intelligence Community Assessment, https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/ICA_Global%20Water%20Security_0.pdf, 02.11.2019.

UNESCO (2019), The United Nations World Water Development Report 2019: Leaving no one behind, Paris.

UNICEF (2017), Susuzluk, <https://www.unicefturk.org/yazi/susuzluk>, 27.08.2019.

United Nations (2018), Un water, https://www.unwater.org/publication_categories/sdg-6-synthesis-report-2018-on-water-and-sanitation/#targetText=SDG%206%20Synthesis%20Report%202018,tirelessly%20for%20their%20full%20implementation, 21.08.2019.

Water Europe (2018), 2018-2019 Annual Report, http://watereurope.eu/wp-content/uploads/sites/102/2019/06/Annual-Report-Water-Europe_online.pdf, 27.08.2019.

Worldwater (2019), World Scarcity Clock, <https://worldwater.io/>, 02.11.2019.

Yıldız, Dursun (2016), Gıda Jeopolitiđi ve Türkiye, http://www.gidamo.org.tr/resimler/ekler/a378c864bc3e99f_ek.pdf?tipi=1&turu=H&sube=0, 02.11.2019) .

Yıldız, Dursun (2017), Kuzey Irak'tan Kıbrıs'a Ateş ve Su: Yeni Ortadoğu Akdeniz, Bizim Kitaplar, İstanbul.

Manda Yönetiminden Sonra Tunus ve Cezayir’de Siyaset Kurumu

Onur ÇAPAR¹

Özet

Kuzey Afrika’da ve Ortadoğu’da meydana gelen toplumsal olaylar tüm dünyanın ilgisini bu ülkeler üzerine yoğunlaştırmıştır. 2011 yılından itibaren bu bölgelerde başlamış olan halk ayaklanmaları sonucunda baskı, şiddet ve zulme maruz kalmış halklar, ekonomik sıkıntılar, işsizlik, sömürü ve zulümler yüzünden kendilerini yöneten despotik rejimlere karşı ayaklanmışlardır. Bu nedenlerden ötürü bölge insanı; bu despotik rejimlerin birçoğunu devirmiş, ayakta kalan yönetimlerin ise halkının taleplerini göz ardı etmeyecek iyileştirmeleri uygulamaya koymalarına sebep olmuşlardır. Kuzey Afrika ve Ortadoğu coğrafyasındaki domino etkisi yaratan bu ayaklanmaların, elbette bir birikimin sonucu olduğu ortadadır. Geçmişten günümüze birçok savaş, yıkım ve sömürüyle mücadele etmiş bu ülkeler, uzun savaşlar sonucunda kendilerini yıllarca sömürmüş olan devletlere karşı bağımsızlıklarını kazanmış, bağımsızlıkları kazandıktan sonra ise bu kez kendilerini; liderlerinin yaratmış olduğu despotik yönetimlerle mücadele içinde bulmuşlardır. Bu liderler kendi yaratmış oldukları ulus kavramlarıyla halkları devamlı baskı ile kontrol altında tutmuşlar, kendileri gibi düşünmeyen kimselere yaşama ve söz söyleme hakkı tanımamışlardır. Bunun sonucunda da halklar yılların vermiş olduğu adaletsiz, demokrasi ve çoğulculuktan yoksun, başına buyruk bu yönetimlerin miatlarını doldurduklarını anlamış, 2011 yılında başlayan protesto gösterileriyle bu rejimleri yıkmışlardır. Bu çalışmanın amacı iki önemli Kuzey Afrika ülkesi olan Tunus ve Cezayir’de manda yönetimlerinden sonra siyaset kurumunun işleyişini araştırmak ve iki ülkenin siyasi yönetim şeklinin, siyasi partilerinin ve diğer siyasi aktörlerinin kronolojik bir incelemesini yapmaktır. Ayrıca iki ülkenin günümüzdeki siyasal durumları ışığında geçmiş ile mukayeseli bir siyasal analiz yapmaktır.

Anahtar Kelimeler: Tunus, Cezayir, Manda Yönetimi, Siyaset Kurumu, Siyasi Aktörler

Political Institution in Tunisia and Algeria After Mandate Management

Onur Çapar¹

Abstract

Social events that took place in North Africa and the Middle East have increased the attention of the whole world to these countries. As a result of the popular uprisings that started in these regions since 2011; Peoples who have been subjected to oppression, violence and persecution have risen against the despotic regimes that govern themselves because of economic troubles, unemployment, exploitation and persecution. For these reasons, the people of the region; They overthrew many of these despotic regimes and caused the surviving governments to implement improvements that would not ignore the demands of their people. It is obvious that these riots, which have a domino effect in North Africa and the Middle East, are the result of an accumulation. These countries, which have struggled with many wars, destruction and exploitation from past to present, have gained their independence against the states that have exploited themselves for years as a result of long wars, and this time after gaining their independence; they found themselves in struggle with despotic governments created by their leaders. These leaders kept the peoples under constant pressure with the nation concepts they created, and they did not give the right to live and speak to those who do not think like themselves. As a result of this situation, the peoples understood that these administrations filled the inheritance of the unfair, democracy and pluralism that they had given over the years, and they destroyed these regimes with the protest demonstrations that started in 2011. The aim of this study is to investigate the functioning of the political institution after the mandate governments in Tunisia and Algeria, two important North African countries, and to make a chronological analysis of the political administration style, political parties and other political actors of the two countries. It also intends to make a comparative political analysis of the past in the light of the current political situations of the two countries.

Keywords: Tunisia, Algeria, Mandate Management, Political Institution, Political Actors.

1.Giriş

Günümüzde Kuzey Afrika’da başlayan ayaklanmalar demokrasi, insan hakları ve özgürlük gibi kavramların yeniden sorgulanmasına neden olmuştur. Özellikle gelir adaletsizliği ve hukuksuzluğun yaygın olduğu ülkelerde ekonomik sistemin yetersizliği ve sosyal alandaki tıkanıklıklar halkın yaşam standartlarının yıllar boyunca gelişmeden sürmesi ile birleşince bu durum insanların huzursuzluğuna yol açmış ve ilerde bu huzursuzluğun bir isyan hareketine dönüşmesine sebep olmuştur. Bunun yanında kitle iletişim araçlarının bu isyanların büyümesinde oynadığı rol ile halkın bilinçlenmesine yapmış olduğu katlılar bu isyan hareketlerinin popülerite olarak önüne geçmiş olsa da aslında yılların getirmiş olduğu kötü yaşam koşulları ve demokratik sistemin zayıflığı bu devletlerin niçin geri kaldıklarını anlamamız açısından tarihe bakmamızı elzem kılmıştır. Bu makaledeki amaç bu devletlerin içerisinde isyan hareketinin başarılı olduğu Tunus ile bu süreci görece daha sakin geçiren Cezayir devletlerinin tarihine göz atmak, demokratik serüvenlerini inceleyerek bu ülkelerin manda yönetimlerinden sonra verdikleri demokrasi süreçlerini incelemektir. Bu çalışmanın amacı sadece demokratik gelişimi tarihsel olarak inceleyerek uzun uğraşlar sonucunda bağımsızlıklarını kazanmış bu devletlerin neden demokratik bir gelişim gösteremediklerini ve bunun sonucunda isyan hareketlerine kadar olan süreci anlamaya çalışmaktır. Çalışmamız bu ülkelerdeki siyasal İslami yapılanmalar ile devlet arasındaki siyasi mücadeleyi inceleme niyetini de taşımaktadır. Ayrıca devlet kurumlarının ve bürokratik yapılanmanın bugünkü durumuna bakarak geçmiş ile günümüz arasındaki kurumların ve bürokrasinin evrimini incelemektir.

2.Tunus Bağımsızlık Süreci

Tunus’un bağımsızlık sürecine göz atmadan önce; ülkenin uygarlık tarihine göz atmak yerinde olacaktır. Tunus Kuzeyde Akdeniz, Güneyde Sahra Çölü, Batıda Cezayir, Doğuda Libya arasında kalan bir ülkedir. (Nelson, 1974, s. 13) Tunus’un erken tarihi ise; bugünkü Lübnan sınırlarının içerisinde bulunan Try bölgesinden M.Ö. 814 tarihinde birkaç sadık adamıyla beraber kaçarak gelen güzel Kraliçe Elissa-Didon mitiyle başlamaktadır. Kraliçe; Tunus Körfezi’nin Brysa tepesinde, yörenin yerli sahiplerinden aldığı “*bir öküz derisi*” büyüklüğündeki toprakta, “*ipten ince çekilmiş sırum*” hilesiyle Kartaca uygarlığının ve ülkenin ebedi başkentinin temellerinin atmıştır. (Knapp, 1970, s. 17)

Daha sonra efsanevi kahraman Hannibal döneminde Kartaca uygarlığın zirvesine ulaşır. Hannibal’dan sonra ise Kartaca, uzun süre bağımsız kalmaz ve M.Ö. 814-146 yıllarını içine alan dönem de yerli kültür temelindeki bağımsızlık çağı sona erer. M.S. 1-4. yüzyıllar arasında Roma’nın, daha sonra da Bizans’ın egemenliğine giren bölgede M.S. 4-7. yüzyıllar arasında Hıristiyanlık güçlü bir din ve kültür olarak varlık gösterir. M.S. 8. yüzyılda ise bölge Müslüman Arapların akımına hedef olur. Ülkenin orta kesimindeki Kahravan şehrini merkez yapan Müslümanlar, kısa zamanda diğer şehirleri de ele geçirirler. Kahravan merkezli Aglabiler, Mehdiye merkezli Şii Fatimiler ve Tunus merkezli Hafsidler döneminde Tunus’ta mimari, dil, sosyo-kültürel doku bakımından yörenin yerli halkı Berberileri de büyük ölçüde etkileyen Magripli Müslüman-Arap kimliği ortaya çıkmaya başlar.

Tunus’un Müslüman-Arap idaresindeki en önemli ve uzun dönemi, 1235-1574 yılları arasına rastlayan Hafsidler dönemi olup, bu dönemin 40 yılı Osmanlı-Tunus-İspanya üçgeninde yapılan savaşlarla geçmiştir. Osmanlı Devleti’nin hizmetine giren Barbaros Hayrettin Paşa ilk seferini Tunus’a yapmış ve 1534 yılı sonlarına doğru Tunus ve limanına hâkim Halkulvad (Goulette) Osmanlı ülkesine katılmıştır. Fakat ertesi yıl, 1535 yazında bu bölge İspanyollar tarafından ele geçirilmiştir. Uzun süren Tunus’un fethi işini sonuçlandırmak üzere; 1574 yılında Yemen fatihi Koca Sinan Paşa ve Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa görevlendirilmiş ve aynı yıl Tunus tamamen Osmanlı Devleti’nin egemenliği altına girmiştir. (Karcı, 2007, s. 2) Tunus Osmanlı Devleti’nin egemenliği altına girdikten sonra idari yönden çeşitli safhalar geçirmiştir. Ülke önceleri merkezden gönderilen beylerbeyiler tarafından yönetilirken daha sonra, buranın muhafazası için bırakılan yeniçeriler isyanlar çıkartıp idari işlere karışarak merkezden gönderilen valilerin nüfuzlarını kırmışlardır. Daha sonra Tunus’un yönetiminde “Dayı” olarak bilinen ve güçlerini yeniçerilerden alan yeniçeri ağaları etkindir. Bu dönemde çok defa merkezden vali gönderilmeyip yeniçerilerin seçimle işbaşına getirdikleri Dayı’ya Beylerbeylikte verilir oldu. Ancak bu dönem de fazla devam etmedi, bir süre sonra Emir’ül Evtan denilen Tunus sancak beyleri önem kazanmaya başladı. Soy takip eden bu beyliğe geçenler Tunus Beylerbeyliği’nin de kendisine verilmesini sağlayabilirse Paşa-Bey unvanı alıyorlardı. Sonunda Hüseyin Bey 1705’te bu unvanı

büsbütün kaldırdı. Kendisine merkezden Beylerbeylik tevcih ettirerek Paşa-Bey oldu. Böylece Tunus'ta Beyler devri başladı. (Özdemir, 2003, s. 119-120)

Yönetimi ve maliyeyi denetleyen Bey, Dayı'ya yardımcılık ediyordu. Uzun yıllar Dayı-Bey mücadelesine sahne olan Tunus eyaletinde, 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Dayı, Bey'in vesayeti altına girdi. Beylik döneminde Tunus tüm idari yetkileri elinde bulunduran Bey, o dönemde yapılmış olan 1861 anayasasına göre en üstün varlık durumundaydı. Beylik makamı bu dönemde hanedanlık gibi babadan oğula geçebiliyordu. Yönetimde Bey'in yardımcıları olan Bakanlar, idari işlerde Bey'e yardımcı oluyorlardı. Sayıları anayasaya göre sürekli değişiyordu. Birinci Bakan, genel idari işleri yürütme görevliydi aynı zamanda Dışişlerini de yürütmekle görevliydi. Bu bakanlığın yanında ordudan sorumlu Savaş Bakanlığı ve Deniz Bakanlığı gibi bakanlıklar vardı. Aynı zaman da devlet işlerinin yürütülmesi için bir konsey bulunmaktaydı. Konsey 16 üyeden oluşuyordu. Bu üyeler yüksek devlet memurlarından ve hanedanın atadığı yüksek yöneticilerden seçiliyordu. Bu konsey 5 yıl için seçilmekteydi. Bey, konsey üyelerinin arasından bir başkan ve bir başkan yardımcısı seçiyordu. Bu konsey çeşitli yasaların yapılmasını sağlıyor ve bu yasaların uygulanmasına yardımcı oluyordu. (Moalla, 1992, s. 50-51)

Yeniçeriler arasındaki güç dengelerine bağlı olarak Dayıların sıkça değiştiği bu dönem, 17. yüzyıl başında Dayılık makamına gelen Usta Murat döneminde kapandı ve 18. yüzyıl başlarına kadar sürecek olan Muradiler dönemi başladı. Bu dönemde yerli halk; Anadolu ve Balkanlardan gelen topluluklarla kaynaşmışlardır. Aynı zamanda aralarında var olan mezhepsel farklılıklara son verip kendi aralarında yeni bir kültür oluşmasını sağlamışlardır. Bu dönemde Anadolu'dan bölgeye göç eden Türkler bölgede söz sahibi olmaya başladılar. 1705 yılında Dayıların gücünü kırarak Tunus'ta yönetimi ele geçiren Hüseyin Bin Ali Türkî'nin babasının Türk, annesinin yerli olduğu belirtilmektedir. Hüseyin Bin Ali tarafından kurulan ve "Hüseyin Hanedanı" olarak geçen dönem, Tunus'un Fransızlar tarafından ele geçirileceği 1881 yılına kadar sürmüştür. (Oğuz, 2002, s. 18-19) Bu dönemde Tunus Osmanlı'ya bağlı bir eyalet statüsünde politika izlemiş, aynı zamanda kendine has bağımsız siyaset izleyip devlet olma sürecinde önemli tecrübeler kazanmıştır.

Fransa, 1881 tarihinde Tunus'u ele geçirdiği zaman Mehmet Sadık Paşa Tunus'ta vali idi. Valiliği sırasında Mehmet Sadık Paşa, Osmanlı Devlet'ine sadık kalmış ve Fransa'nın Tunus'u işgal sürecinde devlete gerekli uyarıları yapmıştır. Tunus'un Fransızlar tarafından ele geçirilmesine yol açan gelişmelere bakıldığı zaman meselenin sadece Fransa ve Osmanlı Devleti arasında olan bir mücadele olmadığı, coğrafi keşiflerle başlayan bir mücadelenin sonucu olduğu görülecektir. Zira coğrafi keşiflerden sonra sanayileşmiş ülkelerin bu kadar geniş ve önemli coğrafyaya sahip ve eski gücünü yitirmiş olan Osmanlı Devleti topraklarının üzerinde emellerinin olması kaçınılmazdı. Stratejik bir mevkide bulunan Tunus'ta emperyalist devletler tarafından paylaşılan Osmanlı'nın Kuzey Afrika'daki topraklarından biri olacaktır. Her ne kadar Kırım savaşı sonrası imzalanan Paris Antlaşmasından sonra Osmanlı Devleti Avrupalı bir devlet olarak sayılmış ise de Avrupalı güçler Osmanlı'nın iç işlerine müdahale etmekten vazgeçmemişlerdir. (Özdemir, 2003, s. 128) Ayrıca 1877-78 Osmanlı-Rus savaşından sonra stratejik öneme sahip bazı Osmanlı topraklarını kendi aralarında paylaşmışlardır. Nitekim bu savaşın sonucunda imzalanan Berlin Antlaşmasından kısa bir süre sonra Tunus'un Fransızlar tarafından ele geçirilmesi Osmanlı Devleti'nin bölgedeki gücünü yitireceğini ve topraklarını kaybedeceğini gösteriyordu.

Nitekim bölgede daha önce Mısır ve Cezayir'i topraklarına katmış olan Fransa, Tunus'a komşuydu. Ayrıca Fransa ile Tunus arasında birçok ekonomik faaliyet bulunmaktaydı. O dönemde büyük devletlerin siyasi menfaatlerinden dolayı aralarındaki anlaşmazlıkları gidermeleri amacıyla Almanya ve İngiltere tarafından Tunus, Fransa'ya adeta peşkeş çekildi. (Kartaç, 1954, s. 17) Fransızlar, Tunus'u ele geçirmeden önce limanlarına gemiler göndererek Tunus'u bir nevi baskı altında almışlardı. Daha sonra Padişah'ın Tunus Beylerbeyliğine bölgedeki nüfuzu son derece etkili olan Hayrettin Paşa'yı ataması işgal süreci hızlandırıldı.

Fransa Tunus'u işgal etmek için birtakım sınır olaylarını bahane etmiştir. Kısaca özetlemek gerekirse; Fransızlar önce sınır güvenliğini bahane ederek Cezayir sınırından Tunus topraklarına girmişler daha sonra ise Tunus'taki genel karışıklıkları gidermek bahanesi ile ülkenin kuzeyindeki Binzat (Binzert ya da Bizerte) limanından karaya asker çıkartarak şehri ve limanı tek kurşun atmadan ele geçirmişlerdir.

Cezayir sınırından General Fergamol komutasında ilerleyen ordu vatanlarını savunan Tunus kabileleriyle savaşırken, Binzat'ta karaya çıkan General Breur komutasındaki Fransız birlikleri ise doğrudan Mennube'deki sarayında bulunan Tunus Beyi'nin üzerine yürüdü. Tunus Beyi bu aşamada Osmanlı Devleti'nin daha önce istediği yardımı zamanında alamadı ve İngiltere'den yardım istedi. İngiltere ilk etapta Tunus Bey'ine yardım edeceğini belirtti. Fakat aslında isteksiz bir tavırla beyliği oyalayarak, Fransa'nın bölgeye yerleşmesine göz yumdu. Tunus Beyi bu durumda Tunus'ta bulunan merkez sarayına dönmeyi düşünüyor ve orada Fransızlara karşı direnmeyi düşünüyordu. Bu arada direniş için çareler arayan Sadık Paşa'ya gelen bir telgraf direnişin sekteye uğramasına yol açtı. Muhtemelen Fransızların tertibi olan bu telgrafta "Padişah hazretleri; Tunus Valisi Mehmet Sadık Paşa'yı azletme ve yerine Hayrettin Paşa'yı Bey olarak görevlendirmeye karar vermiştir." denilmekteydi. Bundan sonra Sadık Paşa Tunus'taki merkez sarayına dönmedi ve Fransızlara yakınlığı ile tanınan Baş veziri Mustafa bin İsmail'in de telkinleriyle Mennube yakınlarındaki Şebbalet çiftliğine kadar gelmiş olan Fransız General Breur ile görüşmeye karar verdi. (Özdemir, 2003, s. 130)

General Breur askerleriyle Mennube'deki Bardo Sarayını kuşattı. Fransız Konsolosu Roustan, General Breur ve maiyetindeki tabancalı iki subay Tunus Beyi'nin makamına girerek ellerindeki yazılı metni imzalamasını istediler. (Kartaç, 1954, s. 20-21) Tunus Beyi uzun tartışmalardan sonra 12 Mayıs 1881 tarihinde Bordo sarayında imzalanan ve tarihe Bordo Antlaşması olarak geçen antlaşmayı imzalamak zorunda kaldı. Böylece Tunus Fransızlar tarafından resmen işgal edilmiş oldu. Bu dönemde Osmanlı'nın Fransa'ya karşı yapmış olduğu protestolar ise sonuçsuz kaldı. 12 Mayıs 1881 tarihli Bordo Antlaşmasından sonra başlayan direniş hareketleri ilerleyen dönemde etkisini kaybetmeye başladı. Direnişlerin etkisini kaybetmesi nedenleri direnişe önderlik edecek bir liderin bulunmaması aynı zamanda gerekli silah ve cephaneliğin azlığı idi. Bu durumdan sonucunda Tunus'ta bulunan aşiretler Fransız egemenliğine girmeye başladılar.

Bu aşamadan sonra Tunus'un Fransız mandası altındaki durumunu incelemek ve siyaset kurumunun işleyişini gözlemlemek yerinde olacaktır. Fransa, Bordo Antlaşmasından sonra Beyliğin, askeri işlerini, dışişlerini ve mali işlerini kendi üzerine almıştı. Aynı zamanda Beyliğin yönetiminde etkili olacak bir Orta Elçiyi, Bey'in yanında görevlendirmişti. Tunus Beyi Mehmet Sadık Paşa'nın vefatından sonra yerine Seyyid Ali Bey Tunus valisi olmuştur. Fransız genel vali sekreterliğinin 4 Şubat 1883 tarihinde hazırladığı kararnameye göre ve daha sonra 8 Haziran 1883 yılında imzalanan Marsa Bildirgesiyle Bey; Fransız hükümetinin öngördüğü ıslahatları yapmayı kabul etmiş; bütün yerel yetkileri Fransız hükümetinin atamış olduğu bir elçiye devretmişti. Elçi bütün yerel yetkileri yeniden düzenlemek ve yeniden yapılandırma görevine sahipti. (Moalla, 1992, s. 95) Fransız idaresinin yerleşmesi Tunus'ta yeni bir devrin başlaması anlamına geliyordu. Bu idare içerisinde Bey, Tunus ülkesinin hükümdarı olarak kalmıştı. Ancak Tunus'un gerçek hâkimi 23 Haziran 1885'ten itibaren Fransa Hariciye Nezaretine bağlı olup Fransa Cumhuriyeti'ni temsil eden "Büyükelçi" sıfatına sahip bir "Orta elçi" idi. Bu kişi aynı zamanda Bey'in Hariciye vekiliydi ve Bey onun vasıtası ile Paris ile haberleşebilirdi. Beylik kararnamelerini imzalama yetkisini de elinde bulunduran bu orta elçiye, Kara ve Deniz Kuvvetleri Komutanları da bağlıydı. Fransız işgali döneminde Tunus'ta vekiller heyeti önce iki, daha sonra ise üç yerli vekilin yanında, müdürler, işgal orduları komutanı olan General ve Harbiye ve Bahriye Vekâletlerinin kumandanlarından oluşuyordu. Sayıları zaman içerisinde hızla artan bu yüksek görevlilerden her biri tek başına karar alma yetkisine sahipti. Bu yeni dönemde Fransa, idari teşkilatlanma alanında Tunus'ta çeşitli müdürlükler kurdu. Buna göre 3 Eylül 1882'de Nâfia Umum Müdürlüğü, 6 Mayıs 1883'te Talim, Terbiye ve Güzel Sanatlar Umum Müdürlüğü, 11 Haziran 1888'de Ziraat, Ticaret ve Müstemleke Umum Müdürlüğü ve 14 Temmuz 1922'de İçişleri Umum Müdürlüğü oluşturuldu. Bununla birlikte adli teşkilatlanma alanında önemli adımlar atıldı. 10 Nisan 1883 tarihli Fransız kanunu ile Tunus'ta, Fransız mahkemeleri kuruldu. 1890 yılına gelindiğinde Fransız hükümeti, Tunus'taki nüfuzunu artırmaya karar verdi. 1895 yılında Tunus Ticaret Odası, Tunus Ziraat Odası, Süs-Ticaret ve Ziraat Odası ile Sfakes Ticaret ve Ziraat Odaları kuruldu. Ayrıca 1902'de Bizerte Ticaret Odası kuruldu. (Brunschvig, 1997, s. 78-85)

Bu dönemde Fransızların uyguladığı asimilasyon politikasına karşı bazı ayaklanmalar baş gösterdi. Ancak bu ayaklanmalar kanlı bir şekilde bastırıldı. 1. Dünya Savaşı Tunuslular için tam bir felaket oldu. Daha önce köyleri ve kasabalarından başka yere gitmemiş olan Tunuslular; savaş nedeniyle Fransız ordusuna katılmak zorunda kaldılar. Bu dönemde orduya sevk edilen yüz bin kadar Tunuslu; Fransız

cephelerinde, fabrikalarında ve madenlerinde çalıştırıldılar. Savaş yüzünden kırk bin kadar Tunuslu yaşamını yitirdi. (Perkins J. K., 1986, s. 97)

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra milliyetçilik akımlarının da etkisiyle Tunus'ta bağımsızlık fikirleri yeşermeye başladı. Tunus'ta bağımsızlık mücadelesine yön vermek amacıyla 1920 yılında Düstur adında bir siyasi parti kuruldu. Dini liderleri, tüccarları ve Müslüman kesimi içine alan bu siyasi oluşum Fransızların kültürel etkilerini eleştiriyor ve gerçek kaynak olan İslami kültüre dönüşmesini savunuyordu. Tunus halkının genelini temsil eden bu grup, Zeytuna medresesinde teşkilatlanmışlar ve örgütlenmişti. (Sylvester, 1969, s. 44) Parti, köy ve kentlerde dini ve ulusal söylemleri kullanarak örgütlendi. Partinin lideri Abd Aziz Thaalbi ve kendilerini genç Tunuslular olarak nitelendiren parti üyeleri, Tunusluların Avrupalılarla eşit haklardan yararlanmasına dayalı bir anayasal çerçeveyi öngören bir belgeyle Fransız yönetimine başvurdular. Bu girişim yeni baskılara yol açtı ve partinin önderi tutuklandı. (Erdoğan & Mustafaoğlu, 1997, s. 14)

1929 yılında Dünya'da baş gösteren ekonomik kriz Avrupa devletlerini derinden etkilemişti. Özellikle bu dönemde Tunus'ta bulunan Fransız şirketleri krizden etkilenerek iş yapamaz duruma geldiler. Aynı zamanda Tunus'taki küçük işletmeler ve üreticiler bu durumdan çok etkilenmişlerdi. Bu durum işsizliği ve yoksulluğu artırdı. Zaten zor olan yaşam standartları daha da düştü. Düstur Partisi'nin liderleri de var olan huzursuzluğa karşı etkili çözüm yolları üretmediler. Bu durum partide radikal değişikliklerin önünü açtı. Tam bu aşamada Habib Burgiba kendisini göstermeye başladı. Tunus halkına güven verdi ve takip edilebilecek bir lider olduğunu kanıtladı. (Sylvester, 1969, s. 45-46)

Düstur Partisi'nin o dönemdeki etkisini yitirmesi sebebiyle, partiden kopan Burgiba önderliğindeki genç üyeler 1934'de Yeni Düstur Partisi'ni kurdular. Bu aşamadan sonra Fransızların sert önlemlerine karşı, bağımsızlığı savunarak halkın desteğini toplamaya başladılar. (Erdoğan & Mustafaoğlu, 1997, s. 17) Bağımsızlık gibi söylemlerin kullanılması Fransızların hoşuna gitmedi. 1934 yılının sonlarına doğru Burgiba ve arkadaşları tutuklanarak yurt dışına sürüldüler. Bu durumun sonucunda, Yeni Düstur Partisi üyelerinin karıştığı şiddet olayları ülkede baş gösterdi. Öte yandan ülkedeki ekonomik sıkıntıların devam etmesi bu şiddet olaylarının dozunu artırdı.

Ekonomik sıkıntıların arttığı bir dönemde 1936 yılında Fransa'da seçimler yapıldı. Sol ağırlıklı kurulan yeni yönetim, Yeni Düstur Partisi'nin tutuklu üyelerinin serbest bırakılmasına karar verdi. Partinin üzerindeki baskıların hafifletilmesi sonucunda Burgiba yeniden bağımsızlık söylemini kullanmaya başladı. Bağımsızlık söyleminin yanında; Fransa ile toprak reformu ve 1861 Anayasası'nın iyileştirilmesi ve yeni bir anayasa yapımı için mücadele etti. 1938 yılına gelindiğinde ise şiddet Tunus'ta yeniden arttı. Partilerinin kurucu üyelerinden bir tanesinin tutuklanmasını protesto eden Yeni Düstur Partisi üyelerinden yüzden fazlası öldürüldü. Bu olayla ilgili olarak partinin önde gelenleri ve Burgiba tutuklandı ve partinin tüm faaliyetleri yasaklandı. 2. Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra ise Burgiba ve arkadaşları Fransa'da hapis yatmak zorunda kaldılar. Dünya savaşının başlamasının ardından Tunuslu ulusalcılar için çeşitli fırsatlar doğdu. Fransa'nın savaşın başlarındaki kötü durumu ulusalcıları umutlandırdı. Fransa'nın işgal edildiği yıllarda Burgiba; Almanya'nın kuklası durumunda olan Vichy hükümeti döneminde Tunusluların Fransa'ya bağlı bir tutum sergilemesini istedi. Yeni Düstur Partisi yandaşlarının uzun süren protestolarına rağmen Burgiba hükümet tarafından serbest bırakılmadı. Partinin diğer üyeleri 1940-41 yılları arasında bu yüzden tutuklandılar. Savaşın sonuna doğru bölgede Almanların ve İtalyanların etkisi kırılmaya başladı. Özellikle İngilizlerin yoğun çabaları sonucunda Tunus 12 Mayıs 1943'te Almanların ve İtalyanların elinden kurtarıldı. İşgalden sonra Burgiba ve arkadaşları Vichy hükümeti tarafından serbest bırakıldılar ve 1943 yılında ülkelerine döndüler. (Perkins J. K., 1986, s. 106-109)

Burgiba ülkesine döndükten sonra özellikle Düstur Partisi'nin efsanevi lideri Abd Aziz Thaalbi'nin ölümü üzerine örgütlenmesini genişletti. Bağımsızlık yanlısı tüm grupları kendi etrafında toplamaya başladı. Bu arada bağımsızlık için çalışmalarını sürdüren Burgiba, 1945 yılında Fransa'nın ulusalcıların taleplerine cevap vermemesi yüzünden, şiddeti körüklemek yerine ülkeyi terketti ve Arap Birliği çalışmalarına katıldı. Sonraki 4 yıl boyunca Ortadoğu ve Amerika arasında gezinen Burgiba, 1948 yılında Arap Mağrip ülkelerinin Bağımsızlığı Federasyonu'nun kurulmasını sağladı. Daha sonra ülkesinden gelen talepleri göz önünü alarak 1949'da yeniden ülkesine döndü. 1951 yılından sonra Fransızların sert bir yönetimle denetimi tekrar sağlama çabalarına rağmen Arap dünyasında olan

gelişmeler sebebiyle Fransızlar, milliyetçilerin oluşturduğu bir hükümet kurulmasına izin verdi. Hükümetin parlamenter bir sistem kurmaya çalışması yüzünden tutuklama dalgaları yeniden başladı. Fransızların baskıları ve tutuklamaları var olan durumu günden güne gerginleştirdi. Protestoların artması ve huzursuzluğun yaygınlaşması sonucunda gerilla faaliyetleri hız kazandı. Ülke 1956 yılına kadar kargaşa ortamının egemen olduğu, çatışmaların yaşandığı bir ülke haline geldi. (Perkins J. K., 1986, s. 111-115)

Aslına bakılırsa Habib Burgiba'nın askeri çatışmayı bir çözüm olarak görmediği söylenebilir. Nitekim Fransa ile uzlaşma bağlamında Burgiba'nın 1954 yılında Fransa tarafından önerilen yarı bağımsızlık teklifini de kabul ettiği görülmektedir. Ancak hem parti içi muhalefet hem de Arap milliyetçilerinin tam bağımsızlık talepleri, Burgiba'nın geri adım atmasına yol açmıştır. Buna rağmen 1955 tarihinde imzalanan ve Tunus'a yarı bağımsızlık veren anlaşma ile birlikte partinin ileri gelenlerinden Salih Bin Yusuf Arap milliyetçiliği temelinde bir politika yürütmüş ve Burgiba'yı sert bir dille eleştirmiştir. (Salem, 1984, s. 129)

1956 yılında Fransa, Cezayir'deki bağımsızlık mücadelesinden ötürü oldukça zor durumdaydı. Bu dönemde tamamen Cezayir'e odaklanan Fransa'da; sosyalist hükümet lideri Guy Mollet Fas'ın bağımsızlığını kabul etti. Daha sonra 20 Mart 1956 tarihinde Tunus ve Fransız hükümeti anlaştı. Dış politika, eğitim, savunma ve maliye alanlarında bazı hakları saklı tutularak Fransız idaresine son verildi. Yapılan seçimler sonucunda Yeni Düstur Partisi'nden oluşan hükümet, tam bağımsızlık için girişimlerde bulunarak beyliğin kaldırılması ile 1957 yılında cumhuriyeti ilan etti. Habib Burgiba ülkenin ilk cumhurbaşkanı oldu. (Erdoğan & Mustafaoğlu, 1997, s. 17)

2.1.Bağımsızlıktan Sonra Tunus'ta Siyaset Kurumu İşleyişi ve Muhalefetin Durumu

Habib Burgiba, Cumhurbaşkanı olduktan sonra zihnindeki siyasal sistemi uygulamak için harekette geçti. O, ünlü Fransız düşünürler Rousseau, La martine ve Hugo'dan etkilenmişti. Burgiba'nın amacı Tunus'u Fransız Devrimi'nin ilkelerine göre modern bir devlet olarak yeniden inşa etmektir. Tunus'ta Burgiba döneminde siyaset kültürü olarak incelediğimizde; Cumhuriyet idaresi ülkede kurulmasına karşın Yeni Düstur Partisi'nin ülkedeki egemenliği tartışmasız durumdaydı. Burgiba ve arkadaşları Tunus'u modern bir ülke yapmak konusundaki misyonu tek başına üstlenmişlerdi. 1959'da hazırlanan anayasaya göre kutsal ve güçlü şefin etkili olduğu ve zayıf yasaların bulunduğu bir anayasa yapıldı. Bakanlar ve parlamento doğrudan Burgiba'ya bağlıydı. İsteddiği zaman bakanları görevden alma ve yerlerine başkalarını atama yetkisine sahipti. Devlet, Burgiba ile bütünleşmişti. Bütün politik yasalar devlet başkanının ofisinde şekilleniyordu. (Perkins J. K., 1986, s. 147-151)

Anayasaya göre hükümetin hem meclis hem de Cumhurbaşkanı'na karşı sorumlu olması bağımsız bir politika izlenmesini olanaksız kılmıştı. Cumhurbaşkanı'nın görevleri arasında kabineye başkanlık etmek, devletin düzenleyici işlemlerini ve genel politikalarını belirlemek, olağanüstü hâl tedbirlerine başvurmak, Danışma Meclisi'nin üyelerini atamak, kanun teklifinde bulunmak ve kararname çıkarmak, kanunları referanduma sunmak, veto etmek ve anayasa değişikliği teklifinde bulunmak gibi önemli yetkilere sahipti. (Açıl, 2017, s. 176)

Burgiba bu dönemde kendisinin egemen olduğu bir toplum yaratma gayretindeydi. Her şeyi kontrol etmek istiyordu. Ayrıca herkesi istediği gibi denetleyebileceği kurumlar ve bürokrasi inşa etmeye yöneldi. Onun felsefesinde ilerlemecilik, akılcılık ve insanın şerefi gibi kavramlar vardı. Bu yönüyle Burgiba, Mustafa Kemal Atatürk'ü örnek alıyor ve ona olan hayranlığını gizlemiyordu. Burgiba önceleri halkın güvenini kazanmak amacıyla dini etkili bir şekilde kullandı. Dinin kitleleri mobilize etme yönünü çok iyi biliyordu. Bu yüzden özellikle Cuma hutbelerinde konuşmalar yapıyor ve dini öğelere sıklıkla atıfta bulunuyordu. Fakat Cumhuriyet idaresine geçtikten sonra Burgiba, Fransız modernleşme siyasetini benimsediği için seküler bir toplum yaratma gayretine girdi. (Hopwood, 1992, s. 84)

Bunun yanında yapılan en önemli reformların başında eğitim reformu geliyordu. Yeni Düstur Partisi'nin en önemli hedefleri arasında baştan sona yenilenmiş seküler bir eğitim politikası oluşturmak vardı. Bu eğitim reformunun en önemli amaçları; Eğitim kurumlarının birliği ve çocukların ilkökula kayıt ettirilmeleriydi. Yapılan bu reformlar ulemanın etkisini zayıflattı. Eğitim sistemiyle birlikte dini okullar devre dışı kalmışlardı. Böylece Zeytune uleması öğretmen statüsünden çıkarılmış oldu. Bunun yanında Zeytune Camii modern Tunus üniversitesiyle birleştirildi. Dini eğitim haftada iki saate indirildi. 1957 sonrası dönemde Burgiba yönetimi içerde İslami geleneği referans alan eğitim ve uygulamaları

sınırlandırma yolunda adım atarken dış politikada Batı merkezli bir tutum sergiledi. Bağımsızlığın ilk yıllarında, kadınların siyasal ve toplumsal statüsünü desteklemek amacıyla seçme ve seçilme, boşanma, eşit işe eşit ücret, eğitim gibi birçok alanda önemli haklar tanınmasına karşın, kamu kurumlarında ve eğitim birimlerinde başörtüsünün yasaklanması tepkilere yol açmıştı. Ayrıca 1960 yılı Şubat ayında Burgiba üretimi engellediği gerekçesiyle oruç tutulmasını eleştirmişti. (Ayhan, 2012, s. 26) Bu aşamadan sonra Burgiba'nın reformlarına karşı protestolar başlamıştır. Protestolardan sonra Burgiba dini reformların ekonomik gelişim önündeki engellerini vurgulamaya devam etmiştir. Ayrıca dini muhalefetin tamamıyla tasfiyesi için girişimlerde bulunmaya başlamıştır. 1960'lı yıllarda ulema artık politik ve ekonomik olarak yenilgiye uğratılmıştı. Topraklarından yoksun, sınıf ve camileri devlet tarafından kontrol edilen ulema çareyi yurtdışına çıkmakta bulmuştur. (Perkins J. K., 1986, s. 120)

Burgiba bağımsızlıktan sonra ekonomiyi de planlama noktasında adımlar atmaya başladı. Planlama Bakanı olarak atadığı Ben Salah'tan yeni bir ekonomik plan yapmasını istedi. Ben Salah sosyalist gelişim stratejilerine dayalı bir ekonomik plan yaptı. Ülkedeki çiftçi ve küçük esnafın özgürlüklerini kısıtlayacağını düşünerek karşı çıktığı bu plan; Burgiba tarafından desteklendi. Ben Salah'ın 10 yıllık bu ekonomik planı kendi kendisine yeten ve hayat standartları yükseltilmiş bir ülke ekonomisi yaratma peşindeydi. Bu arada parti 1964 yılında yeni ismi olan Sosyalist Düstur Partisi adını almıştı. Ben Salah planında ülkeyi tamamen Batı etkisinden kurtaracak reformlar yapılması öngörülüyordu. Aynı zamanda planda ülkenin gelişmemiş bölgelerine devlet eliyle fabrikalar yapılması ve Tunus'un üretimde dışa bağımlılıktan kurtarılması amacını taşıyordu. Bu planlama sayesinde kooperatifçiliğe büyük önem verildi. Sadece küçük köylülerin değil, büyük toprak sahiplerinin de topraklarını kolektifleştirerek geniş bir zirai programı yürürlüğe sokuldu. Bu gelişmelerle paralel olarak 1966 yılında Sahra çölündeki petrol yatakları üzerinde petrol rafinerisi inşaatları başladı. Aynı şekilde demir madenleri ve çimento fabrikaları kurulmaya başlandı. Tunus ekonomisi daha çok tarıma dayalı olduğu için; ekonomiyi bu bağımlılıktan kurtarmak amacıyla bu dönemde sanayi tesislerine önem verildi. Fakat bu durum köyden kente göçlerin artmasına sebep oldu. Şehirlerdeki fabrikalarda iş bulma ümidiyle göç eden Tunuslular; şehirlerde umdukları işleri bulamadılar ve işsizlik önemli bir problem olarak ortaya çıktı. (Perkins J. K., 1986, s. 132-134)

Yetişmiş insan ve altyapı eksiklikleri tarımda çalışan nüfusun azalması gibi problemlerde ilerde yaşanacak bir ekonomik krizin haberini veriyordu. 1960'ların sonuna gelindiğinde projenin başarısız olduğu anlaşılmıştı. Köylüler önceki yıllara göre fakirleşmişlerdi. Tarımsal üretimler ülkenin diğer masraflarını karşılayacak düzeyde artmamışlardı. Reformların eksik ve gevşek uygulanması ülkeyi önemli ölçüde borca sokmuştu. Ekonomik zorluklardan dolayı ülkede 1969 yılından itibaren protesto gösterileri artmaya başladı. Bu durumda Ben Salah görevinden alındı ve kooperatifçilik sistemi feshedildi. 1970 yılının başında ise mevcut istikrarsızlıktan dolayı sosyalist öğelerden vazgeçildi ve liberal bir yönetim anlayışına sahip Hadi Nuira başbakanlığa getirildi. Bu dönemde çeşitli liberal reformlar yapılarak toprak sahiplerine kendi toprakları geri verildi. Fakat Başbakan, Burgiba'nın gölgesi altındaydı. Kendi bakanlarını dahi Burgiba'dan izinsiz seçemiyordu. Bu durum ülkede siyaset kurumunun felcine yol açtı. Ve hükümetin yönetememe sorunları yaşamasına sebep oldu. (Perkins J. K., 1986, s. 136-140)

1970 yılından sonra liberal kanadın ağırlıkta olduğu muhalefet uygulanan ekonomik modellerin etkisiyle partinin haktan koptuğunu açıkça ifade ediyordu. Özellikle Ahmet Mestiri'nin başında olduğu parti içindeki liberal kanaat gençlere yönelik yeni politikaların ve demokratik bir yönetim anlayışının getirilmesini savunmuştur. 1970-74 yılları arasında Mestiri'nin liderlik ettiği muhalefet liberal politikalara öncelik verilmesini ve ticari kesimle yeni bir diyalog sürecinin yaşanmasını savunmaktaydı. Ancak Burgiba, parti ve halk arasında olan muhalefete rağmen liberal politikalar konusunda isteksiz davranmıştır. Liberal kesim ve Burgiba arasındaki çekişme özellikle Cumhurbaşkanı'nın yetkileri konusunda yaşanmıştır.

Liberaller, Burgiba sonrası yeni Cumhurbaşkanı'nın seçiminde, Devlet Başkanı'nın belirleyici rolünü sınırlandırmak istemekteydiler. Ancak Habib Burgiba, Devlet Başkanı'nın yetkilerinin sınırlandırılmasını içeren değişiklikleri doğrudan kendisinin liderliğine yönelik bir girişim olarak algıladı ve yaşadığı sürece devletin başı olarak kalacağını açıkladı. Parti ve devlet bürokrasisinde etkili olan liberal kanadı tasfiye etti. Mart 1975'te Burgiba, parlamento tarafından "*ömür boyu devlet başkanı*" olarak seçilmiş ve tek parti yönetimini pekiştirmişti. (Ayhan, 2012, s. 30)

Liberal muhalefet şüphesiz ülkedeki tek muhalefet konumunda bulunmuyordu. Burgiba'nın İslami unsurları dışlayan tutumu İslami muhalefeti doğurmuştu. İslamcılara karşı uygulanan baskı, şiddet ve yasaklamalara rağmen İslamcılar özellikle 1970'lere kadar iyi bir şekilde örgütlendiler. 1970'lerde Zeytune yaşamı yeniden canlanmaya başladı. Özellikle ekonomideki bozulmalar, reformların başarısızlığı ve toplumdaki diğer hastalıklara çare olmak amacıyla İslami diriliş hareketi ivme kazandı. Aralarında Ahmed bin Melad ve Abdül Fettah Moro'nun bulunduğu olduğu bazı gençler büyük camilerde İslami konular üzerine sohbetler yaptılar. Bu arada 1970'de Suriye'den dönen Gannuşi gibi reformist İslamcılar bu halkalara katıldılar. Yasaklara ve baskılara rağmen Raşid el Gannuşi ve Abdül Fettah Moro önderliğinde İslami Yöneliş Hareketi kuruldu. (Türkmen, 2012, s. 134)

Hareket hem dini bilinçlendirme faaliyetlerini hem de ülkede yaşanan soygun ve sömürü düzenine karşı tepkiyi örgütleyordu. 1978 yılında ülkedeki gelir dağılımındaki adaletsizlik nedeniyle işçiler ayaklandı. Halktan büyük destek alan işçiler ve hükümet güçleri arasındaki çatışmalarda yüzlerce insan öldü. İslami direniş hareketi "Nahda" (Diriliş) adı altında legal teşkilatlanma hakkını edinebilmek amacıyla İçişleri Bakanlığına müracaat etti. Bu girişime verilen cevap ise Gannuşi başta olmak üzere Hareket'in 106 önde gelen üyesi tutuklanması oldu. Tamamen keyfi olarak tutuklanan bu 106 kişi 1984 yılına kadar cezaevinde tutuldu. (Türkmen, 2012, s. 135)

1980'lerde ise ülkede sular durulmuyordu. Burgiba'nın baskıcı ve kontrolcü yönetimine karşı protestolar her tarafta görülmeye başladı. Ülkede 1984 yılında "Ekme Devrimi" adı verilen ayaklanmalar yine kanla bastırıldı ve yüzlerce kişi katledildi. Burgiba ülkedeki karışıklıkları ve muhalefeti bastırmak amacıyla Fransa'da ve ABD'de askeri ve istihbarat eğitimi alan Polonya ataşesi Zeynel Abidin Bin Ali'yi İçişleri Bakanı olarak atadı. Gannuşi 9 Mart 1987 yılında yeniden tutuklandı ve ömür boyu hapse mahkûm edildi. (Perkins J. K., 1989, s. 45)

İçişleri Bakanlığı'na atanan Bin Ali; kısa bir süre sonra Burgiba'yı ülkeyi yönetemez durumda göstererek görevden aldı. Kansız bir darbeye işbaşına gelen Bin Ali ilk etapta demokrat, reformcu bir lider olarak gözüktü. İslami kesimle iyi ilişkiler kurdu ve Raşid Gannuşi başta olmak üzere bazı muhalif liderleri serbest bıraktı. Din eğitimi verilmesi için Zeytune medresesinin bazı bölümlerini açtı. 12 Mayıs 1988'de yeni partiler yasası kabul edilmiş ve 1989 yılında seçimlere gidileceği ilan edilmişti. Seçimlere, El Nahda parti kurma başvuruları yetişmediği için bağımsız adaylarla katılmışlardı. Seçim sonuçları açıklandığında, El Nahda'nın desteklediği adayların ülke genelindeki oyları %14,6 civarında olmuştu. Başkent Tunus'ta ise oyların %30 civarına çıkmıştı. Bu durum Bin Ali'nin hoşuna gitmedi ve İslamcılar kendi yönetimlerine için önemli bir tehdit olarak görmeye başladı. (Ayhan, 2012, s. 39-40)

Zeynel Abidin Bin Ali mecliste çoğunluğu elde ettikten sonra, devlet bürokrasisi başta olmak üzere sivil, askeri yapıları kişisel iktidarını kuvvetlendirmek amacıyla kullanmaya başladı. Bin Ali, sistem içindeki durumunu sağlamlaştırdıktan sonra, Burgiba döneminden daha ağır olan baskı rejimini kurmaya başladı. Öncelikle En Nahda hareketine saldırılarını yönetti. Din eğitimi veren diğer resmi okul ve enstitüleri sıkı denetim altına aldı. En Nahda Hareketi'nden binlerce kişi tutuklandı. Tutuklananlar ağır işkencelere maruz kaldılar. Raşid Gannuşi Fransa'ya sürüldü. Daha sonra Bin Ali Zeytune Üniversitesi'nin açtığı bölümlerini kapattı. Başörtüsü ve tesettürü tüm kamu kurum ve kuruluşlarında yasakladı. Haccı bir "cahiliye geleneği" olarak adlandırdığı için hacca gidilmesini engellemeye çalıştı. Ülkede muhalif kesimlere büyük bir baskı, zulüm politikası uygulandı. Tutuklama ve işkence tehdidi yüzünden birçok muhalif başka ülkelere göç etmek zorunda kaldı. Bin Ali diktatörlüğü tipik bir polis rejimiydi. Ordunun mevcudu 30 bin civarındaydı. Fakat polis kuvvetleri 120 bini geçiyordu. 163 sandalyeli meclis'in sadece 21 sandalyesi muhalif partilere veriliyordu. Sosyalist Düstur Partisi'nin devamı olan Anayasal Birlik Partisi 163 sandalyeli mecliste en az 140 üye ile temsil ediliyordu. Ülkede siyaset bu parti etrafında dönüyordu. Diğer mebus kontenjanları ise; İslah ve Yenilik Partisi, Sosyalist Birlik Partisi, Adalet ve Gelişim Partisi, Sosyal Demokrat Parti üyelerinden oluşuyordu. (Türkmen, 2012, s. 136-137)

Devletin denetimi dışında sivil toplum kuruluşlarına izin verilmiyordu. Dış politika tamamen Batı'ya bağımlılık ve İsrail dostluğuna dayanmaktaydı. Bu gibi durumlar ülkede huzursuzluğun yaygınlaşmasına sebep oldu. Ayrıca siyasi diktanın getirmiş olduğu işsizlik, sömürü, adaletsizlik, yolsuzluklar yüzünden ülkede durum gündün güne kötüleşti. 2010 yılında ülkede var olan sisteme karşı isyan ateşi yakıldı. 14 Aralık 2010 tarihinde Sidi Buzayd kentinde ülkedeki ekonomik adaletsizlik ve hukuksuzluğa yönelen

protestolar, aynı şehirde 17 Aralık'ta; el arabasına el konulmasına karşı çıktığı için bir kadın polis tarafından tokatlanarak işkence gören Muhammed Bouazizi adlı Tunuslu genç bir manavın, onurunu kıran bu olayı protesto etmek için kendisini yakmasıyla kontrolden çıktı. Ağır yaralanan Bouazizi'yi hastanede ziyaret etmek isteyen Devlet Başkanı Bin Ali, protestocular tarafından engellendi ve Muhammed Bouazizi 4 Ocak 2011 günü öldü. Daha sonra ülkenin belli kesimlerinde yoğunlaşan protestoları polis sert bir biçimde bastırdı. Protestolar sırasında polisin ateş açması sonucu birçok Tunuslu hayatını kaybetti. Bu katliam görüntülerinin kitle iletişim araçları sayesinde yayılması sonucunda Tunus halkı hemen her şehirde mevcut siyasi düzeni protesto etmeye başladı. Protestolar daha sonra avukatların ve sendikaların genel grevleri sayesinde ülke çapına yayıldı. (Türkmen, 2012, s. 137-138)

Protestolar karşısında çaresiz kalan devlet başkanı Bin Ali, 2014 yılında Cumhurbaşkanlığı seçimlerine aday olmayacağını belirtmesinde rağmen protestoları durduramadı. Bunun yanında bazı bakanlıklarda yapmış olduğu değişikliklerde halk tarafından inandırıcı bulunmadı ve protestolar çatışmaya dönüştü. Daha sonra ordunun rejimden desteğini çekmesi sonucu Bin Ali 14 Ocak 2011 tarihinde ailesi ile birlikte ülkeyi terk etmek zorunda kaldı. Bin Ali katı laikliğin savunucularından biri olmasına rağmen, ironik bir biçimde Suudi Arabistan'a göç etmek durumunda kaldı. Bin Ali'nin ülkeyi terk etmesiyle birlikte başlayan geçiş hükümetinde eski Meclis Başkanı Fuad Mubzi geçici Devlet başkanı, Muhammed Gannuşi ise Başbakan olmuştur. Fakat Başbakan Muhammed Gannuşi, devrik lider Bin Ali'ye yakın olmak ve eski rejim yanlılarını hükümette tutmak suçlamasıyla muhaliflerin sokakta yaptıkları baskılara dayanamayıp istifa etmek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine geçici Devlet Başkanı Fuat Mubzi, Eski Dışişleri Bakanı Elbaci el Sebsi'yi Başbakanlığa getirmiştir. El Sebsi Başbakanlığa getirildikten sonra Bin Ali'nin temel iki gücü polis ve devletin güvenlik kurumlarını saf dışı etmiştir. Daha sonra ise bu doğrultuda 9 Mart'ta Tunus Yüksek mahkemesi, eski rejimi temsil eden Anayasal Demokratik Toplum Partisi'ni kapatmıştır. 26 Nisan da El Sebsi, iktidar partisinin öne çıkan isimlerinin 24 Temmuz'da düzenlenecek seçimlere katılamayacağını belirtmiştir. (CNN Arabic, 2012)

Kurucu meclis seçimleri 23 Ekim 2011'de yapıldı. Ve seçime 116 parti katıldı. Seçime katılan siyasi partiler hakkında kısaca bilgi verirsek; seçimlere en güçlü aday olarak katılan parti Raşid el Gannuşi tarafından kurulmuş olan En Nahda Partisi idi. Müslüman kardeşlerden ilham alan bir grup Tunuslu düşünür tarafından 1981 yılında kurulan parti, özellikle devrik diktatör Bin Ali döneminde baskı ve şiddete maruz kalmış, laik rejimi silah zoruyla devirme teşebbüsü ile birçok üyesi tutuklanmıştır. Aynı zamanda hareketin lideri Raşid el Gannuşi yurt dışına sürülmüş ve 27 yıl boyunca yurt dışında kalmak zorunda kalmıştır. Gannuşi, devrim sırasında dağılık biçimde bulunan kitle tabanını toplamayı başarmış ve isyana karşı teşvik etmiştir. Türkiye'nin kendileri için rol model olduğunu söyleyen Gannuşi, İslam ve modernite arasında denge kurmaya çalıştıklarını söylemekteydi. Ayrıca Laikliğin Batı paradigması olduğunu ve Müslümanların gelişip kalkınması için laikliğe ihtiyaçları olmadığını belirtmekteydi. Ayrıca laikliğin dini devre dışı bırakması, maddi ulusalcılık üzerinden yükselmesi, eskiyi doğrularıyla birlikte yok sayması nedeniyle son derece olumsuz olduğunu vurgulamıştı. Seçim döneminde "Tunus için Özgürlük, Adalet ve Kalkınma" başlıklı bir seçim propagandası yapan En Nahda Partisi; tam anlamıyla demokratik ve siyasi bir rejimin kurulmasını, kapsamlı bir ekonomik ve toplumsal kalkınmanın sağlanmasını savunmakta, Tunus'u "Dini İslam, Dili Arapça, Rejimi Cumhuriyet olan özgür bir devlet olarak tanıtmakta, parlamenter sistemin kurulmasıyla halkın egemenliğini kazanacağını vurgulamakta, Anayasa Mahkemesi'nin kurulmasıyla anayasanın üstünlüğünün kurulacağını beyan etmekteydi. Aynı zamanda sivil toplumun olgun bir destekleyicisi olan En Nahda, sendikal hakların garanti altına alınmasını savunmakta, dış politikada AB, ABD, Afrika Birliği, Arap Birliği ülkeleri ve Türkiye ile ilişkileri geliştirmeyi vurgulamaktaydı. Ayrıca parti adalet, kalkınma ve sağlık sigorta sisteminin geliştirilmesini, eğitime yatırım yapılmasını, gençlik, aile ve çocuklarla ilgili refah eksenli bir program önermekteydi. (Siyaset, Eğitim, Toplum araştırmaları vakfı, 2012)

Arap baharından sonra Tunus'ta daha geniş katılımcı ve uzlaşmacı bir demokrasi arzusu ile siyasi partilerin ve tarafların yapıcı bir tavır takındıkları söylenebilir. Dönemin iktidar ortağı Nahda Hareketi Raşid El-Gannuşi, Nida Tunus Partisi Genel Başkanı Baci Kaid es-Sibsi ile 2013 yılında demokratik uzlaşma için bir araya gelmişler ve ulusal diyalogun güçlendirilmesi için ortak hareket etme kararı almışlardır. Bunun yanında 2014 yılında ülkenin en demokratik ve katılımcı olarak kabul edilen anayasası kabul edilmiştir. Bu yeni anayasa oluşturulurken partilerin vekil sayılarına göre temsil

edileceği 22 üyeden oluşan 6 farklı komisyon tarafından hazırlanması öngörülmüştür. Bunun yanında nihai metnin hazırlanması için Ulusal Kurucu Meclis Başkanı ve iki yardımcısı, Anayasa Genel Raportörü ve iki yardımcısı, Komisyon başkanlarından oluşan geniş tabanlı bir redaksiyon komisyonu kurulmuştur. (Açıl, 2017, s. 194)

Bu anayasa uzlaşma çalışmaları sivil toplum kuruluşlarının ve çeşitli sendikaların katılımında ve gözetiminde gerçekleşmesi Tunus'un demokratik gelişimi için umut vaat edici olmuştur. Bunun yanında 2014 yılında yapılan seçimlerde ülkede ilk halkın seçtiği cumhurbaşkanı olarak Bacı Kaid Es-Sibsi göreve gelmiştir. Seçimlerde En Nahda'nın aday göstermemesi demokratik mutabakat için önemli bir gelişmedir. Ayrıca seçimlerde ülke genelinde toplam 349 bağımsız aday listesi, 729 parti listesi ve 140 koalisyon listesi ile seçimlere girilmesi siyasi yelpazenin büyüdüğünün en büyük göstergesidir. Bununla beraber 2016 yılında Cumhurbaşkanı Sibsi'nin önderliğinde 8 farklı siyasi parti ve sivil toplum temsilcilerinin katılımı ile Kartaca Antlaşması imzalanmış ve ulusal bir uzlaşma hükümetinin kurulması kararlaştırılmıştır. (Arap Baharı'nın Son Kalesi Tunus, 2017)

Tunus 2019 yılında Arap Baharından sonra dördüncü seçimini yapmıştır. 25 Temmuz 2019'da Tunus'un seçimle gelen ilk Cumhurbaşkanı Kaid es-Sibsi hayatını kaybetmiştir. Kendisi Nida Partisi kurmuş ve islamcı muhalefet ile başlatmış olduğu diyalog sonucunda takdir görmüştür. Fakat ilerleyen dönemde Nida Partisi içerisinde eski rejimden kalan kimselerin yer bulması ve tekrar siyaset sahnesine çıkmaları kendisine olan eleştirileri beraberinde getirmiştir. Bunun yanında Bin Ali döneminden kalma yöneticilerin ve elit cenahın ülkenin gelişmesinde en büyük engel olarak En Nahda hareketini görmeleri siyaset üzerindeki önemli paradokslardan biridir. Bu dönemde önceleri Nida Tunus Partisi içerisinde bulunan daha sonra partiden ayrılarak Başbakanlığını devam ettiren Yusuf Şahid'in desteği ile kurulan millet ittifakı mecliste önemli bloklardan bir tanesini oluşturmaktadır. Fakat siyasi alandaki karışıklık halkın siyasilere güvenini azaltmış son yerel seçimlerden katılımın %35 de kalması demokrasi denemesinin sorgulanmasına neden olmuştur. (Anaz, 2019, s. 17)

Sonuç olarak Tunus'un demokratik alanda birçok gelişme kaydettiğini gösterse de ülkede işsizlik, yoksulluk gibi kronikleşen sorunlara tam çareler bulunamamıştır. Katılımcı demokrasinin ülkenin sorunlarını çözeceği algısı ve bu amaçla yapılan birçok demokratik değişimlere rağmen, eski rejimden arta kalan bazı kurumların tasfiyesi tam olarak sağlanamamıştır. Özellikle ordu ve bürokrasi de devrimden sonra birçok tasfiyeler yapılmasına rağmen kurumların yeterince bağımsız ve bağlantısız oldukları söylenemez. Yeni hükümetlerde bu kurumlarda etkin hale gelmek için birçok çekişmenin yaşandığı ve hizipçi hareketlerin baş gösterdiği tartışmaları mevcuttur. Her ne kadar Fransız mandasından sonra tek parti devletin dayattığı bir toplumsal olguları hiçe sayan bir anlayış bugün var olmasa da ekonomik ve sosyal yetersizlikler toplumda tam bir değişimin ve dönüşümün oluşumuna izin vermemektedir.

3.Cezayir Bağımsızlık Süreci

Cezayir, Afrika kıtasının kuzeyinde Fas ve Tunus arasında Akdeniz'e 1200 km'lik kıyı şeridi bulunan, Sudan'dan sonra Mağrip ülkelerinin en geniş ikinci ülkesidir. Doğusunda Tunus ve Libya, güneydoğusunda Nijerya, güneybatısında Mali ve Moritanya, kuzeybatısında ise Fas yer almaktadır. Fenikeli tüccarlar, bugünkü Cezayir'in Akdeniz kıyısına, M.Ö 1000 yılında yerleşmişlerdi. Bugün Tunus sınırları içerisinde kalan Kartaca Fenikelilerin en önemli kenti olup daha sonra aynı isimle kurulan Kartaca İmparatorluğu'nun başkenti olmuştur. M.Ö. 146 tarihinde ise ülke Romalıların egemenliğine girmiştir. Cezayir, Romalıların *Mauretania Caesariensis* adını verdiği eyaletin bir parçası olmuştur. Daha sonra Roma İmparatorluğu'nun çökmesinden sonra bu bölgeyi önce Vandallar daha sonra ise Bizanslılar ele geçirmişlerdir. Bu dönemde Kuzey Afrika Hıristiyanlığın etkisi günden güne artmış, Latince yaygınlaşmıştır. 7. yüzyılda başlayan İslam akınları sonucunda Kuzey Afrika Emevilerin denetimine girmiş ve ülkede yaşayan Berberi kabileler arasında Müslümanlık hız kazanmıştır. (Sobutay, 2000)

Daha sonra ülke, Berberi hanedanlığı etkisinde uzun süre yönetilmiştir. 1516 yılında, Oruç ve Hızır reislerin Cezayir'i ele geçirmesiyle birlikte ülke, 1830'daki Fransız işgaline kadar Osmanlı Devleti'nin bir eyaleti olarak kalmıştır. Ülkenin Osmanlı dönemindeki durumunu 4 ayrı dönemde incelemek mümkündür. 1546-87 yılları arasındaki dönemde ülke Beylerbeyi idaresi altında yönetilmiştir. Bu dönemde bölgedeki çeşitli Müslüman halklardan oluşan, ülkeyi yabancı güçlere karşı savunan görece

özerk reisler bulunmaktaydı. Öte yandan reislerin yanında, İstanbul'dan gönderilmiş askerlerde bulunmaktaydı. 1587-1656 yılları arasındaki dönemde ise ülke, Osmanlıların vali olarak atadıkları Paşa'lar tarafından yönetilmekteydi. Bu dönemde merkezîyetçi bir yönetim ağırlık kazanmıştır. 1671 yılından 1830 Fransız işgaline kadar ülke; Dayılar ve Ağaların egemen olduğu bir sistemle yönetilmiştir. Ağalar döneminde, Osmanlı'nın siyasi gücü zayıfladıkça merkezden atanan yeniçerilerin kendi aralarında seçtikleri yeniçeri ağaları ülkeye egemen olmuşlardır. (Bulut, 1994, s. 23-25)

Yine aynı dönemde ülkede, Cezayir yerlisi önderler ve akıncılar (reis) yeniden siyasal düzeni sağladılar. Reislerin seçtikleri "Dayı" denilen yöneticiler, ömür boyu yönetimde kalabiliyorlardı. Dayı'lar bağımsız bir divan tarafından seçilir, Osmanlı sultanlarınca onaylanırlardı. Dayılar dönemi Osmanlı'daki beylik prenslik dönemini andırır. Feodal katılımcı bir siyasi yapı vardır. Ekonomik ve siyasal açıdan denetim altında bulunan Dayı, savaş halinde ordusu ile Osmanlı ordusuna katılır ve sultan bayrağı altında çarpışırdı. Ayrıca Dayı uluslararası bir kişiliğe ve yetkiye sahipti. Sultana danışmaksızın bazı anlaşmalar yapabilir ve adına sikke bastırabilirdi. (Bulut, 1994, s. 31) Cezayir ve Osmanlı Devleti arasında ilişkiler, Osmanlı Devleti'nin zayıfladığı dönemde bozulmaya başlamıştır. Devletin bölgedeki denetimi azaldıkça, ülkeye egemen olan Dayı ve Ağaların halk üzerindeki baskıları huzursuzluğa yol açmıştı. Bu dönemde halka ağır vergiler yüklenmiştir. Bu dönemde rüşvet ve yolsuzluklar yüzünden Dayı'ya ve Osmanlı'ya karşı ayaklanmalar baş gösterdi. Ülke 1830 yılında Fransa tarafından işgal edilmiştir. Ülkenin işgaline neden olan durumları ise kısaca şöyle özetleyebiliriz.

Esasen Cezayir'in Fransa ile münasebetleri 1563 yılına kadar dayanmaktadır. Fransa Cezayir'e ilk diplomatik heyetini 1563'te göndermiştir. Ülke, Dayılar döneminde İspanya'nın saldırılarına maruz kalmış fakat bu saldırıları bertaraf edebilmiştir. İspanya'nın saldırısı sonrası Cezayir'den büyük miktarda borç alan Fransa bu borçlarını ödeyememiş, sonunda 1830'da Cezayir'e saldırmıştır. İşgalin öncesinde Fransa ve diğer Avrupa ülkeleri Viyana'da Cezayir'in durumunu görüşmek için bir konferans toplamışlardı. Konferansın görünen sebebi Akdeniz'deki korsanlık faaliyetleri ile ilgiliydi. Konferansın sonucunda Avrupalı devletler Cezayir'e saldırmayı uygun buldular. İlk saldıran ülke İngiltere oldu. 1816 yılında Cezayir limanına beyaz bayraklarla yaklaşan İngiliz donanması, Cezayir donanmasına ansızın saldırdı. Gerek bu saldırı, gerekse 1824 yılındaki ikinci saldırı bertaraf edildi. Bu aşamadan sonra sıra Fransa'ya gelmişti. Fransa işgal sebebi olarak Cezayir'deki Fransa konsolosu General de Faulle'in Cezayir'in son dayısı Hüseyin Paşa'yı bayram vesilesi ile kutlaması sırasında Dayı, Konsolosa Fransa Kralı'nın yazdığı mektuptan bahisle Fransa'ya Cezayir tarafından verilen borçlar hakkında bilgi istedi. De Faulle, Kral'ın kendisine eşit olmayan birisine cevap vermemesini etik olduğunu söyleyince kızan Hüseyin Paşa elindeki yelpazeye konsolosun yüzüne vurarak huzurundan çıkmasını istedi. (Deniz, 1992, s. 20-22) Bu olayı hakaret sayan Fransa ülkeyi denizden 3 yıl boyunca kuşattı ve üç yıl sonra saldırarak Cezayir'i işgal etti.

Cezayir Fransızlarca işgal edildikten sonra kolonilere ve idari bölgelere ayrılmış bir yönetim sistemi ortaya çıkmıştır. Koloniler ortaya çıktıktan sonra kolonistler tarafından büyük miktarlarda toprak alımı gerçekleşmiş, bunun sonucunda ise yerli halk ve sömürgeciler arasında sorunlar baş göstermiştir. Bu yıllarda Cezayir'deki yönetim sisteminin Fransa'daki dokuz bakanlık arasında paylaştırıldığını gözlemleyebiliriz. Ayrıca Cezayir'deki genel valide bakanlıkların yanında genel bir yürütme organı işlevini yerine getirmiştir. Bu yıllarda Avrupa'dan göç eden Fransız vatandaşlara ayrı bir hukuk uygulanırken, yerli halka yerlilik rejimi denilen bir hukuk sistemi uygulanmıştır. Bu durumun oluşturduğu problemler yüzünden genel vali daha sonra İçişleri Bakanlığı'na bağlanmış, bakanlığa bağlanan vali için özerk bir bütçe ayrılmıştır. Ayrıca bu dönemde Cezayir'de üç ayrı yerel yönetim tipi mevcut olduğu gözlemlenmektedir. Bu yerel yönetimler sırasıyla Fransız vatandaşlarına ait olan komünler, karma komünler ve yerli komünlerden oluşmaktaydı. Fransız vatandaşlardan oluşan komünler genelde Fransız yasalarına göre yönetilirdi. Bir diğer komün olan karma komünlerde ise yönetime yerli halkta katılabilmektedir. Yerli komünü denilen son komünde ise geleneklere göre yönetilen komünlerdir. Fransızların uygulamış olduğu bu ayrıştırıcı sistem ilerde yaşanacak şiddet eylemlerinin kaynağını oluşturmuştur. (Deniz, 1992, s. 28-29)

Fransa'nın, Cezayir'i işgal ettikten sonraki politikaları diğer Mağrip ülkelerine uyguladığı politikalarından farklıdır. Fransa; Cezayir'de tam bir entegrasyon sağlamaya çalışmış, Cezayir'i Fransızlaştırma yoluna gitmiştir. Özellikle ülkeyi Hristiyanlaştırmak için kardinaller misyonerlik faaliyetlerini yoğun bir şekilde sürdürmüşlerdir. Kimsesiz çocuklar misyoner yuvalarında toplanmış ve el konulan Müslüman

vakıfların gelirleri bu misyonerlik faaliyetlerinde kullanılmıştır. Bunun yanında Arapça eğitim yasaklanmış, diğer Mağrip ülkelerinde olduğu gibi Araplarla Berberiler arasında ayrımlar yapılmış ve iki halkı birbirlerine düşman edilmeye çalışılmıştır. Fransızlar, Berberilerin Avrupalı soyundan geldiklerini, dil ve kültürlerini korumaları gerektiğine iknaya çalıştılar ve Berberilerin Arapça okumasını yasakladılar. Bu dönemde Fransızlar, Cezayirliilerin dili olan Arapçayı zayıflatırken, kendi dillerini resmi dil olarak ilan etmişlerdir. Ayrıca göçmenlerin büyük bir bölümünün Fransız olması şartıyla, tüm Avrupa'ya Cezayir'in kapılarını açmış, ülkedeki önemli görevlere göçmen aileleri getirmişlerdir. Fransız işgali sonrasında Cezayir'de direniş başladı. Fransız işgaline karşı direniş hareketinin lideri Şeyh Abdülkadir idi. 1832 yılında başlayan ayaklanma sırasında, Fas ordusunun başında Fransızları Oran şehrinde tutmak için Cezayir'e geldi. Fas o günlerde Cezayir direnişine yardım etmekteydi. Daha sonra Şeyh Abdülkadir 1832 ve 1839 yılları arasında Berberi kabileleri İslami geleneklere göre örgütleyerek, Fransızlara karşı direniş hareketlerinin lideri oldu. (Stone, 1997, s. 30)

Bu dönemde Fransızlara karşı birçok saldırı gerçekleşti. Emir Abdulkadir ve Fransa arasında birçok görüşme yapıldı ve anlaşmalar imzalandı. Ayrıca Emir, idare ve teşkilat alanlarında birçok yeniliğe imza attı. Düzenli ordu kurdu ve orduyu piyade, süvari, topçu olmak üzere üçe ayırdı. Kaleler inşa etti, eski kaleleri onardı. Vergileri düzenledi. Yargı reformu yaptı. Her şehre bir kadı tayin ettirdi. Fransa ile Emir Abdulkadir arasındaki rekabet, Emir 1852 yılında yakalanana dek sürdü. Yakalandıktan sonra 1853 yılında Labrador adlı savaş gemisi, Emir Abdulkadir ile aile ve mahiyetini alarak Osmanlı'nın başkenti İstanbul'a götürdü. Emir İstanbul'da üç yıl kaldıktan sonra, Suriye'de bir müddet yaşadı. Daha sonra 1883 yılında vefat etti. (Bulut, 1994, s. 59)

Emir Abdulkadir'in ölmesinden sonra Cezayir'de kesin egemenliğini sağlayan Fransa, Cezayir'in Fransa'dan bölünmez bir parça olduğunu ilan etmiş, eğitim, yargı, gümrükleri doğrudan Fransız bakanlıklara bağlamaya çalışmıştır. (Deniz, 1992, s. 25) Fakat Emir Abdülkadir sonrası ayaklanmalar son bulmadı. Fransa'nın ülkede uyguladığı politikalarından ötürü sırasıyla; Seyidi el Şeyh evladı ayaklanması (1848-1850), Kabileler ayaklanması (1858), Muhammed bin Abdullah önderliğinde Güney vahaları ayaklanması (1852), Babür Dağları ayaklanması (1858), Z. Seyyidi El Şeyh Evladı ayaklanması (1864), ayrıca Zeyban, Zevağa, Kuzey Constantina ve İbn Salim ayaklanmaları yaşandı. Bu ayaklanmaların hepsi Fransa tarafından çok şiddetli bir biçimde bastırıldı.

Birinci Dünya Savaşı ile birlikte Cezayir halkı Fransız sömürmesine karşı farklı direniş yolları geliştirdi. Silahlı mücadeleden çok kültürel, düşünsel ve siyasal bir mücadele örgütlenmeye başladı. 1910 yılında ortaya çıkan İslam birliği ideali akımı; Ahmet Buderre, Sadık Divan, El Hac Ammar gibi kişileri etkiledi. Bunun yanında Ferhat Abbas gibi bazı düşünürlerde Cezayir'in geleceğini Fransa'dan ayrı olarak düşünmeyen kimselerdi. 1926 yılında Musali el-Hac tarafından Fransa'daki işçiler arasında *Kuzey Afrika Yıldızı* isimli örgüt kuruldu. Sosyalist düşünceden etkilenen örgüt Cezayirli, Tunuslu, Faslı çok sayıda işçiyi cezbetmişti. Musali el Hac, birçok kez tutuklandı. İsviçre'ye sürgüne gönderildi. Cezayir'e tekrar döndüğünde tam bağımsızlık için mücadele verdi. Bunların ötesinde Cezayir halkının bağımsızlık mücadelesinde en fazla çabayı Cezayirli Müslüman Alimler Cemiyeti üstlenmiştir. Cemaatin Cezayir'deki en önemli ve etkili ismi Abdülhamit bin Badis idi. Kendisi bir berberi kabilesine mensup olmasına rağmen; Bin Badis "*Dinimiz İslam, Dilimiz Arapça, Vatanımız Cezayir*" gibi sloganlarla Cezayirliileri Berberi-Arap tek bir ulus olmaya ikna etmişti. (Deniz, 1992, s. 39-41)

1930'lu yıllara geldiğimizde özellikle Müslüman Alimler Cemiyeti'nin etkin çalışmalarıyla Cezayir'de bağımsızlık isteği daha fazla artmaya başlamıştır. Özellikle 1932 yılından sonra Cezayir Komünist Partisi, Afrika birliğini savunan Messali Hac'ın Partisi, Halk Partisi gibi partiler bağımsızlığı savunan partiler olarak öne çıkmışlardır. Bu dönemde partilerin düzenlediği konferanslar, cami toplantıları, gösteriler sayesinde halk bilinçlenmiş ve kurtuluş için uygun zamanı beklemeye başlamışlardı. 1944 yılında Braziville konferansında gündeme gelen Cezayir'e bağımsızlık verilmesi yönündeki görüşler hayata geçirilemeyince Kabiliye ve Konstantiniye'de ilk ayaklanmalar çıkmıştır. 1947 yılında bu ayaklanmaları hafifletmek amacıyla yarısı Fransız vatandaşlardan, diğer yarısı Fransız olmayan vatandaşlardan bir yönetim kurulmuş ise de bu durum mevcut durumu değiştirmemiştir. Bağımsızlığı savunan partilerin aralarındaki fikir çatışmalarından dolayı bölünmeler gerçekleşmişse de ulusalcılar yeraltına inerek ihtilâlcî örgüt birlikleri ve eylem komiteleri kurdular ve bağımsızlık savaşına giden yolu açtılar. Bu aşamada Mesali Hac ve bir grup genç tarafından *Cezayir Ulusal Kurtuluş Cephesi (FLN)* kuruldu. İkinci Dünya Savaşında Vichy Hükümeti Cezayir milliyetçi lideri Messali Hac'a başvurdu ve

ondan işbirliği yapmasını istedi. Fakat bu isteği Hac reddetti ve Mart 1941'de Fransız egemenliğine ve devlet güvenliğine karşı olduğu vurgulanarak için on altı yıl zorunlu çalışmaya, yirmi yıl süren tecritle ve mallarına el konulmasına mahkûm edildi. (Stora, 2011, s. 20)

1 Kasım 1954 günü başlayan ayaklanmalar zamanla ülkenin tamamına yayılmıştır. İlk ayaklanma Mendes France hükümetinin sert tedbirleriyle batırılmaya çalışılmış fakat yaşanan çatışmalar sonucunda isyan dalgası daha da büyümüştür. Fransız hükümetinin 1956 yılında değişmesiyle uygulanmaya başlanan ateşkes, Cezayir milli hareketinin önderlerinin tutuklanmasıyla başarıya ulaşamamış ve milliyetçiler ayaklanmanın ilk karar organı olan 34 üyeli millet meclisini kurmuşlardır. Bu dönemde Fransa üzerinde yoğunlaşan uluslararası baskıların gündeme getirdiği çözüm arayışları şiddeti durduramayarak Fransız hükümetini istifaya mecbur bırakmış ve De Gaulle iktidarının kurulmasını sağlamıştır. (Naylor, 1991, s. 19)

De Gaulle iktidarı Cezayir'in sosyal ve ekonomik sorunlarını çözmeye yönelik Konstantin planı yürürlüğe konurken, Ferhat Abbas başkanlığındaki geçici Cezayir hükümeti de göreve başlamıştır. 1959 yılının sonlarına kadar uzanan bu dönemde De Gaulle' ün Cezayirlilere kendi kaderini tayin veya Fransızlaşma seçenekleri sunması, Bidault önderliğinde toplanan Avrupa kökenli Cezayirlilerin sert tepkisine yol açarak 24 Ocak 1960 günü kanlı şiddet olaylarına yol açmıştır. Fransız göçmenlerin kurduğu gayri resmî gruplar sivil halka karşı büyük kıyımlar gerçekleştirmiştir.

De Gaulle hükümetiyle bağımsızlık görüşmelerini yürüten Cezayir Ulusal Kurtuluş Cephesi (FLN) 1961 yılında dağılınca, Cezayir de yeni yönetime gelenlerde sosyalist eğilimler ortaya çıkmış ve bin Hedda geçici hükümet başkanlığına getirilmiştir. 1 Temmuz 1962 de yapılan halk oylaması ile halkın büyük çoğunluğu kendi kaderini tayin seçeneğini desteklemiştir. (Naylor, 1991, s. 21-22) Yapılan görüşmeler sonucunda Cezayir 1962 Temmuz'unda bağımsızlığını kazanmıştır. Bağımsızlık süreci çok çetin geçmiş olup 1954-62 yılları arasında milyonlarca Cezayirli Fransa tarafından öldürülmüştür. (Deniz, 1992, s. 64-68)

20 Eylül 1962'de göreve başlayan kurucu meclis bir taraftan Bin Hedda ile Bin Bella arasında iktidar çekişmesine sahne olurken, diğer taraftan da Cezayir'den büyük kitleler halinde ayrılan Avrupa kökenlilerin yarattıkları büyük ekonomik çöküntünün sosyalist karakterli önlemlerle durdurulmasına çalışılmıştır. 1963 yılında kabul edilmiş olan yeni anayasa ile birlikte, Cezayir Ulusal Kurtuluş Cephesi (FLN) bir başkanlık rejimi oluşturmuş, oluşturulan sistemde genel oyla seçilen devlet başkanı hükümet görevini de kendi bünyesine almıştır. (Naylor, 1991, s. 55-56)

3.1.Bağımsızlıktan Sonra Cezayir Siyaset Kurumu İşleyişi ve Muhalefetin Durumu

Kurtuluş savaşı bittikten sonra Ulusal Kurtuluş Cephesi (FLN) içerisinde birtakım çekişmeler yaşanmıştır. Bu çekişmeler yüzünden çeşitli anlaşmazlıklar doğmuş ve örgüt içerisinde çeşitli gruplaşmalar yaşanmıştır. Daha sonra yapılan seçimleri ise Ahmet Bin Bella kazandı. Bin Bella İslamcı, Nasırcı, Sosyalist fikirleri savunan bir liderdi. Nasırdan çok fazla etkilendiği için, O'nun fikirlerini ve düşüncelerini çok fazla vurguluyordu. Aynı zamanda tam bir kapitalizm düşmanı idi. Bin Bella'nın politikasını oturttuğu temellerin başında, askeri işgali sona eren Batı'nın ekonomik sömürgesi olmamak gayreti gelir. Hararetli bir üçüncü dünyacı olan Bin Bella, radikal sol bir dış politika izleyerek Afrika'daki kurtuluş hareketlerini desteklemiştir. Bin Bella halkın sevgisini kazanmış bir lider olmasına rağmen parti içi dengeleri iyi sağlayamamış, özellikle iç siyasette yeterince başarılı olamamıştı. Parti içerisinde ulusal kurtuluş mücadelesine katılmış bazı arkadaşlarını küstürmüştü. Bunun yanında ulusal kurtuluş cephesi komutanı Huari Bumedyen'i gereğinden fazla güçlendirmişti. Bağımsızlık savaşında büyük katkıları olan İslami kesimleri, devlet yönetiminden uzaklaştırmaya çalıştı. Öte yandan Bin Bella'nın savunduğu sosyalizm ve İslam'ın birleştirilmesi Cezayirli âlimler arasında çok hoş karşılanmadı. Özellikle devlet sisteminin yabancı ekollere değil, İslam sistemine dayandırılması gerektiğini savunan bir İslami kesim vardı. Abdullatif Sultani, Ahmet Sahnun gibi şahsiyetler İslam ilkelerine dayanan çeşitli muhalif tavırları sebebiyle İslami muhalefetin öncüleri olarak görüldüler. Bu gibi İslami muhalefet liderlerinin çalışmaları sonucunda 1964 yılında *El-Kiyem* (değerler) cemiyeti kuruldu. Kültürel ağırlıklı bir çalışma olarak ortaya çıkan El-Kiyem, kendisini sömürge ve çöküş döneminin kurbanı olan İslami değerlerin yeniden diriltme aracı olarak tanımlıyordu. Cemiyet Seyyid Kutup çizgisinde ilerliyordu. Özellikle Kutup'un idam edilmesi protesto ederek, yapılan gösteriler sonucunda cemiyetin üyelerinin birçoğu tutuklandı. 21 Eylül 1966'da cemiyetin erkinlikleri

yasaklanarak taşra örgütleri kapatıldı. 17 Mart 1970'te de nihai olarak kapatıldı. (Deniz, 1992, s. 74-80) Bu durum İslami muhalefetin Cezayir'de ki gelişimini hızlandırdı.

Bu arada Bin Bella, Bumedyen'in parti içerisindeki gücünü artırmaya devam etti. Bu durumun sonucunda Bumedyen eline geçen güç sayesinde Bin Bella'yı özellikle politik bürodaki Themcen gurubundaki arkadaşları Muhammet Khider ve Abbas'la beraber daha çok eleştirmeye başladı. Özellikle Bin Bella'nın yapmaya çalıştığı anayasa değişikliklerine karşı çıktılar. Bin Bella, Cumhurbaşkanlığı sitemini anayasaya uygulamaya çalışıyor, parti içerisindeki muhalefet bu değişikliklere karşı çıkıyordu. Devletin üst kademesinde şikâyetler arttı. Bunun sonucunda Bin Bella bazı durumların tartışılması için partinin siyasi bürosunun toplanmasını istedi. Fakat Bumedyen o dönemde Cezayir'de toplanacak olan Afrika-Asya konferansı için parti siyasi bürosunun toplanmasını erteletti. Bin Bella konferans için hazırlık yaptığı sırada Bumedyen kansız bir darbeyle 19 Haziran 1965'te yönetimi ele geçirdi. (Naylor, 1991, s. 46-47)

Bumedyen yönetimi ele geçirdikten sonra Cezayir'de ulus-devlet oluşturma adımları atıldı. Öncelikle kendisine muhalif olarak gördüğü kişileri yönetimden uzaklaştırdı. FLN içerisindeki yerini sağlamlaştırdı ve örgütü tamamen kendi kontrolüne aldı. 1970 yılında Fas'la aralarındaki sınır anlaşmazlığını çözüme kavuşturdu. 1971'de petrolü millileştirdi ve tarım reformunu uygulamaya koydu. 1970'lerin ortalarında ise ünlü Kültür Devrimi'ni gerçekleştirdi. Arapçayı resmi dil yaptı. 1970'lerde ülkede petrol ve diğer doğal kaynakları yabancı sermayenin elinden kurtararak millileştirme projelerini uyguladı. (Naylor, 1991, s. 49-50) Ayrıca Bumedyen FLN'nin ülke çapındaki etkisine güvenerek millileştirme hamleleriyle anayasal bir düzen olmadan ülkeyi idare etti. Anayasal düzeni tam olarak ortaya çıkarmamak için sosyalist devrim öğelerini ortaya çıkardı. Fakat anayasal durumun olmaması ülkede büyük huzursuzluklara ve toplumsal kutuplaşmalara yol açtı.

Bumedyen'in ortaya attığı sosyalist fikirler ve ulusalcı politikalar yüzünden halk hiç olmadığı kadar fakirleşti. Bu politikalar sonucunda ekonomik sıkıntılar ve işsizlik ülkede yaygınlaştı. Bu yıllarda yine İslami kesim ülke yönetiminin başlıca hedefi olacaktı. Birçok İslamcı baskılarla sindirildi. Aslında İslamcılar ilk etapta Bumedyen'i Bin Bella sosyalizminden kurtulmak için benimsediler, özellikle Bumedyen'in Arapçaya dönüş gibi politikaları İslamcılar arasında ümitlerin yeşermesine sebep olmuştu. Hatta Şeyh Abdullatif Sultani'nin sürgünden dönmesine izin verilmesi gibi gelişmeler İslami muhalefet açısından olumlu karşılanmıştı. Fakat aradaki yakınlaşma kısa sürdü. Çok geçmeden Bumedyen rejimi laik ve sosyalist yüzünü göstermeye başladı. Rejim; İslam'ı kontrol altına almak, el-Kıyem'in tabanını manipüle etmek istiyordu. Devlet cemaatin halka seslendiği dille seslenip, cemaatin yerini almayı hedefliyordu. Özellikle Bumedyen zamanında gerçekleştirilen sosyalist devrim İslamcılar açısından büyük bir yıkım oldu. Bumedyen'in sosyalist reformları Müslümanların özel mülkiyetlerine karşı açık bir saldırı niteliği taşıyordu. Müslüman toprak sahiplerinin geniş arazileri kamulaştırılıp kolektif tarım sektörüne geçilmesi ve tarım ürünlerinin alım satımının devlet tekelinde yapılması Müslüman tüccarlar arasında huzursuzluklara yol açtı. Yapılan protesto gösterileri sonucunda çoğu tutuklanıp hapse atıldılar. (Deniz, 1992, s. 76)

Bumedyen bu huzursuzluğu kavramış olacak ki, İslami uyanışa karşı 1976 yılı boyunca kumarın yasaklanması ve Cuma gününün hafta sonu tatili kabul edilmesi gibi birkaç taviz verildi. Milli Kurtuluş'un taslağında hiç belirtilmediği halde, nihai metinde İslam'ın devlet dini olduğu tekrar teyit edildi. Fakat Bumedyen gerçekte hiçbir asli taviz vermemişti. (Hugh, 1988, s. 562) 1978 yılında esrarengiz bir hastalığa yakalanan Bumedyen aniden öldü. Daha sonra yerine yine askeri bir geçmişe sahip General Şadli bin Cedid geldi. Bin Cedid sakin bir yapıya sahipti. Ulusal Kurtuluş Ordusunda bağımsızlık savaşına katılmış ve Bumedyen ile çok iyi dost olmuşlardı. Bumedyen ile ordudayken başlayan dostlukları Bumedyen ölünceye dek sürdü. Bumedyen'in en zor zamanlarında yanında oldu. Bumedyen'e karşı düzenlenen darbe girişimlerinin bastırılmasında önemli görevler üstlendi. Bumedyen ülkeyi sanayileştirmeye çalıştığı dönemde; ülke birçok kaynağını bu yolda tüketmiş hatta dışarıdan çok fazla borç almıştı. Ülkenin bu zor durumunda, çok fazla eleştirilen Bumedyen'i yine de eleştirmedi. O'nu eleştirmek yerine ordudan istifa etmeye çalıştı. Aslına bakılırsa Şadli Bin Cedid'in Cumhurbaşkanlığına seçilmesi Cezayir politika piramidinin en üst katındaki dengelerin bir sonucudur. Kendi aralarında iktidar mücadelesi veren şahıslar başta olmak üzere birçok kişi Şadli'yi üzerinde anlaşılabilir bir kişi olarak gördüklerinden Bumedyen'in vefatının ardından O'na yöneldiler. Şadli Cumhurbaşkanı seçildikten sonra, toplumun değişime olan ihtiyacını sezmişti. Toplum sosyalist

politikalarından ve tepeden inmece her türlü eleştiriye kapalı tek parti sisteminden rahatsızdı. Süreklilikle ilgili resmi retoriğe rağmen, yeni hükümetin Bumedyen projeleri üzerinde daha fazla ısrar edemeyeceği açıktı. Fakat Şadli rejiminin önerebileceği alternatif bir proje olmadığından, hükümet toplumun sesine “kulak verme” tavrını almak zorunda kaldı. Devletin bu “dinleyici” tavrı, toplumun çoktandır dışa vuramadığı taleplerini, arzularını ve ıstıraplarını dışa vurmaya itti. Bin Cedid, bu değişim isteğini sezdikten sonra birtakım politikaları hayata geçirme kararı aldı. Değişimin Cezayir halkına rağmen tepeden gelmemesi ve kanunlar çerçevesinde gerçekleşmesi gerektiğini vurguluyordu. Bu durumun gerçekleşmesi için en uygun olan sistemin demokrasi olduğuna inanmaktaydı. Demokrasi sayesinde var olan sorumluluk halka verilecek, böylece halk isteklerini ve taleplerini özgür bir biçimde söyleyebilecek, temsilcilerini kendi seçip, kendisi değiştirebilecekti. (Roberts, 2003, s. 80)

Değişim adına Şadli ilk olarak Cumhurbaşkanlığının yetkilerini azaltmaya karar verdi. Bu aşamada ilk olarak Muhammed bin Ahmed Abdelhani’yi 8 Mart 1979 tarihinde Cezayir’in başbakanı olarak atadı. Aynı zamanda çeşitli yolsuzlukları bahane ederek FLN yönetimini yeniden düzenledi. Bouteflika ve Yahiaoui gibi parti yönetimindeki radikalleri partiden uzaklaştırdı. Ve yeni hükümetin dışında başka hiçbir grubun yönetme yetkisinin olmadığını belirtti. Arap sosyalizminden dönülemeyeceğini vurgulamasına rağmen, yapılan birçok reformla geçmişten kopma belirtileri gösterdi. Bumedyen sosyalizmini aşamalı olarak tasfiye etti. Hatta Bumedyen döneminde hapse atılmış olan Bin Bella’yi 1979 yılında hapisten çıkardı.

İkinci 5 yıllık döneminin başında 1984 yılında, Şadli kendi otoritesini sağlamlaştırdı ve liberal ekonomik politikaları güçlendirme kararı aldı. Liberal politikaları savunan Abdulhamid Brahimi’yi planlama bakanlığına atadı. Liberalizmle ilgili politikaları parti kongresinde kabul ettirdi. Bumedyen sosyalizminin egemen olduğu parti sözleşmesini 1986 yılındaki referandumda oyların %98’ini alarak değiştirdi. Ekonomik politikalarındaki değişikliklerden sonra, Araplaşma politikaları hız kazanmaya başladı. Özellikle eğitim ve yargı sisteminde Arapçanın hâkim olduğu bir sistem geliştirildi. Parti yönetimi tarafından çıkarılan gazetelerin bile Arapça olduğu bir sisteme geçildi. Aynı zamanda Fransızca yer isimlerini değiştirerek bunların yerine Arapça isimler verdirdi. (Stone, 1997, s. 60-61)

Arapçanın ülkede yaygınlaştırılması ülkede Berberi soyundan gelen Cezayirlielerin kendi dillerini rahatça konuşamamalarına sebep oldu. Bu durumda bazı Berberi kabileler tarafından protesto gösterileri yapıldı. Bu gösteriler zamanla Berberilerle hükümet güçleri arasında çatışmalara dönüştü. Aslına bakılırsa Bin Cedid ne kadar demokrasi yanlısı politikalar izlemişse de istenilen değişiklikler tam olarak gerçekleştirilemedi. Halk; aslında 26 yıllık tek parti iktidarının yıkılmasını ve demokrasiye tam bir geçiş sağlanmasını istiyordu. Özellikle ortaya çıkan protesto gösterileri vaat edilen fakat tam olarak gerçekleştirilemeyen değişim isteğinin bir yansımasıydı. Özellikle İslami muhalefete yapılan baskılar Şadli Bin Cedid zamanında da devam etti. İslami muhalefet ilk kez 1981 yılında Şadli rejimiyle karşı karşıya geldi. Şadli bu tarihte İslamcılara karşı baskı yoluyla sindirme politikasına geçti. Bu dönemin en önemli özelliği üniversitelerde etkinliklerini artırmış olmasıydı. Bu dönemde camilerde toplanan cemaat liderleri siyasi rejimi protesto etmeye başladılar. İslamcıların gösterileri sırasında Cezayir Üniversitesi’nde şiddetli çatışmalar çıktı. Bu çatışmalar sonucunda, Şadi rejiminin ilk yıllarında İslamcılara karşı uygulanan denge politikası terk edildi ve İslamcılara karşı tutuklama dalgaları başlatıldı. 2 Kasım 1988’deki olaylar yüzünden 29 kişi tutuklanırken, Üniversitedeki mescitler de kapatıldı. (Deniz, 1992, s. 101) Ayrıca iktidar partisi önemli liderlerden Malik Bin Nebi’nin kurduğu üniversitenin camisini kapatmak isteyince İslami hareketten tepki alması gecikmedi. Bu aşamadan sonra hükümete bir uyarı niteliği taşıyan ve 12 Kasım manifestosu olarak bildirilen Şeyh Ahmed Sahnun ve Abdullatif Sultani ve Abbasi Medeni gibi önderlerin imzaladığı bir bildiri yayınlandı. (Özkan, 1992, s. 26-27)

1985 yılında ise ekonomik liberalizmin getirmiş olduğu sosyal huzursuzluklar baş göstermeye başladı. Özellikle evlerdeki kötü yaşam koşulları ülke geneline yayılan protestolara dönüştü. Tarım ve sanayinin ihmali köyden kente göçü hızlandırdı. Buna birde nüfus artışı eklenince konut sorunu içinden çıkılmaz bir hal aldı. Ülkede 1988 yılında büyük protesto gösterileri başladı. 5 Ekim 1988 günü var olan yozlaşmaya dur demek için halk sokaklara döküldü. Ekim 1988 olayları aslında Cezayir İslami hareketinin yönetime bir tepkisiydi. İslamcılar iktidar partisinin uygulamalarına karşı çıkıyorlar aynı zamanda Batılı emperyalistlere de meydan okuyorlardı. Hükümet kuvvetleri direnişi bastırmada yetersiz kalacaktı. 500 kişinin hayatını kaybettiği olaylarda devlet başkanı Şadli Bin Cedid ortalığı yatıştırmak

için çeşitli vaatlerde bulunacaktı. 1989 yılından itibaren ülkede yeni reformların yolu açıldı. (Stone, 1997, s. 64-67)

Yeni anayasa 23 Şubat 1989'da kabul edildi. Yeni anayasaya göre; Yönetim biçimi olarak "güçlendirilmiş yarı-başkanlık" sistemi öngörülmüştür. Devlet başkanı anayasal yetkileri çerçevesinde Cumhuriyetin bütün silahlı kuvvetlerinin Başkomutanı, Milli Savunmanın sorumlusu, Ulusal dış politikaların karar mercii ve uygulayıcısıdır. Hükümet başkanıyla bakanları atamak ve gerektiğinde görevlerine son vermek, Bakanlar kuruluna başkanlık etmek, başkanlık kararnamelerini imzalamak, af yetkisi kullanmak, cezaların uygulanmasını ve değiştirilmesini kararlaştırmak, uluslararası antlaşmalar yapmak ve bunları onaylamak gibi yetkilere sahipti. Ayrıca Bakanlar Kurulu kararlarıyla seçilenleri, Danıştay Başkanı, Merkez Bankası Başkanı, Yüksek Yargı görevlilerini ve Vali'yi atama yetkisine sahipti. Yasama yetkisi, Milli Halk Meclisi ve Milli Konsey olmak üzere iki meclisten oluşan parlamento tarafından uygulanıyordu. Parlatentonun asıl görevi yasaları hazırlamak ve oylamaktı. Yürütme erki ise devlet başkanının atadığı hükümet başkanı, seçilmiş hükümet üyelerini temsil etmektedir. Hükümet programını oluşturma görevi ise bakanlar kuruluna ait olup, bu program milli halk meclisinin onayına sunuluyordu. Ayrıca Cezayir hükümetinde çok fazla bakanlık bulunuyordu. Bu bakanlıklar arasında Dini İşler ve Vakıflar Bakanı, Mücahitler Bakanı, Su kaynakları Bakanı, Küçük ve Orta Ölçekli Esnaflar Bakanı, Yüksek Eğitim ve Bilimsel Araştırmalar Bakanı, Mesleki Eğitim ve Öğretim Bakanı gibi bakanlıklar bulunuyordu. Yeni anayasanın kabul edilmesinden sonra siyasal etkinlikleri yeniden düzenleyen bir yasa elden geçti. Kısa sürede birçok siyasal grup ortaya çıktı. Ve FLN ile birlikte 5 siyasal parti ortaya çıktı. İslami Selamet Partisi (FIS), Prof. Dr. Abbasi Medeni tarafından 12 Eylül 1989'da kurulacaktı. (Özkan, 1992, s. 29)

Partinin hedefi; Cezayir'de İslam'ı ve sünneti hedef alan bir siyasal sistem kurmaktı. 1990 yılında gerçekleştirilen yerel seçimlerde FIS oyların %54'ünü kazanırken, FLN ancak %28 oy alabilecekti. Yapılan seçimler sonucunda İslami Selamet Partisi (FIS) büyük bir zafer kazanmıştı. Tabi bu durum Cezayir'de hala büyük bir ticaret hacmi bulunan Fransa'nın pek hoşuna gitmeyecekti. Bu 30 yıllık tek parti iktidarının sonu demekti. Beklenen gelişme oldu ve ikinci tur seçimlerinden önce devlet başkanı Şadli bin Cedid; devlet başkanlığından istifa etti ve yayınladığı açıklamada: "Ülkenin içinde bulunduğu ağır sorumlulukları taşıyamamaktan" söz ediyordu. Cumhurbaşkanı'nın yerini alan yüksek güvenlik konseyi ve ikinci tur seçimlerini iptal etti ve yönetime el koydu. General Halid Nezzar başkanlığındaki Yüksek Askeri Konsey, olağanüstü hâl ilan etmiş, ikinci tur seçimlerinden önce, 29 yıl Fas'ta sürgün hayatı yaşayan Muhammed Budiaf Cezayir'e dönerek Şadli Bin Cedid'ten boşalan göreve getirilmişti. (Özkan, 1992, s. 31-41)

Aslında ülkeyi yöneten darbe komisyonu başkanı General Halid Nezzar idi. Muhammed Budiaf Cezayir kurtuluş savaşının önderlerinden biriydi. Fakat tamamen yetkisiz kalmak ve sembolik bir devlet başkanlığı görevini yürütmek istemiyordu. Fas Kralı 2. Hasan'la yakınlığı başına dert oldu. Ülkede değişim için yeni seçim hazırlıklarına giriştiği anlaşılınca bir suikasta kurban gitti. (Akbulut & Hacıoğlu, 1998, s. 184) Bu aşamadan sonra İslamcılara açık bir saldırı dalgası başladı. Yapılan tutuklamalar sonucunda, Abbasi Medeniye 4 ile 6 yıl, yardımcısı Ali Belhac'a 12 yıl hapis cezası verilmiştir. Aynı zamanda parti liderleri, belediye başkanları başta olmak üzere 6 bin FIS mensubu tutuklanıp çöldeki toplama kampına hapsedilmiştir. Daha sonraki dönemde partinin bütün faaliyetleri yasaklandı ve daha sonra partinin lideri olan Abdülkadir Haçani de tutuklandı. (Türkmen, 2012, s. 210)

Darbeci yönetimin faaliyetlerini gözlemleyen İslami hareket 6 aylık bir süre sağduyu çağrısı yapmakla yetinmiştir. Çünkü durumun ülkeyi bir iç savaşa sürüklenme tehlikesini gören İslamcılar, yandaşlarını herhangi bir provokasyona kapılmamaları konusunda uyarıyordu. Fakat yapılan tutuklamalar ve kullanılan ölçsüz güç İslami grupları cihada sevk etti. (Martinez, 2000, s. 73-85) Silahlı direnişe geçen AIS (İslami Kurtuluş Ordusu) İslami Selamet Partisi'ne (FIS) bağlı bir hareketti. GIA (Silahlı İslami Grup) ise Afganiler olarak bilinen Cezayir'e Afganistan ve Sudan üzerinden gelen savaşçılardı. GIA ile irtibatı olan veya yönetsel farklılıklar nedeniyle GIA'dan ayrılan FIDA (Cezayir Cihadı İçin İslami Cephe) gibi silahlı mücadeleyi teşvik eden gruplar da vardı. Çatışmalar adeta bir iç savaşa dönmüş ve yaklaşık 200 bin Cezayirli hayatını kaybetmişti. Savaş 2002 yılına dek sürdü ve halen kayıp olan 15 bin insandan haber alınamamaktadır. Bu tarihler arasında ülke şiddetin ve kaosun merkezi haline geldi. Özellikle sıkıyönetim ilanı ile ordunun eline geçen öncelik; İslami cepheye karşı saldırıların sürmesini sağladı. (Roberts, 2003, s. 125-130)

Ülkede 2004 yılında Cumhurbaşkanlığı seçimleri yapılacaktı. Abbasi Medeni gibi İslami önderler seçimlerin boşuna yapıldığını ve yeni bir cumhuriyet kurulması gerektiği üzerinde duruyorlardı. Ülkesinde kurtarıcı olarak gösterilen ve ilk olarak 1999 yılında devlet başkanı olarak seçilen Buteflika ordunun etkinliğini kırılması için bir dizi reform hareketine girişti. Daha sonra 2004 ve 2009 seçimlerini de kazanan Buteflika 2008 yılında devlet başkanının görev süresi ile ilgili olan anayasa değişikliği ile halkın demokrasiye olan güvenini sarsmıştır. Bunun yanında Buteflika döneminde gündelik hayattaki güvenliğin sağlanması için konulan askeri tedbirler gevşetilmiş ve ülkenin imajında olumlu değişimler olmuştur. (Temelat, 2012, s. 74)

2011 yılında başlayan Arap Baharı olaylarını takiben sembolik birtakım olaylar yaşanmıştır. Buteflika bu olayları olgunlukla karşılayarak birçok önemli reformun hayata geçirileceğini belirtmiştir. Aslında meydana gelen olaylar rejim karşıtı olmamakla beraber daha çok var olan işsizlik, kötü yaşam koşulları ve diğer problemlere karşı bir tepki niteliği taşımaktaydı. Ülkede Arap Bahar'ının etkisinin az olmasında 1991 yılında yaşanan iç savaşın acılarının taze olması etkili olmuştur. Bunun yanında yönetimin protestolara karşı çok sert tedbirler almaması ve ülkede gıda fiyatları başta olmak üzere vergilerde çeşitli düzenlemelere gitmesi olayların sembolik düzeyde kalmasını sağlamıştır. Ayrıca kamu çalışanları ve emekliler için yapılan maaş düzenlemeleri olayların büyümesinin önüne geçmiştir. Devlet Başkanı Abdülaziz Buteflika'nın uzun süredir devam eden olağanüstü hali kaldırması ve hapisteki İslamcı muhalefetten büyük bir bölümünü serbest bırakması durumun daha kötüye gitmesini engelleyen gelişmeler olmuştur. Aynı zamanda Buteflika Arap Bahar'ını yaşayan diğer ülkelerde arabulucu bir rol üstlenmesi ülkenin bu dönemi sükûnetle atlmasına yardımcı olmuştur. (Karan, 2019) Buteflika vaat ettiği yeni reform paketinde; anayasa değişikliği, yeni seçim yasaları, basın yasası, yolsuzlukla mücadele ve bürokratik engelleri kaldırma gibi konularda önemli değişiklikler yapılacağını işaretini vermekteydi. İlerleyen dönemde Arap Bahar'ının gölgesi altında yapılan 10 Mayıs 2012 tarihli seçimlerde katılım düşük olmuş ve beklenen bir şekilde FLN Birinci Parti olmuştur. Ülkede demokratik bir düzlemde değişime olan inanç az olduğu için seçimlere katılım %42 olarak gerçekleşmiştir. Fakat bu seçimlerde islamcı muhalefetin de mecliste yer bulması Arap Bahar'ının zorlayıcı bir etkisi olarak görülmüştür. (www.ofdaf.org.tr., 2012)

İlerleyen yıllara baktığımızda Cezayir'de ordunun siyasi hayatta etkinliğini kaybetmediği görülmektedir. Ordu siyasette hala düzenleyici bir etkiye sahiptir. Geçmişte yaşanmış olan birçok siyasi kriz orduya anayasal üstü yetkiler verilmesine ve bu sayede ordunun ulusal siyasete hâkim olmasına neden olmuştur. Özellikle ordunun gölgesi altında muhalefet partilerinin gelişiminin yavaş olması, siyasal islamcı ve selefi gruplarına karşı ordunun rejimin bekçisi olarak bir rol üstlenmesi demokratik gelişimin önünde en büyük engel gibi durmaktadır. Buteflika zamanında ordunun siyasete karışmasını engellemek için yapılan bazı reformlar unutulmuş, ordu toplumsal huzursuzlukların en yüksek olduğu zamanlarda dahi sorgulanmamıştır. Ülkedeki meclis çift kamaralı bir şekilde dizayn edilmiştir. Üst kamara adı verilen 'birinci senato' da devlet başkanı ve halk konseyi meclisin üçte birini kendisi atamaktadır. Ulusal halk konseyi üyeleri ise alt kamara denilen yapıyı oluşturmakta ve doğrudan seçilmektedirler. Devlet başkanı parlamento tarafından sunulan yasaları veto etme yetkisine sahiptir. Fakat genel anlamda bakıldığında yürütmenin yasama üstünde son derece kuvvetli olduğu parlamento ve başkanlığın, ordu ve istihbarat servisinin kararlarının uygulayıcısı olan pasif bir görev icra ettikleri zayıf bir sistem mevcuttur. (Temelat, 2012, s. 76) Bu aşamada kuvvetler ayrılığından ve hukukun üstünlüğü gibi kavramlar mevcut sistemde gelişmesi muhtemel olgular değildir. Geçmişte de oluşturulan kurucu meclislerde de ordunun parlamento üzerindeki etkisi güçlü olduğu için bu kronikleşmiş siyasi problem devam etmektedir. Aynı zamanda tek partinin egemenliğinde kurulmuş olan birçok idari ve kamusal sistemin değiştirilmeden devam ettiği görülmektedir

Bağımsızlığı kazanan en büyük parti olan FLN ve diğer siyasi partiler bir nevi gücünü tamamen ordudan almaktadırlar. Geniş bir perspektiften bakıldığında ülkede ordunun kontrol ettiği siyasi bir elit grubun halka zaman zaman bazı ödünler vererek iktidarını devam ettirdiği görülmektedir. Özellikle en önemli siyasi figür olan FLN ile onu destekleyen alt partilerden ve siyasal İslam'dan başka alternatifin olmaması siyasal hayatı çıkmaza sokmaktadır. Var olan siyasal İslam partisi olan FIS üyelerinin birçoğu hapiste veya sürgündedir. Aynı zamanda halkın yaşanmış iç savaş dolayısıyla siyasal İslam'a mesafeli baktığı ortadadır. Bunun yanında Müslüman kardeşlerin FIS'den ayrı bir örgütlenme ile siyasi taban kazanma çabaları çok fazla etkili olmamıştır. Bunun yanında sosyalist ve sol eğilimli partiler de halkta beklenen

etkiyi yaratmamışlardır. Ülkede anayasal talepler konusunda geçmişe kıyasla bazı mesafeler alınmasına rağmen refah düzeyinin artmaması, gelir adaletsizliği, işsizlik ve yoksulluk 5. Kez Cumhurbaşkanlığına aday olmak isteyen Buteflika'nın da istifasını getirmiştir. (Karan, 2019) (Karan, 2019). Buteflika'nın istifasını takiben o'na yakınlığı ile bilinen Genelkurmay Başkanı ve Savunma Bakanı olan Ahmed Kayed Salih yeni dönemde güç kazanmaya başlamıştır. Halkın hedef aldığı eski Başbakan Ahmed el-Uveyhi, FLN Başkanı Muaz Busarib ve Cumhurbaşkanı'nın kardeşi Said Buteflika Cumhurbaşkanı Buteflika' yı görevde tutmaya çalışsalar da ordunun müdahalesi sonucu seçimler ertelenmiş ve Buteflika görevden alınmıştır. Son olarak beş kez ertelenmesine rağmen 2019 aralık ayında seçimler yapılmış fakat halk siyasi aktörlere güvenmediği için katılım son derece düşük seyretmiştir. (Çoktan, 2019)

Sonuç olarak Cezayir'de manda yönetiminden sonra devlet eliyle şekillendirilen bir tek parti zihniyeti ve devletin yarattığı elitlerden oluşan bir grup ülkedeki statükonun ve belirsizliğin ana kaynağını oluşturmuştur. Bu durumdan dolayı demokratik kurumların ve kuralların gelişmemesi ülkedeki sorunların büyümesine neden olmuştur. Dolayısıyla Cezayir'in adı Halk Cumhuriyetidir fakat ülkede egemen olan cunta rejimidir. Ülkede İslam ve demokrasi tartışmaları hala devam etmektedir. Ülkenin yer altı zenginlikleri ufak ve elit bir zümre tarafından bölüşülmekte, yolsuzluklar, düşünce özgürlüğü önündeki engeller ve kötü yaşam koşulları hala devam etmektedir. Ayrıca Rejimin Berberi asimilasyonu ve İslamcı muhalefetle olan problemleri de değişimin önünü tıkayan bir engel olarak durmaktadır. Bunun yanında Manda yönetiminden sonra kurulan siyasi yapının yetiştirdiği figürlerin bugün dahi kritik görevlerde bulunmaları siyasette yeni kişilerin ve oluşumların sahneye çıkmasına engel olmuştur. Bu durum halkın siyasete olan güvenini azaltmış, kitlelerin büyük bir değişim isteğine araç olmuştur. Nihayetinde ülkede siyaseten önemli bir değişim ileriki yıllarda olabilir. Çünkü geçmişin köhneleşmiş sisteminin ve kurumlarının etkileri devam etmektedir.

4.Sonuç

Kuzey Afrika'da son yıllarda yaşanan gelişmeler, bölgenin dünya çapında önemini artırmış, halkların vermiş olduğu özgürlük savaşlarının sonucunda bölge ülkeleri ve Orta Doğu'da emsal oluşturan ülkeler için değişim furçasının gerçekleşmesini sağlayacak olaylar silsilesinin yaşanmasını sağlamıştır. Aslında var olan değişimi sadece siyaset kurumunda yaşanan gelişmeleri incelemekle anlatmak mümkün değildir. Değişim sadece devlet sisteminde olmamakla beraber sosyo-ekonomik, kültürel, çevresel birçok faktörü de bu değişim sürecinin içine koyabiliriz. Tarih boyunca birçok medeniyetin etkisi altına girmiş bölge ülkeleri, dağınık yaşamaları, belli bir siyasi birlik oluşturamamaları ve aynı zamanda Dünya konjonktüründe yaşanan sömürgecilik faaliyetleri gibi gelişmeler sonucunda tam bir halk egemenliğine dayalı demokratik sistemler kuramamışlardır. Yapılan baskılardan ve asimilasyon politikalarından ötürü, bağımsızlık savaşları vermiş olan halklar İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlıklarını kazanmışlar, fakat savaştan sonra sömürgecilik faaliyetlerinin "mandacılık" olarak değişmesi, aynı zamanda Batı ile uyumlu diktatörlerin işbaşına gelmeleri halkların aynı baskı ve zulümlere maruz kalmasına yol açmıştır.

Bağımsızlıktan sonraki kırk yıldan fazla süren baskı dönemi boyunca, halklar sosyalist eğilimleri olan ve devlet eliyle şekillendirilmiş bir yaşam biçimini benimsetilmeye zorlanmışlar, bağımsızlık savaşlarında kullanılan İslam'ın birleştirici rolü görmezlikten gelinmiş ve devlet eliyle yaratılmış laik bir sisteme ayak uydurmaları istenmiştir. Tabi sadece sosyalist öğelerin ağırlıkta olduğu yönetimler bölgede hâkim olmamıştı. Bu durum zaman içerisinde gerçekleşen askeri darbelerle ve başa gelen generallerle de değişiklik göstermekteydi. Bu durum bölge ülkelerinde birçok siyasi aktörün iktidar için mücadele etmesine sebep olmuştur. Özellikle petrolün Kuzey Afrika ülkelerinde ortaya çıkarılmasından sonra ülkelerdeki yönetici sınıfla, halk arasındaki eşitsizliğin belirgin bir biçimde hissedildiği açıktır. Ülke liderleri devlet elinde özgürce kullandığı petrol ve diğer doğal kaynakların gelirlerini hesapsızca kullanabiliyor ve kimse bu gelirlerin nerelerde harcandığını sorgulayamıyordu. Bunun sonucunda devlet eliyle oluşturulmuş zengin zümre ile halk arasındaki uçurum büyüdü. Ülkelerde değişim rüzgârının şekillenmesini sağlayan ve yeni oluşturulacak düzenin en önemli aktörü konumunda bulunan İslami hareketler yeni oluşan devlet kurumunun lideri konumuna gelmişlerdir. Müslüman Kardeşler'den etkilenen alan bu gruplar ve diğer İslami grupların geçmişten buyana maruz kaldığı baskılar, bu hareketlerin Arap Baharı sonucunda protesto gösterilerini örgütlemeleri ve yaşanan devrimlerden sonra yönetimi ele geçirmeleriyle sonuçlanmıştır. Ülkelerde yapılan seçimler ve anayasa değişiklikleri sonucunda mevcut bulunan siyasi kurumların Kuzey Afrika ülkeleri içerisinde Tunus, Fas ve Libya'da

değiştirdiğini ve oluşan bu yeni siyasal kurumlarda İslami hareket kökenine sahip partilerin etkili olduğunu gözlemlemekteyiz. Sadece Cezayir gibi uzun savaşlarla yorulmuş bir devlet, tekrar eski günlerine dönmek için Arap Bahar'ına karşı sessiz kalmış ve askeri rejimini sürdürme kararı almıştır. Ülkenin yine yapılan demokratik seçimlerle bu kararı verdiğini görmekteyiz. Fakat bu durumda ülkelerde tamamen demokratik bir düzenin kurulduğunun ve bütüncül bir anayasanın yapıldığı söylenemez.

İncelediğimiz ülkelerin bugünkü durumlarına bakıldığında Tunus'ta demokratik bir konsensüs yaratılmaya çalışılmışsa da tam olarak başarılı işleyen bir sistem kurulamamıştır. Ülkedeki İslamcı ve Laik çevrelerin birbirlerine verdikleri tavizler ülkede demokrasiye olan özlemin bir yansımasıdır. İki grup içinde demokrasi ve bağımsız kurumların ülkenin refahına büyük katkı sağlayacağı bilinse de ilerleyen dönemde meydana çıkan siyasi çekişmeler bu ideallerin tam olarak gerçekleşmesinin zaman alacağını göstermiştir. Ülkenin içerisindeki birçok siyasi grubun iktidarı öncelemesi ve ülkenin refahını artıracak önlemlerin tam bir demokratik rejimin kurulmasından daha elzem olması bu siyasi olgunluğun daha uzun yıllar alacağını göstermektedir. Şu anda Tunus'ta önemli olan demokrasinin yarattığı nimetlerin meyvelerini toplamaktan çok refahı artıracak önlemler, işsizlik, evsizlik vb. sorunlara çözüm bulunmasıdır. Bir diğer ülke olarak incelediğimiz Cezayir'de ise demokratik rejime geçişin cunta rejiminin elinde olduğu ve onun istediği şekilde olacağı açıktır. Yukarı da belirttiğimiz gibi ülkede Arap Bahar'ına tepki olarak başlayan protesto hareketleri zayıf kalmış ve şiddetle bastırılmıştır. Aslında bu dönemin Cezayir'de bu kadar etkisiz olduğunun sanılması ülke içerisindeki çok çeşitli siyasi grupların verdikleri mücadeleyi görmezden gelmektir. Ülke içerisinde halen Berberiler ve İslami hareketler ile hükümetin verdiği mücadeleler devam etmektedir. Bu durum uzunca bir süre de devam edecek gibi görünmektedir. Çünkü Halk üzerinde Ulusal Kurtuluş Ordusu'nun kurmuş olduğu siyasi rejim ve yaşanan iç savaşın getirmiş olduğu yıkım büyük bir etkiye sahiptir. Aynı zamanda ordunun geçmişten gelen siyasi gücü ve rejimin koruyucusu gücü devletin her kademesinde ağırlığını hissettirmesine neden olmuştur. Parlamento ve devlet başkanının yetkileri manda yönetiminden sonra kurulan siyasi yapılarla paralel olarak ordu ve istihbarat birimlerinin güçleri karşısında zayıf bir pozisyonda kalmıştır. Bu durum demokrasinin, güçler ayrılığının, insan haklarının ve sivil toplumun gelişimin önündeki en büyük engel olarak göze çarpmaktadır. Fakat bölgenin genelinde yaşanan toplumsal istek ve talepler ilerleyen dönemde bu ülkedeki siyasi sistem ve kurumlarda değişimin hızlanacağını göstermektedir.

Kaynakça

- Açıl, M. (2017). Tunus'un Demokratik Dönüşümü ve Anayasa Yapım Süreci. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(25), 165-203.
- Akbulut, E., & Hacıalioğlu, H. (1998). *Cezayir Dramı Esir Düşmüş Bir Halk*. İstanbul : Alan yayıncılık.
- Anaz, N. (2019, Mayıs-Haziran). *Seçime Giderken Tunus Siyaseti*. 06 12, 2020 tarihinde https://orsam.org.tr/d_hbanaliz/5_NecatiAnaz_87.pdf adresinden alındı.
- Arap Bahar'ının Son Kalesi Tunus*. (2017, 12 26). <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/arap-baharinin-son-kalesi-tunus/1015340> adresinden alındı.
- Ayhan, V. (2012). *Arap Baharı İsyanlar, Devrimler ve Değişim*. Bursa : MKM Yayıncılık.
- Brunschwig, R. (1997). "Tunus". Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi, C.XII/II.
- Bulut, F. (1994). *Şeriat Gölgesinde Cezayir*. İstanbul : Cem Yayınevi.
- (2012, 11 05). CNN Arabic: <http://arabic.cnn.com/2011/Tunisia/3/7/tunisia.newgov/index.html> 05.11.2012 adresinden alındı.
- Çoktan, İ. (2019, 12 18). *Cezayirde Değişen Ne Oldu?* 07 12, 2020 tarihinde Orsam.org.tr.: <https://orsam.org.tr/tr/cezayirde-degisen-ne-oldu/> adresinden alındı.
- Deniz, F. (1992). *Cezayir Nereye? Geliyorum Diyen İslam Devrimi*. İstanbul: Denge Yayınları.
- Erdoğan, P., & Mustafaoğlu, M. (1997). *Tunus Ülke Etüdü*. İstanbul: Tanburacı Matbaacılık Ticaret A.Ş.
- Hopwood, D. (1992). *Habib Bourguiba of Tunisia the Tragedy of Longevity*. London : The Macmillan Press.
- Hugh, R. (10.2. (1988)). Radical Islamism and the dilemma of Algerian nationalism: The embattled Arians of Algiers." . *Third World Quarterly*, 556-589.
- Karan, C. (2019, 03 14). *cezayir ordusu türbülansa izin vermez, ülke kendi arap baharını 1990'larda kapattı*.06.15.2020tarihinetr.sputniknews:https://tr.sputniknews.com/ceyda_karan_ksen/201903141038209859-cezayir-buteflika-ordu-arap-bahari/ adresinden alındı.
- Karcı, E. (2007). *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fransa'nın Tunus'u İşgali*. Ankara : Gazi Üniversitesi SBE Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Kartaç, K. (1954). *Tunus Faciası Nasıl Başladı? Nasıl Devam Ediyor?*. İstanbul : Vakit Matbaası.
- Knapp, W. (1970). *Tunisia*. Norwich: Jarrols and Sons Ltd. Press.
- Martinez, L. (2000). *The Algerian Civil War*. London : Hurst Company.
- Moalla, M. (1992). *L'Etat Tunisien et L'Independance*. Tunus : Ceres production.
- Naylor, C. P. (1991). *France and Algeria A History of Decolonization and Transformation*. California: University Press of California.
- Nelson, N. (1974). *Tunisia*. London : B.T Batsford Ltd Press.
- Oğuz, M. Ö. (2002). *Tunuseli İncelemeleri*. Ankara : Milli Folklor Yayınları.
- Özdemir, M. (2003). Bir Zırvata Olayı Fransa'nın Tunus'u işgali. *Belleten*, C. LXVII, S. 243, s. 119-137.
- Özkan, A. (1992). *Cezayir Sömürü Düzenine Asil Başkaldırı*. İstanbul: Emre Yayınları.
- Perkins, J. K. (1986). *Tunisia Crossroads of the Islamic and European Worlds*. Colorado: Westview Press.

- Perkins, J. K. (1989). *Historical Dictionary of Tunisia*. London : The Scarecrow Press.
- Roberts, H. (2003). *Algeria 1988-2002 Studies in a Broken Polity* . London : Verso.
- Salem, N. (1984). *Habib Bourguiba, İslam, and the creation of Tunisia*. USA : Croom Helm Publication.
- Siyaset, Eğitim, Toplum araştırmaları vakfı*. (2012, 11 27). <http://www.setav.org/tunus>. adresinden alındı.
- Sobutay, T. (2000). *Senem Çeřmecioglu, Cezayir Ülke Etüdü*. İstanbul : İstanbul Ticaret Odası yayın no:2000-35.
- Stone, M. (1997). *The Agony Of Algeria* . London: Hurst Company.
- Stora, B. (2011). *Algeria 1830-2000 A Short History*. London: Forewood By William B Quandt, Cornell University Press.
- Sylvester, A. (1969). *Tunisia*. London : The Bodley Heat Ltd.
- Türkmen, H. (2012). *Gelecek Tasavvurumuz ve Ortadoğu İntifadası* . İstanbul: Ekin Yayınları,.
- Temelat, N. (2012). Cezayir: İkinci Baharını Yaşamayan Ülke. *Yasama Dergisi*(22:), 62-98.
- www.ofdaf.org.tr. (2012, 07 13). *Bahar Cezayiri es geçti*. (O. v. Derneği, Prodüktör) 12 12, 2012 tarihinde www.ofdaf.org.tr: <http://www.ofdaf.org.tr/bahar-cezayiri-es-gecti.aspx> adresinden alındı.

Uzbekistan's Mediator Role in the Afghan Peace Process as a Neighboring and Small State

Muhammet Fatih ÖZKAN¹
Otabek OMONKULOV²

Abstract

Various international actors have attempted to establish peace in Afghanistan in the last two decades. This article addresses the mediator role of Uzbekistan, one of these actors, which had become visible especially in the last stages of the Afghan peace process. The foreign policy adopted by Uzbekistan until the peace treaty signed in Doha is compatible with the cases where mediation is used in international politics. In particular, the mediation motivations of states to solve crises in their neighbors have significant similarities with the main reasons behind the mediation efforts of Uzbekistan, as a neighboring country to Afghanistan. This article categorizes these motives under three headings as economic, security, and international prestige. The difficulties and opportunities that Tashkent faced in the Afghan peace process also resemble the limitations and advantages of small states in international mediation. Although the small state status did not always provide Uzbekistan a chance to achieve the desired results, it allowed gaining the trust of the parties because of its peaceful and non-threatening position. Tashkent has contributed to the process by establishing a dialogue with the conflicting sides individually, proposing the use of its territory for the negotiations, maintaining close cooperation with other third parties, and hosting international meetings.

Keywords: Mediation, Small States, Foreign Policy of Uzbekistan, Afghan Peace Process

¹ PhD, Research Assistant, Çanakkale Onsekiz Mart University, Department of International Relations, orcid: 0000-0002-2999-3793, m.f-ozkan@comu.edu.tr

² PhD, Independent Researcher, orcid: 0000-0001-8706-7635, otobekomon@stu.comu.edu.tr

Özbekistan'ın Komşu ve Küçük Bir Devlet Olarak Afganistan Barış Sürecindeki Rolü

Muhammet Fatih ÖZKAN¹
Otabek OMONKULOV²

Özet

Afganistan'da barışın tesis edilmesi için son yirmi yılda çeşitli uluslararası aktörlerin girişimleri olmuştur. Bu makale, bu aktörlerden biri olan Özbekistan'ın Afganistan barış sürecinin özellikle son dönemlerinde belirginleşen arabulucu rolünü ele almaktadır. Nitekim Doha'da imzalanan barış antlaşmasına kadar Özbekistan'ın benimsediği dış politika, uluslararası arabuluculuğun kullanıldığı durumlarla uygunluk göstermektedir. Özellikle devletlerin komşularındaki krizleri çözme konusundaki arabuluculuk motivasyonlarıyla, Afganistan'a komşu bir ülke olarak Özbekistan'ın arabuluculuk çabalarının ardındaki temel nedenler önemli benzerlikler taşımaktadır. Çalışmada bu gerekçeler ekonomik, güvenlik ve uluslararası prestij arayışı şeklinde üç başlık altında toplanmaktadır. Taşkent'in Afganistan barış sürecinde karşılaştığı zorluklar ve fırsatlar da küçük devletlerin uluslararası arabuluculukta sınırlılıkları ve avantajlarına benzemektedir. Küçük devlet statüsü, Özbekistan'a her zaman istediği sonuçları elde etme şansı vermesede barışçıl ve tehdit içermeyen konumuyla tarafların güvenini kazanabilmesini sağlamıştır. Taşkent, sürece genel olarak çatışan taraflarla ayrı ayrı diyalog kurma, topraklarının görüşmeler için kullanılmasını teklif etme, diğer üçüncü taraflarla yakın işbirliğini sürdürme ve uluslararası toplantılara ev sahipliği yapma gibi katkılar sunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Arabuluculuk, Küçük Devletler, Özbekistan Dış Politikası, Afganistan Barış Süreci

¹ Dr., Araştırma Görevlisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, orcid: 0000-0002-2999-3793, m.f-ozkan@comu.edu.tr

² Dr., Bağımsız Araştırmacı, orcid: 0000-0001-8706-7635, otobekomon@stu.comu.edu.tr

1. Introduction

Afghanistan lies in a significant strategic location connecting Eurasia and South Asia region, has witnessed continuous bloody conflicts and foreign interventions for the last 40 years. Since October 2001, the United States (US) has also fruitlessly tried to impose its political and military control on Afghanistan through military intervention. However, its military operations and other efforts have yielded no conclusive victory so far. The US government has found itself trapped in this endless conflict with mounting human and economic costs. Thus, under Donald Trump administration it has finally decided to initiate direct peace talks with the Taliban. These negotiations between the US and the Taliban finalized with the “Agreement for Bringing Peace to Afghanistan” (The US Department of State, 2020) on February 29, 2020. After the signing ceremony of the US-Taliban peace deal in Doha, the capital city of Qatar, representatives of both the US and the Taliban specifically thanked the Uzbek government for its efforts (UzA, 2020).

It was a quite remarkable detail for those who did not follow closely the peace initiatives for Afghanistan. From the outset, Uzbek leaders have carefully engaged with the security developments in its southern neighbor. For instance, the former president of Uzbekistan, Islam Karimov pointed out the potential negative effects of clashes on the Tajik-Afghan border and called for taking necessary steps, primarily peaceful ones for the solution of the conflict at the United Nations (UN) General Assembly (The UN, 1993). Twenty-four years later, in 2017, this time the new Uzbek president Shavkat Mirziyoyev¹ emphasized the importance of stability in Afghanistan for the regional and global security at the same platform (PMRUUN, 2017).

Both presidents hosted important international peace conferences on Afghanistan in Tashkent, the capital city of Uzbekistan, in 1999 and 2018 respectively, along with numerous bilateral and multilateral meetings. In the second Tashkent conference, Mirziyoyev equated the security of Afghanistan to his country’s security and proposed a road map to the diplomats of participating countries for reaching the peace (MFA of Uzbekistan, 2018a). Uzbekistan’s position on the Afghan peace process had been evaluated as “broker” (Chaudet, 2019: 7), “intermediary” (Hashimova, 2019), and “alternative moderator” (Putz, 2019) since the last conference. This article also tries to analyze the mediation efforts of Uzbekistan in this process as a neighboring country and a small state.

The literature on small states is comprehensive in the discipline of International Relations (IR). The small states can also be called as weak states or small powers.² Military capacity, size of the territory, population, and economic power (East, 1973: 557) have been used as defining criteria of a country’s status as a small, middle, and great power. The perception of other states about the status of the relevant actor is also another determining factor (Baba and Önsoy, 2016: 4). There are also theoretical debates about foreign policy behavior of the small states in IR literature (Waltz, 1979; Elman, 1995: 172; Goetschel, 1998: 25-26; Wivel, 2005: 395; Browning, 2006: 669-670; Tür and Salık, 2017). However, this article does not scrutinize the details of both the determination method of a country’s status and the theoretical approaches towards the foreign policy behavior of small states. It simply takes Uzbekistan as a small state and attempts to clarify limitations and mostly the advantages of this status in the Afghan peace process.

The article consists of four parts. Initially, it provides a conceptual framework about the definition and practical dimension of mediation in international politics. It also discusses the motivational factors of neighboring countries for assuming a mediator role and the capabilities of small states in mediation separately. Secondly, it assesses international peace initiatives for Afghanistan in the last two decades and the contributions of Uzbekistan to these attempts. Afterward, it examines the reasons behind Uzbekistan’s active role in the Afghan peace negotiations. In sum, this case study analysis aims to reveal the motivations and endeavors of Uzbekistan in the Afghan peace process as a neighboring small state from the perspective of mediation in international politics.

¹ He took over the presidency a few months later after the death of former president Islam Karimov on September 2, 2016.

² This article prefers to use the term “small state” as it is widely accepted and used in the literature.

2. The Definition and Practical Dimension of Mediation in International Politics

The resolution of a dispute between different actors like persons, business firms, and their personnel, and countries usually requires the conduct of mediation. Various fields of social sciences hence have different perspectives for the mediation process. This differentiation led to the emergence of a wide range of definitions about the concept (Greig, 2005: 250). In international politics, mediation means voluntarily solving a conflictual problem by the assistance of a third party in line with the consents of the parties. It takes place in the middle of two kinds of approaches to conflict resolution. Some proposals are offered to both sides in mediation, so it is not the same with the good offices and conciliation. Besides it varies from other binding methods like arbitration and adjudication (Raymond and Kegley, 1985: 34) because mediation is generally a diplomatic mean to find a peaceful solution to the disputes, so it is non-binding for the parties (Jan, 2008: 4).

The mediation does not occur and gets success by the mediator's own free will but under some conditions. If the crisis deepens and both sides comprehend that there is no winner in the current issue, they could look with favor on mediation (Zartman, 2013: 16). Additionally, when the parties realize that a preferable settlement will not be acquired without a mediator, they decide to accept mediation which also includes an honorable saving from the dispute (Kleiboer, 1996: 380). The length and the violence level of a conflict, which possibly brought to the deadlock, also increase the acknowledgment of mediation (Greig, 2005: 251). In a sense, mediation emerges through the parties' widening of their struggle with the existing dispute. Two-sided trouble is converted into a tripartite interplay in this way. This rising in the number of actors can engender positive alterations on the resolution of conflict and thus pave the way for an accord (Bercovitch, 1992: 4-5).

The non-violence dimension of mediation differentiates it from other third-party interventions because there is no need for using force and the aim is not the rescue of one of the conflicting sides. The creation of an opportunity for communication and changing of disputants' negative views about one another are the initial goals of mediation. In this process, mediators negotiate the issues with parties separately or simultaneously and offer their proposals for reconciliation (Zartman and Touval, 1985: 31-32). In addition to this, they try to manage the controversies about the interpretation of an agreement and conduct relations with the leading regional and external actors. The rising expectations may create some crises, which should also be mollified by the mediators (Cousens, 2008: 66-67).

All these strategies of mediators are classified based on their interference level to the case by different scholars. For example, Kressel and Pruitt (1985: 188-192) make references to the reflexive, contextual, and substantive interventions in the mediation process. Kleiboer (1996: 379-383) mentions four proto-theories of international mediation as power brokerage, political problem solving, re-establishing social relationships, and domination. Bercovitch and Houston (2000: 175) classify mediation levels as communication-facilitation, procedural and directive strategies. The lowest level of intervention is seen in communication-facilitation strategies because the mediator only transmits the messages of both sides, paves the way for collaborative work but there is no effective control. Procedural strategies may include the enlightenment of the public or close interest to the different dimensions of the process. Lastly, directive strategies mean more influential checks over the negotiations and try to change the course of events via serious warnings. In this case study, the mediator practices of Uzbekistan in the Afghan peace process are more similar to the low-level type of interference like the communication-facilitation strategies.

Finally, in international politics, the type of conflictual sides and the kind of mediators differentiate in various cases. The dispute can be between different states or between governments and some disobedient groups. The mediators can also be neighboring states, great powers or small and medium-sized states, representatives of international organizations or non-governmental organizations (NGOs), and popular figures who are also known for their efforts in international conflicts (Vukovic, 2014: 63). All these actors can play a successful mediator role, but states are the primary actors in mediation. When they feel a real threat to international peace and regional stability, they decide to mediate an intractable conflict. States differ from individuals and international organizations or institutions by having greater tangible resources. They have also means for mobilizing these resources and a mandate to use them via their leaders (Bercovitch, 2004). Nevertheless, generally, international mediation has been performed by more than one actor such as a variety of third-party state and non-state actors since the end of the Cold

War (Iji and Fuchinoue, 2009: 137). Even though Uzbekistan as a neighboring small state has made many attempts on its own, it is/was also a part of multiparty mediation for the Afghan peace process.

3. The Reasons for Neighboring Countries' Undertaking Mediator Role

All third parties have humanitarian sensibilities for the resolution of international conflict, but they become different in the sense of interests, priorities, and commitments. While states naturally focus on their national interests, international organizations and NGOs want to indicate their efficiencies as a reconciler. If some mediator states have a common interest with the international organizations and other states, they work together with them easily in a peace process (Iji and Fuchinoue, 2009: 157-158). On the other hand, states make the calculations of their strategic benefits before assuming a mediator role in a crisis. The potential gains can be getting the honor of a peacemaker and ensuring a desirable result for itself by changing negative conditions or supporting the current situation. Other expectations of states as becoming a mediator are to increase their effectiveness, resources, and power (Mellin, 2013: 80). The neighboring states have additional motivations for going into a mediation process because of sharing the same frontier.

The closeness of some countries to the conflictual areas makes them vulnerable to the negative effects of this instability so they need to take some steps for resolving the issue (Gleditsch and Ward, 2001: 739). Stephen M. Walt (1987: 5) also draws attention to geographic proximity as a determinant factor for the level of threat along with offensive capabilities and perceived intentions. The neighboring countries frequently worry about the impacts of the actual crisis on their conflicts and their restricted capabilities to overcome this problem (Lee and Abdelrahman, 2016: 357). If they are a kind of small or medium-sized powers at the same time, this spill-over effect can be more influential. Uzbekistan has also both fragile internal dynamics and the status of neighboring small state in the face of a bloody power struggle in Afghanistan.

The civil wars especially affect the whole region through the illegal arms trade, commercial deterioration, new terrorist networks, and refugee influx (Mail, et. al., 2011: 100). This instability hurts the investments and generally neighboring nations have to allocate more resources for the refugees (Murdoch and Sandler, 2002: 92). All these factors encourage them to tackle the problem and reduce costs by undertaking a mediator role. On the one hand, the states via a successful mediation desire to have a voice on the forthcoming regional issues and prevent the increasing influence of their rivals (Zartman, 2013: 15). Although states want to deal with problems, which create security and economic threats for them, in their neighbors, most of the time they have not enough capacity for accomplishing this objective by themselves (Lee, 2011: 40). Therefore, the great powers³ can be seen as the most convenient actors to the mediation (Kleiboer, 1996: 380). However, the small states have also some strengths and advantages alongside their weaknesses and limitations for being a potential mediator like Uzbekistan's position in the Afghan peace process.

4. The Mediation Capabilities of Small States

Regardless of the states' power capacities, there are several conditions for the acceptance of an actor as the mediator. Firstly, it is substantially related to their reputation, skills, and the parties' assessment of them (Kolb, 1985: 11). Secondly, the political and economic ties between a potential mediator and conflictual sides also facilitate the launching of mediation (Mellin, 2013: 83). Finally, one of the disputants' confidence in the ability of a potential mediator to persuade the other party to enter a negotiation increases the chances of the mediator (Kleiboer, 1996: 380). All in all, the major powers can have more qualifications than small states when considering these criteria, but which do not directly imply the requirement of a powerful state for a successful mediation.

The motivations of small states being a mediator resemble the other actors that protecting themselves from the negative effects of conflict, distancing the foreign players from the region, and unwillingness to take sides between one of the disputants (Zartman, 2013: 16). They try to foreground the international principles beneficial for their interests. Additionally, mediation enables small and medium-sized states to increase their effectiveness and respectability. The undertaking role of the mediator hence has become

³ For the case of a great power mediation see also Özkan and Baba (2015).

a foreign policy instrument in unsteady regions (Zartman, 2013: 21-22). Meanwhile, international institutions frequently become the ideal platforms for raising their voice (Wivel, 2005: 395).

According to a widespread view in the Cold War period, the tactics of small states' leaders had been shaped "within the limits set by inter-great-power relations" (Fox, 1959: 183). Although they got rid of these restrictions to some extent, they suffer from the lack of resources to settle a regional dispute which is harmful for their interests (Barakat, 2014: 10). But by and large, the limited power of small states and so impossibility of using force for them build trust on the conflictual sides and increase their acceptance as a mediator. From the perspective of a more powerful party of the dispute, a face-saving way can be found by the small state without any damage to its prestige. The weaker party also expects an emphatic behavior from this mediator because of their similar status. The great powers use coercion in some mediating cases hence could cause anger and disappointment, but the small states benefit from being convincing and having a positive perception (Slim, 1992: 207).

Some previous examples demonstrate that compelling proposed solutions of the large nations could not find a permanent settlement to the deadlocked crises. On the contrary, weaker mediators are more influential because of their distinctive characteristics like accuracy, reliability, non-threatening posture and not having complex plans (Coleman, 2012: 55-73). Additionally, in conducting the process of mediation, small states can be more confidential due to their success in keeping the negotiations hidden (Lieberfeld, 1995: 204). They use peaceful and facilitating means for getting successful outcomes from the negotiations such as providing the preconditions of conciliation, evaluating the dangers, information gathering, and taking proactive steps if necessary (Lee and Abdelrahman, 2016: 359). In a nutshell, Uzbekistan, for the mediator role in the Afghan peace process, has also motivations as a neighboring country and some capabilities and disadvantages as a small state.

5. The International Peace Initiatives for Afghanistan and Uzbek Foreign Policy

The Taliban rule was ended by the US-led coalition forces due to its affinity with the Al-Qaeda, which had been held responsible for the September 11, 2001 attacks. And then an interim government headed by Hamid Karzai was formed in Afghanistan at the end of the same year (Jones, 2009: 142). However, the Taliban continued to fight with the coalition troops and the new Afghan government.⁴ The crisis deepened year by year and there was no winner. This kind of deadlocks usually requires mediation by third parties for the conflict resolution (Zartman, 2013: 16; Kleiboer, 1996: 380; Greig, 2005: 251-252; Bercovitch, 1992: 4-5).

Although there are various actors as a candidate for the mediator role (Vukovic, 2014: 63), states differ from other ones by mobilizing the capability of tangible resources (Bercovitch, 2014). Nevertheless, international organizations and other non-state actors have also performed international mediation for the last few decades (Iji and Fuchinoue, 2009: 137). Similarly, so many actors like NGOs, neighboring countries, European states, and the Gulf monarchies tried to lead up a series of peace initiatives for bringing stability in Afghanistan (Miller and Blake, 2019: 1). The Kabul Process, the Heart of Asia-Istanbul Process, the Shanghai Cooperation Organization-Afghanistan Contact Group, and the Regional Economic Cooperation Conference on Afghanistan were the principal multiparty attempts for finding a solution to the conflict. Uzbekistan has also been a part of all these processes and tried to contribute to peace-seeking efforts for Afghanistan (Singh, 2018).

Before the American intervention, Afghanistan was a civil war-torn country. From the very beginning, Uzbekistan has also stressed that the Afghan conflict cannot be resolved by military means alone and emphasized the need to involve all neighboring countries and concerned parties in a peaceful solution to the Afghan problem. Accordingly, Tashkent launched the "6+2" (China, Iran, Pakistan, Tajikistan, Turkmenistan, and Uzbekistan, as well as the United States and Russia) peace initiative. It was also endorsed by the UN. Thus, the "6+2" communication group was formed. From 1999 to 2001, the group held several meetings and the representatives of conflicting parties, including the Taliban, also attended to some of them. In 1999, The Tashkent Declaration on Fundamental Principles for a Peaceful Settlement of the Conflict in Afghanistan was adopted. The UN Security Council also endorsed the

⁴ According to the Brown University (2020) data, nearly 157.000 Afghanis are died in the conflict since 2001. More than 43.000 of those killed are civilians.

declaration in which the main emphasis was cutting the arms supply to the sides in the conflict. However, the sudden terrorist attacks of 9/11 put an end to the effectiveness and sustainability of this peace mechanism (O'zA, 2018; Meher, 2018; UN: 1999).

Nevertheless, Uzbekistan maintained its peace-seeking policies for Afghanistan. It put forward a "6+3" peace mechanism, similar to the "6+2" initiative to stabilize and bring peace to Afghanistan at the NATO summit in Bucharest in April 2008. The renewed initiative included NATO, along with six of Afghanistan's neighbors and the US and Russia. Despite the lack of international attention, the initiative was repeated and discussed again at the 67th session of the UN General Assembly in 2012 by Uzbek foreign minister Abdulaziz Kamilov. The "6+3" did not generate enough interest this time around and remained unimplemented (Tolipov, 2012: 12). This attempt demonstrates that the small states benefit from international institutions to share their ideas (Wivel, 2005: 295) but they sometimes could not get these plans approved.

Meanwhile, US president Barack Obama was planning to withdraw its troops incrementally from Afghanistan (Landler, 2017). Some attempts to launch a dialogue with the Taliban for achieving security and stability between 2012 and 2015 were failed due to various reasons. The Afghan government and the Taliban formally met in Pakistan for the first time under the observation of American and Chinese officials in July 2015. Yet there was no progress in irregular negotiations between two parties. Thus, after the US presidential elections, the Taliban proposed new peace talks to the Trump administration directly in February 2017. On the other hand, in April 2017, diplomats from China, India, Iran, Pakistan, and Afghanistan came together in Moscow for the revitalization of the dialogue between Kabul and the Taliban. Washington officially declared their willingness for negotiations with the Taliban in October 2017 (Qazi, 2018). While these developments were happening, the new president of Uzbekistan, Shavkat Mirziyoyev announced the renewed position of his country on the issue of achieving peace in Afghanistan at the 72nd session of the UN General Assembly in 2017.

Mirziyoyev stressed that there should be a direct dialogue between the Afghan government and other domestic political actors. According to the Uzbek president, the parties should not have prerequisites for the negotiations which also should be conducted by Afghans themselves through the observation of the UN. Additionally, he also announced Uzbekistan's support to the US' call for the neighbors of Afghanistan to back the peace process (PMRUUN, 2017). In this sense, Uzbekistan and other republics of Central Asia established a new mechanism, Central Asia + Afghanistan (C5+1) after a meeting in Ashgabat with Afghan officials in December 2017. The authorized bodies of the UN for the issue also promoted the new C5+1 format in which the goal was to discuss the regional issues especially the ones originated from Afghanistan (The Tashkent Times, 2017). Before scrutinizing other peace-building endeavors of Uzbekistan in the subsequent years, it would be meaningful to analyze the reasons and motivations behind Tashkent's enthusiasm for achieving and maintaining security and stability in Afghanistan.

6. The Motivations of Uzbekistan for Undertaking Active Role in the Afghan Peace Process

As mentioned above that the geographic proximity to the unstable regions raises the threat perceptions of states (Gleditsch and Ward, 2001: 739; Walt, 1987: 5). This assumption is also a case for Uzbekistan. As a neighboring country, Uzbekistan has been affected by Afghanistan-originated problems like drug trafficking, organized crime, illegal arms trade, and the refugee crisis. Though, in this article, Uzbekistan's motivations are categorized under three dimensions: economic, security, and international prestige. Economically, after the U.S.-led intervention, Uzbekistan began to play a significant role in the reconstruction efforts of this country. Particularly, it has been a major foreign supplier of electricity to Afghanistan. For instance, it exported approximately 1654,1 million kWh electricity to its neighbor in 2016. This number, a year later, increased to 2009,1 million kWh, and reached 2592,4 million kWh in 2018 (NSIAIRA, 2019: 176).

Moreover, Uzbekistan became the first country in history to build a railway in Afghanistan. Uzbek experts completed the construction of a 75-kilometer, \$165 million railway project connecting the Hairatan border checkpoint and the northern city of Afghanistan, Mazar-e-Sharif in 2011. The railway can transport more than 9 million tons of cargo a year, thus contributed to the further development of cooperation between Uzbekistan and Afghanistan (Railway Technology, 2020). In July 2009, the

friendly economic cooperation between the two countries quickly expanded in other spheres. The first official launch of the fiber-optic underground internet network connecting Uzbekistan and Afghanistan took place in Hairatan port. With the commissioning of the fiber-optic network, the cost of internet access in Afghanistan, especially in the northern regions, has fallen by up to 80% (UzDaily, 2019).

As a result of this connectivity, the bilateral trade expanded mainly in favor of Uzbekistan. In other words, more than 90 percent of bilateral trade was accounted for Uzbekistan's exports to Afghanistan. According to official data, between 2002 and 2009, bilateral trade between Uzbekistan and Afghanistan increased almost nine-fold. In 2009 alone, the total trade volume between the two countries (mainly trade of fuel, glass, steel, machinery, and industrial equipment) was 877 million dollars. That was about a quarter of Afghanistan's trade with the outside world in 2009 (Fazendeiro, 2010: 8). The trade turnover between the two countries in 2010 reached the highest level in the history of Uzbek-Afghan relations, reaching 1 billion 88 million US dollars (CSOIRA, 2013: 243).

In the first quarter of 2010, a distribution center of the General Motors Uzbekistan, a joint Uzbek-American car manufacturer, was opened in Mazar-e-Sharif. Tashkent hosted the first joint meeting of the Uzbek-Afghan working commission on trade, transport, and energy in 2015 (MFA of Uzbekistan, 2018b). Thanks to these economic ties, Afghanistan became the 5th largest export market of Uzbekistan by the year 2016. According to the Minister of Foreign Trade of the Republic of Uzbekistan Jamshid Khodjaev, the trade turnover between the parties amounted to \$617 million but Uzbekistan accounts for less than 10 percent of Afghanistan's \$6.5 billion-a-year imports (Shonazarov, 2018).

The official visit of the government delegation led by the Minister of Foreign Affairs of the Republic of Uzbekistan Abdulaziz Kamilov to Kabul in January 2017 developed a "road map" that will increase trade turnover between the two countries to \$1.5 billion in the coming years (Azizov, 2017). In the context of this goal, the presidents of Uzbekistan and Afghanistan met five times in a short period and paved the way for the visit of the president of Afghanistan Muhammad Ashraf Ghani to Uzbekistan in December 2017. During the visit, many dimensions of the bilateral relations were discussed, the last situation for peace and stability in Afghanistan was evaluated, and the contracts, worth over \$500 million, were signed in a range of fields (Embassy of Uzbekistan in India, 2017). If the peace is ensured in Afghanistan, according to the first deputy chairman of the Uzbek Senate Sadik Safaev, the geopolitical and geo-economic situation in Central Asia will change dramatically, and the Trans-Afghan corridor will be opened and Uzbekistan will be able to connect to the nearest seaport in 2-3 days, instead of the current 22 days (BBC O'zbek, 2018).

Despite these positive steps and expectations, in recent times the volume of exports and imports between Uzbekistan and Afghanistan has substantially decreased. The reason for this decline has not been the breakdown in the relations between two countries but the rise of destabilizing developments in Afghanistan (Kurilkin, 2017). With the withdrawal of NATO forces from Afghanistan in 2014, the situation has further deteriorated and the threat to security in the region has begun to grow. The clashes broke out on the one hand between affiliated groups of the Daesh and Taliban, and on the other hand between Afghan government forces and these groups in some parts of the country. Under these circumstances, some areas came under the control of the Daesh and the Taliban (Omonkulov, 2016: 689; Rojin, 2015).

The lack of central government authority in a country affects directly commercial activities and foreign investments. (Mial, et.al. 2011: 100; Murdoch and Sandler, 2002: 92). Besides economic losses, the bordering nations are concerned with the political instability in their neighbors because of possible negative effects on the sensitive issues inside the country (Lee and Abdelrahman, 2016: 357). Tashkent has also perceived Afghan conflict as one of the serious external threats to its national security and stability since the 1990s. The active presence of home-grown Uzbek groups like the Islamic Movement of Uzbekistan (IMU) in Afghanistan makes this threat more real and dangerous in the eyes of Uzbek officials.

The IMU is labeled as a terrorist organization by the Uzbek government at home. It was alleged by the Karimov regime that the group carried out cross-border attacks and illegal activities since the years of Taliban power in Afghanistan. The IMU was held responsible for the simultaneous bombings in the capital city of Uzbekistan, Tashkent both in 1999 and 2004 (Brattvoll, 2016). The IMU was officially

established in 1998 by Juma Namangani and Tohir Yo'ldosh who came from Namangan city, the north of Fergana Valley. It is argued that the IMU was using the Afghan land as a launchpad for its operations against the Central Asian states, especially the Karimov regime, and became one of the most influential militant organizations of the region through its close contacts with Al-Qaeda and Taliban (Sanderson, et.al. 2010: 5-7). Throughout the US-led occupation in Afghanistan, the IMU took sides with these groups and fought against the coalition forces (Cronin, et.al. 2004: 38). It is believed that the main goal of IMU has always been the toppling of the Karimov regime in Uzbekistan (Pannier, 2019a: 79). However, with the overthrow of the Taliban, it had to move its forces and camps to the border regions between Afghanistan and Pakistan (Brattvoll, 2016).

The IMU leader Namangani was killed in November 2001 (Traynor, 2001) and Yoldosh died in October 2009 after the US drone attacks in August (CNN, 2009). The new leader and many militants of the IMU were also killed likewise (Walsh-Khan, 2012). In addition to this, the Pakistani government increased its crackdown against the organization so the IMU came back to northern Afghanistan (Brattvoll, 2016). The IMU symbolically save its title but disintegrated to a large extent. The members have also begun to attend the ranks of different groups (Pannier, 2019b). On the other hand, the IMU was trying to attract new fighters from Uzbekistan (Stein, 2012: 80). In the golden years of the Daesh, the IMU leader Usmon Ghazi and other militants announced their allegiance to this group on August 6, 2015. In a short video, they pledged loyalty to the Daesh and explained that hereinafter they would describe themselves as the Daesh fighters from the Khorasan region (Sharipzhan, 2015).

The Taliban did not react positively to this alliance between the IMU and the Daesh and took action against the IMU after the Ghazi's critical discourses towards the Taliban. Indeed, it had severely attacked Ghazi and other IMU militants; thereby the group was isolated dramatically. These were seemingly good news for the Uzbek government (Zenn, 2016). However, the Daesh has tried to sustain its influence in the region under the name of the Islamic State - Khorasan Province (ISKP) since 2015. Khorasan references to Central Asia, Pakistan, Afghanistan, and partly Iran and India. The ISKP has been active in Afghan lands and so it is perceived as a threat by the neighboring countries (Chaudet, 2019: 1). There has been no reliable news about the IMU for a while. The remnant militants of the organization possibly joined to the ISKP.

According to Wahid Muzhdah, a security analyst from Afghanistan, the Taliban has no aggressive plan against other states instead it tries to increase its weight inside the country hence the IMU had to affiliate itself with the Daesh. He also argued that Uzbekistan has intended to benefit from the Taliban to neutralize these terror threats (Brattvoll, 2016). Although there could be no direct threat to the security of Uzbekistan, the permanent stability in Afghanistan is always beneficial for Tashkent. However, an effective struggle with this kind of threat could only be succeeded after lasting peace is secured inside Afghanistan. The Uzbek government also sought to play an active role as a trustworthy broker between Kabul and the Taliban (Chaudet, 2019: 7). This was the second dimension of Uzbekistan's desire for assuming an active role in resolving the Afghan conflict.

The third motivation of Uzbekistan for being a part of the Afghan peace process has been the president Mirziyoyev's efforts of strengthening his legitimacy internally, winning international support and prestige, improving Uzbekistan's international image, attracting foreign investment to his country. Michael Kugelman, a senior associate from Woodrow Wilson Center, claims that Mirziyoyev administration saw the peace initiatives in Afghanistan as an opportunity for presenting itself as a reliable and peaceful actor (Saifullah, 2018). The reason was that the negative image of the Karimov regime in the eyes of the West due to human rights practices (Reuters, 2018a). The requirement of foreign direct investments for lessening the economic problems compelled Mirziyoyev to strive for changing the perceptions about Uzbekistan (Reuters, 2018b). This motivation of Uzbekistan shows that the states can undertake the mediator role for gaining respectability as a peacemaker and increase its economic power (Mellin, 2013: 80).

The regional aspect of seeking international prestige has directed Uzbekistan's foreign policy priorities towards its neighbors. This foreign policy orientation could be called as "neighborhood first policy" (Singh, 2018). Uzbekistan had some problems in bilateral relations especially with Tajikistan but the president Mirziyoyev gave economic ties prominence and tried to reduce tensions (Hamidzad and

Ponzio, 2019). The new president of Uzbekistan made many visits to the Central Asian countries and held meetings with other leaders in a range of international platforms. This new foreign policy understanding came to fruition and led to the emergence of an atmosphere of regional cooperation (Koparkar, 2018). On the other hand, this approach had also aroused interest in Washington and the Trump administration regarded Uzbekistan as a potential partner for large geopolitical calculations of the US like the balancing of China in the region (Sembler, 2019). Therefore, Tashkent was also encouraged by Washington to be a part of the Afghan peace process (Stone, 2019). Trying to solve a standoff via mediation as a foreign policy instrument allows the small states to increase their effectiveness and respectability. (Zartman, 2013: 21-22). Uzbekistan was also willing to have a voice on the regional issues, so it assumed a kind of mediator role.

7. From the Second Tashkent Declaration to the Doha Deal: Uzbekistan's Mediator Role in Afghan Peace Process

If numerous actors have similar interests for the resolution of a conflict, the peace process can be conducted effectively (Iji and Fuchinoue, 2009: 157-158). Uzbekistan has also desired to act in concert with the international community for Afghanistan, thus hosted an international conference on March 26-27, 2018, nineteen years later from the first Tashkent Declaration which was accepted by the 6+2 group. The representatives of the UN and the EU, the presidents of Uzbekistan and Afghanistan, and the foreign ministers or high-level diplomats from many countries like China, France, Germany, India, Iran, Italy, Japan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Pakistan, Qatar, Russia, Saudi Arabia, Tajikistan, Turkey, Turkmenistan, United Arab Emirates, the United Kingdom, and the US attended to the summit (MFA of Uzbekistan, 2018c).

The two previous meetings laid the groundwork for the Tashkent Conference. The first one was held in Samarkand, the historical city of Uzbekistan on November 10-11, 2017, and titled as "Central Asia: One Past and A Common Future, Cooperation for Sustainable Development and Mutual Prosperity". Here, in his speech, the president of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev associated the economic prosperity of Central Asia with the realization of peace in Afghanistan. One month later the second one was organized in Ashgabat and the above-mentioned C5+1 platform was created. After these meetings, the president Mirziyoyev accelerated his initiatives. Uzbek and Afghan governments made a joint presentation in the UN Security Council session about their plan for a peace conference on January 19, 2018 (MFA of Uzbekistan, 2018d).

The "Declaration of Tashkent Conference on Afghanistan: Peace Process, Security Cooperation & Regional Connectivity" was adopted at the end of the conference. It consists of twenty-four articles and in general terms emphasizes peace and national reconciliation in Afghanistan, the fight against transnational terrorism, drug trafficking and organized crime, and the development of regional economic cooperation. The main theme of the declaration is to ensure stability in Afghanistan through building peace and providing security. It calls for the launching of direct talks between the government of Afghanistan and the Taliban. It assures the support of the international community to the process and claims that there will not be any losing side at the end. Finally, according to the declaration, the expected peace agreement should contain an article that accepts the Taliban as a legitimate actor in return for giving up violence, severing ties with all kinds of transnational terrorist networks, and respecting the Afghan Constitution (MFA of Uzbekistan, 2018c).

As in the conference declaration, the primary objective of mediation is to provide an environment of confidence and dialogue (Zartman and Touval, 1985: 31-32). However, the weakness of the conference was the absence of the Taliban which has taken at least 45 percent of Afghanistan's territory under its control and threatening the remaining parts of the country (Roggio and Gutowski, 2017; Sharifi and Adamou, 2018). Nevertheless, the foreign and local media earlier reported, citing the US officials, that some groups in the Taliban movement were interested in a peace conference (Xalq So'zi, 2018; NBC News, 2018). The Uzbek Foreign Ministry also acknowledged its engaging in a dialogue with some officials of the Taliban. In June, the Taliban and Kabul separately announced a short-term ceasefire for the Eid al-Fitr (Ramadan Feast) of 2018. Tashkent welcomed this decision and declared its preparedness to provide all necessary conditions for direct negotiations between both sides in the territory of Uzbekistan (MFA of Uzbekistan, 2018e). Uzbek government continued to make statements on the issue at different times. For example, in October 2018, Ismatulla Irgashev, the special representative of the

president Mirziyoyev for Afghanistan, explained that his country had been talking with the Taliban according to the request of the Afghan government (TOLO News, 2018).

The most salient meeting to date between Uzbekistan and the Taliban was held in Doha on March 4, 2019. Mullah Baradar Akhund, the head of the political office of the Taliban, expressed their appreciation to the foreign minister Abdulaziz Kamilov for the initiatives of Uzbekistan since the Tashkent conference. The Taliban official added that the economic investments of Uzbekistan will also form a basis for the political reconciliation process in Afghanistan (MFA of Uzbekistan, 2019a). Two days later, Abdulaziz Kamilov discussed the peace process and cooperation with the Afghan delegation led by Hamdullah Mohib, national security advisor of the Afghan president Ashraf Ghani (MFA of Uzbekistan, 2019b).

These successive meetings of Uzbek officials with both sides and conveying their messages to each other showed the intermediary role of Tashkent (Hashimova, 2019). The acceptance of international actors as a mediator is related to the perceptions of conflictual parties towards them (Kolb, 1985: 11). The impossibility of using force for the small states in mediation also increases the trust towards them (Slim, 1992: 207). Uzbekistan, as a small state, featured the peaceful means like the cooperation of two countries and stability, socio-economic welfare, and development of Afghanistan in its negotiations with both sides. It is known that this kind of relations is also significant for the beginning of mediation (Mellin, 2013: 83).

The mediation efforts of Uzbekistan proceeded on the last day of March 2019. Viktor Mahmudov, national security adviser of Mirziyoyev, and Abdulaziz Kamilov visited Kabul. They met Ashraf Ghani and discussed economic relations between the two countries and the ongoing peace process. During the meeting, the Uzbek officials proposed Samarkand as a neutral meeting place for the negotiations between the central government and the Taliban. The president Ghani thanked for the proposal and stressed on the significance of Samarkand for both nations as a common cultural heritage (OWSPIRA, 2019). Meanwhile, Washington and the Taliban began direct talks around two issues that were related to the US withdrawal and the Taliban's halting its attacks (Putz, 2019). Two of the third parties to the Afghan peace process, one of them is a great power, the US, and the other one a small state, Uzbekistan also came together at certain times.

Zalmay Khalilzad, the US special representative for Afghanistan, visited Uzbekistan on April 12, 2019, and discussed the details of the negotiation process in a meeting with the president Mirziyoyev. On the same day, Khalilzad extended his thanks to the Uzbek officials from his social media account for their endeavors in the Afghan peace process (Arian News, 2019). Uzbekistan's position on the Afghan peace process is more clarified in the three-staged plan put forward by Irgashev. Initially, the international military forces should be evacuated from the country step-by-step to prevent a power gap in Afghanistan. Secondly, the essential guarantee mechanisms at the implementation stage of a possible deal should be made clear. Finally, after an agreement between the Afghan government and the Taliban, the international community should strongly contribute to the reconstruction of the country (Irgashev, 2019).

The mediators' lowest level of intervention can be seen in the communication-facilitation strategies, including the transfer of messages, and providing a convenient place for the talks (Bercovitch and Houston, 2000: 175). Uzbekistan until that day had adopted this less effective role but the statement of Irgashev revealed its enthusiasm to move the upper stage. The next step, the formal reception of a delegation led by Mullah Baradar Akhund from the Taliban political office in Doha, was the most controversial action of Tashkent in the Afghan peace process.

Uzbek officials met with their guests at the Ministry of Foreign Affairs on August 8, 2019. The main agenda was again the peace process in Afghanistan. Mullah Baradar highlighted the contribution of Uzbekistan for the re-orientation of the international community's interest towards Afghanistan. He also declared the support of the Taliban to the Uzbek government's proposal for hosting the subsequent negotiations (MFA of Uzbekistan, 2018f). During a few days program, the representatives of the Taliban also visited the historical places such as Samarkand. However, Uzbekistan's move was criticized by the Afghan government. In its statement, the Ministry of Foreign Affairs of Afghanistan appreciated all international efforts for the Afghan peace process. Nevertheless, it also stated that this kind of meetings

does not facilitate the negotiations and asked the third parties to respect the official representative of the Islamic Republic of Afghanistan (OTAMFAIRA, 2019). After that reaction, Uzbekistan slowed down its steps. It also reminded us of the potential weaknesses and limitations of the neighboring and small states in the mediation (Lee, 2011: 40; Barakat, 2014: 10).

Despite the official warning from Afghanistan, US president Trump was also planning to invite the Taliban to Camp David. The aim was to get a quick deal between the Taliban and the Afghan government, which had not been a part of the latest peace negotiations (Baker, et.al., 2019). However, he changed his mind on September 9, 2019, due to the killing of an American soldier in Kabul. Trump condemned this attack and canceled the Camp David plan. The Taliban was the main suspect of the explosion because it had resumed its offensive acts against the US military forces simultaneously with the peace talks. Zabihullah Mujahid, the spokesperson of the Taliban, criticized the decision to end negotiations which had been held nine rounds in total until that time (BBC, 2019).

Two months later the silence in the peace process was broken with the president Trump's statement that they were talking with the Taliban (Kimball and Macias, 2019). Soon afterward, the first official meeting between the Taliban and the US delegation headed by the special envoy Zalmay Khalilzad was held in Doha on December 7, 2019 (Aljazeera, 2019). Following this dialogue, the US Secretary of State Michael R. Pompeo came together with his counterparts from the five Central Asian countries in Tashkent on February 3, 2020 (Central Asia News, 2020a). Pompeo explained the goal of his country in the peace process as saving both the US and the region from the negative effects of terrorism. He also emphasized the significance of enhancing economic ties with Afghanistan. In particular, he promised that the US would grant \$1 million for increasing commercial relations between Uzbekistan and Afghanistan. He also thanked Mirziyoyev for the close cooperation on the Afghan peace negotiations (Wong, 2020). As mentioned above, mediators try to coordinate peace-finding policies with the leading regional and external actors (Cousens, 2008: 66-67). Uzbekistan also maintained its diplomatic communication with the global powers and regional actors.

All these bilateral and multilateral talks concluded with a deal. The US and the Taliban, with the participation and supports of many global and regional players, including Uzbekistan, signed the "Agreement for Bringing Peace to Afghanistan" in Doha on February 29, 2020. This accord gave real hope for the achievement of peace in Afghanistan (The US Department of State, 2020; BBC, 2020). According to the agreement, the Taliban is obliged to terminate violence, to accept a permanent and comprehensive ceasefire, not to allow extremist groups to launch terrorist attacks against the US or other country from Taliban-controlled areas, and to accept direct dialogue with the current Afghan government (Qazi, 2020).

In return, the US agreed to reduce the number of military personnel from 14,000 to 8,600 initially, and then a full withdrawal within 14 months provided that the Taliban keeps its commitments. The US also indicated that economic sanctions imposed on the Taliban would be lifted by August 27, 2020 (The Guardian, 2020). In March, the Afghan president Ashraf Ghani approved the plan to release 1,500 Taliban prisoners as part of the peace deal (Mashal, 2020). Moreover, the Afghan government announced the formation of a 21-member negotiation team for the peace talks on March 27, 2020 (Aljazeera, 2020).

Even though Washington and other third parties have contributed to the peace process, the exclusive role of Tashkent was openly expressed by both the representatives of the US and the Taliban at the meeting. While Zalmay Khalilzad reiterated the significance of the Tashkent Conference as a turning point for the peace negotiations, Mullah Baradar expressed sincere gratitude to Kamilov for all endeavors of Uzbekistan regarding stability, security, and socio-economic development of Afghanistan (UzA, 2020). The Afghan president Ashraf Ghani also thanked his counterpart for his constructive role in this peace process. Although the great powers can be seen as more competent for the mediation (Kleiboer, 1996: 380), in many cases, the small states make also outstanding contributions. The typical features of them raised their reliability like unthreatening attitude towards the conflicting sides (Coleman, 2012: 70-71), keeping some details hidden (Lieberfield, 1995: 204), and paving the way for getting positive results (Lee and Abdelrahman, 2016: 359). Uzbekistan also, through the peace process,

came to the forefront as a peaceful actor, did not reveal any details without parties' consent, and exerted applaudable performance to provide the required environment for direct talks.

8. Conclusion

The internal conflict in Afghanistan required the involvement of third parties since the late 1990s. The international organizations, the great and regional powers, and other players have been a pioneer or a part of the peace initiatives for the Afghan crisis. Uzbekistan is also one of these actors as a neighboring country of Afghanistan. It is worth noting that Uzbekistan as a sincere and reliable neighbor has abstained from interference militarily to the conflict in Afghanistan, and has always demonstrated the willingness to deliver humanitarian, economic, and peaceful assistance.

Uzbekistan's interest in the developments in Afghanistan and undertaking an active role in the peace process has been causally related to its security and economic development. The presence of Uzbek militants in Afghanistan was perceived as a significant threat to the government in Tashkent. Additionally, the economic relations between the two countries have been deteriorated due to the activities of armed opposition groups in the border regions. In the last three years, one of the motivational factors encouraging Uzbekistan to tackle the instability in Afghanistan is to seek to increase the international prestige of the country and create a new image that differentiates the president Mirziyoyev from Karimov in the eyes of the international community.

Uzbekistan took part in many attempts since the first Tashkent conference on Afghanistan in 1999. It offered its solutions in these platforms but its small state status and thereby lack of enough capabilities were obstacles to get international support and materialize these initiatives as seen in the "6+3" proposal. Nevertheless, the non-threatening and peaceful approach towards not only the Afghan government but also the Taliban increased the reliability of Uzbekistan as a small state. Therefore, Tashkent has effectively positioned itself as a reliable mediator in the Afghan peace process and intensified its efforts to talk to and bring all the participants of the conflict to the negotiation table.

Despite the peace deal between the US and the Taliban, some factors complicate the peace process in Afghanistan. Particularly, bilateral, multilateral, global, and regional relations between Russia, the US-led Western powers, and China have deteriorated significantly in the last years, resembling the Cold War, and may negatively affect this process. The global Coronavirus pandemic may divert international attention and limit the implementation of the peace deal. Additionally, some external and local political actors, terrorist groups, and the fractions within the Taliban can also sabotage the peace process. However, it seems that Uzbekistan will continue to pursue an active and open foreign policy designed to develop and strengthen friendly and mutually beneficial relations with Afghan actors and try to achieve permanent peace in this country to ensure security and sustainable development in Central Asia.

References

- Aljazeera (2019), First Round of Resurrected US-Taliban Peace Talks Open in Qatar, <https://www.aljazeera.com/news/2019/12/resurrected-taliban-peace-talks-open-qatar-191207105319486.html>, 07.12.2019.
- Aljazeera (2020), Afghanistan Government Announces Team for Taliban Talks, <https://www.aljazeera.com/news/2020/03/afghanistan-government-announces-team-taliban-talks-200327172504636.html>, 06.04.2020.
- Arian News (2019), Khalilzad, Uzbekistan Leaders Discuss Afghan Peace Process, <https://ariananews.af/khalilzad-uzbekistan-leaders-discuss-afghan-peace-process/>, 13.04.2019.
- Azizov, D. (2017), Uzbekistan, Afghanistan Keen to Boost Trade Turnover, <https://en.trend.az/casia/uzbekistan/2713048.html>, 05.04.2020.
- Baba, G. and Önsöy, M. (2016), “Between Capability and Foreign Policy: Comparing Turkey’s Small Power and Middle Power Status”, *Uluslararası İlişkiler*, Volume:13, Number:5, p.3-20.
- Baker, P., Mashal, M. and Crowley, M. (2019), How Trump’s Plan to Secretly Meet With the Taliban Came Together, and Fell Apart, <https://www.nytimes.com/2019/09/08/world/asia/afghanistan-trump-camp-david-taliban.html>, 14.04.2020.
- Barakat, S. (2014), *Qatari Mediation: Between Ambition and Achievement*, Brookings Doha Center Analysis Paper, Number:12, Doha.
- BBC (2019), Afghan Peace Deal: Trump Says Taliban Talks are ‘Dead’ , <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-49642655>, 09.09.2019.
- BBC (2020), US and Taliban Sign Deal to End 18-Year Afghan War, <https://www.bbc.com/news/world-asia-51689443>, 09.04.2020.
- BBC O’zbek (2018), Sodiq Safoev: Toshkent Anjumani Maqsadi: Afg’onistondagi Tinchlik Uchun Zamin Yaratish, <https://www.youtube.com/watch?v=KINnZK7RIcU&feature=youtu.be>, 05.04.2020.
- Bercovitch, J. and Houston, A. (2000), Why Do They Do It like This? An Analysis of Factors Influencing Mediation Behavior in International Conflicts, *The Journal of Conflict Resolution*, Volume:44, Number:2, p.170-202.
- Bercovitch, J. (1992), “The Structure and Diversity of Mediation in International Relations”, *Mediation in International Relations: Multiple Approaches to Conflict Management*, Editors: J. Bercovitch and J. Z. Rubin, Palgrave Macmillan, New York.
- Bercovitch, J. (2004), *International Mediation and Intractable Conflict Beyond Intractability*, <http://www.beyondintractability.org/essay/med-intractable-conflict>, 03.04.2020.
- Brattvoll, J. (2016), Uzbekistan’s Ambiguous Policies on Afghanistan, <https://www.files.ethz.ch/isn/196758/Brattvoll%20-%20Uzbekistans%20ambiguous%20policies%20on%20Afghanistan,%20PRIO%20Policy%20Brief%20201-2016.pdf>, 05.04.2020.
- Brown University (2020), Cost of War: Afghan Civilians, <https://watson.brown.edu/costsofwar/costs/human/civilians/afghan>, 15.04.2020.
- Browning, C. S. (2006), “Small, Smart and Salient? Rethinking Identity in the Small States Literature”, *Cambridge Review of International Affairs*, Volume:19, Issue:4, p.669-684.
- Central Asia News (2020a), Pompeo Stresses Close Ties with Central Asia During Regional Trip, https://central.asia-news.com/en_GB/articles/cnmi_ca/features/2020/02/03/feature-02, 13.04.2020.
- Central Asia News (2020b), Uzbekistan, Afghanistan Reaffirm Co-operation Amid Coronavirus Pandemic, https://central.asia-news.com/en_GB/articles/cnmi_ca/features/2020/04/02/feature-02, 04.04.2020.

CSOIRA, (Central Statistics Organization of Islamic Republic of Afghanistan), (2013), Afghanistan Statistical Yearbook 2012-2013, CSO Printing Press, Kabul.

Chaudet, D. (2019), Daesh's Presence in Afghanistan Seen from Central Asia, <https://f.hypotheses.org/wp-content/blogs.dir/1268/files/2019/01/2019-DC-pdf-version-IFEAC-Daesh-in-Afghanistan-seen-from-Central-Asia.pdf>, 10.04.2020.

CNN (2009), Pakistani officials: Terror Group Commander Killed, <http://edition.cnn.com/2009/WORLD/asiapcf/10/02/pakistan.uzbek.commander.killed/>, 05.04.2020.

Coleman, P. (2012), "The Value Added of Smaller States in Peace Mediation: Smart Peace", Global Networks of Mediation: Prospects and Avenues for Finland as a Peacemaker, Editors: T. Piiparinen and V. Brummereds, The Finnish Institute of International Affairs, Helsinki.

Cousens, E. (2008), It Ain't Over 'Till It's Over: What Role for Mediation in Post-Agreement Contexts?, https://www.files.ethz.ch/isn/90795/Aint_Over_06_08.pdf, 03.04.2020.

Cronin, A. K., Aden, H., Frost, A. and Jones B. (2004), Foreign Terrorist Organizations, <https://fas.org/irp/crs/RL32223.pdf>, 05.04.2020.

East, M. A. (1973), "Size and Foreign Policy Behavior: A Test of Two Models", World Politics, Volume:25, Number:4, p.556-576.

Elman, M. F. (1995), "The Foreign Policies of Small States: Challenging Neorealism in Its Own Backyard", British Journal of Political Science, Volume:25, Number:2, p.171-217.

Embassy of Uzbekistan in India (2017), New Page in Relations between Uzbekistan and Afghanistan, <http://www.uzbekembassy.in/new-page-in-relations-between-uzbekistan-and-afghanistan/>, 08.04.2018.

Fazendeiro, B. T. (2012), Uzbekistan's Afghan Interests and its Foreign Policy after 2014: A Turning Point for Opening Central Asia?, Central Asian Series, Defence Academy of the United Kingdom, Shrivenham, Oxfordshire.

Fox, A. B. (1959), The Power of Small States: Diplomacy in World War II, University of Chicago Press, Chicago.

Gleditsch, K. S. and Ward, M.D. (2001), "Measuring Space: A Minimum-Distance Database and Applications to International Studies", Journal of Peace Research, Volume:38, Number:6, p.739-758.

Goetschel, L. (1998), "The Foreign and Security Policy Interests of Small States in Today's Europe", Small States Inside and Outside the European Union: Interests and Policies, Editor: L. Goetschel, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht.

Greig, J. M. (2005), "Stepping into the Fray: When Do Mediators Mediate?", American Journal of Political Science, Volume:49, Number:2, p.249-266.

Hamidzada, H. and Ponzio, R. (2019), "Central Asia's Growing Role in Building Peace and Regional Security", Special Report, United States Institute of Peace, Number:453, Washington.

Hashimova, Umida (2019), What is Uzbekistan's Role in the Afghan Peace Process?, <https://thediplomat.com/2019/03/what-is-uzbekistans-role-in-the-afghan-peace-process/>, 16.04.2020.

Iji, T. and Fuchinoue, H. (2009), "Toward a Better Understanding of Multiparty Mediation in International Relations", Hiroshima Peace Science, Number:31, p.135-162.

Irgashev, Ismatulla (2019), Uzbekistan Perspective: Ensuring Regional Security and Countering Extremism and Terrorism, https://aiss.af/aiss/news_details/opinions/5cceed768781d, 08.04.2020.

Jan, M. N. I. (2008), The Role of Mediation in the Pacific Settlement of International Disputes, http://www.asiapacificmediationforum.org/resources/2008/6-Muhammad_Naqib.pdf, 10.04.2020.

Jones, Seth G. (2009), In the Graveyard of Empires: America's War in Afghanistan, W. W. Norton & Company, New York and London.

Kimball, S. and Macias A. (2019), 'We are Talking to the Taliban' -Trump Makes Surprise Thanksgiving Visit to US Troops in Afghanistan, <https://www.cnn.com/2019/11/28/trump-makes-unannounced-visit-to-us-troops-in-afghanistan-on-thanksgiving.html>, 08.04.2020.

Kleiboer, M. (1996), "Understanding Success and Failure of International Mediation", *The Journal of Conflict Resolution*, Volume:40, Number:2, p.360-389.

Kolb, D. M. (1985). "To Be a Mediator: Expressive Tactics in Mediation", *Journal of Social Issues*, Volume:41, Issue:2, p.11-26.

Koparkar, R. (2018), Uzbekistan and Afghanistan Enhance Cooperation, <https://www.vifindia.org/article/2018/january/02/uzbekistan-and-afghanistan-enhance-cooperation>, 06.04.2020.

Kressel, K. and Pruitt, D. G. (1985), "Themes in the Mediation of Social Conflict", *Journal of Social Issues*, Volume:41, Issue:2, p.179-198.

Kurilkin, A. (2017), Ashraf G'ani O'zbekistonda: Xavfsizlik, Eksport va Sovg'alar, <https://sputniknews-uz.com/economy/20171206/7015805/Ashraf-Gani-Ozbekistonda-xavfsizlik-eksport-va-sovgalar.html>, 11.04.2020.

Landler, M. (2017), The Afghan War and the Evolution of Obama, <https://www.nytimes.com/2017/01/01/world/asia/obama-afghanistan-war.html>, 09.04.2020.

Lee, S. Y. (2011), Dynamics of Interplay between Third-Party Interveners and National Factions in Civil War Peace Negotiations: Case Studies on Cambodia and El Salvador, Unpublished Ph.D. Thesis, University of St. Andrews, School of International Relations, Scotland.

Lee, S. Y. and Abdelrahman, A. (2016), "The Intervention of "Neighbor" Countries in Civil War Peace Negotiations", *Conflict Resolution Quarterly*, Volume:33, Issue:4, p.355-381.

Lieberfeld, D. (1995), "Small is Credible: Norway's Niche in International Dispute Settlement", *Negotiation Journal*, Volume:11, Issue:3, p.201-207.

Mashal, M. (2020), Afghan President Orders Taliban Prisoner Release, <https://www.nytimes.com/2020/03/10/world/asia/taliban-prisoner-release.html>, 10.04.2020.

Meher, M. (2018), Uzbekistan Revitalizes the Afghanistan Peace Process, <https://foreignpolicynews.org/2018/05/02/uzbekistan-revitalizes-the-afghanistan-peace-process/>, 05.04.2020.

Mellin, M. M. (2013), "When States Mediate", *Penn State Journal of Law & International Affairs*, Volume:2, Issue:1, p.78-90.

Miller, L. E. and Blake, J. S. (2019), *Envisioning a Comprehensive Peace Agreement for Afghanistan*, Rand Corporation, Santa Monica.

Ministry of Foreign Affairs of Uzbekistan (2018a), Address by the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev at the International Conference on Afghanistan Peace Process, Security Cooperation and Regional Connectivity, <https://mfa.uz/en/press/news/2018/03/14328/>, 16.04.2020.

Ministry of Foreign Affairs of Uzbekistan (2018b), Cooperation of the Republic of Uzbekistan with Near East, Middle East and African Countries, <https://mfa.uz/en/cooperation/countries/376/>, 08.04.2020.

Ministry of Foreign Affairs of Uzbekistan (2018c), Declaration of the Tashkent Conference on Afghanistan: Peace Process, Security Cooperation and Regional Connectivity, <https://mfa.uz/en/press/news/2018/03/14327/>, 17.04.2020.

Ministry of Foreign Affairs of Uzbekistan (2018d), Tashkent to Host A High-Level Conference on Afghanistan, <https://mfa.uz/en/press/news/2018/03/14141/>, 06.04.2020.

Ministry of Foreign Affairs of Uzbekistan (2018e), Statement of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Uzbekistan, <https://mfa.uz/en/press/statements/2018/06/15192/>, 10.04.2020.

- Ministry of Foreign Affairs of Uzbekistan (2018f), Meeting with the Representatives of the Taliban, <https://mfa.uz/en/press/news/2019/08/20399/>, 08.04.2020.
- Ministry of Foreign Affairs of Uzbekistan (2019a), Uzbek Foreign Minister Meets Taliban's Leadership, <https://mfa.uz/en/press/news/2019/03/18029/>, 08.04.2020.
- Ministry of Foreign Affairs of Uzbekistan (2019b), Meeting with the Advisor to the President of Afghanistan, <https://mfa.uz/en/press/news/2019/03/18057/>, 11.04.2020.
- Murdoch, J. C. and Sandler, T. (2002). "Economic Growth, Civil Wars, and Spatial Spillovers", *The Journal of Conflict Resolution*, Volume:46, Issue:1, p.91-110.
- NSIAIRA, (National Statistics and Information Authority of Islamic Republic of Afghanistan), (2019), Afghanistan Statistical Yearbook 2018-2019, <https://www.nsia.gov.af:8080/wp-content/uploads/2019/11/Afghanistan-Statistical-Yearbook-2018-19.pdf>, 15.04.2020.
- NBC News (2018), Taliban Sending Signs It is Interested in Afghan Peace Talks, Mattis Says, <https://www.nbcnews.com/news/world/taliban-sending-signs-it-interested-afghan-peace-talks-mattis-says-n856051>, 11.04.2020.
- O'za (2018), O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Afg'oniston Bo'yicha "Tinchlik Jarayoni, Xavfsizlik Sohasida Hamkorlik va Mintaqaviy Sheriklik" Mavzusida O'tkazilgan Xalqaro Konferensiyadagi Nutqi, <http://uza.uz/oz/politics/zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyoyevning-af-o-27-03-2018>, 17.04.2020.
- OTAMFAIRA, (Official Twitter Account of The Ministry of Foreign Affairs of the Islamic Republic of Afghanistan), (2019), https://twitter.com/mfa_afghanistan/status/1160094799074078720, 10.04.2020.
- OWSPIRA, (Official Web Site of The President of Islamic Republic of Afghanistan), (2019), "President Ghani Met with Uzbek NSA, Foreign Minister", <https://president.gov.af/en/News/4445879>, 12.04.2020.
- Omonkulov, O. (2016). "Ukrayna ve Suriye Krizinin Orta Asya'ya Etkileri", 2. Uluslararası Öğrenciler Sosyal Bilimler Kongresi, 29-30 Nisan 2016, Konya.
- Özkan, M.F. and Baba, G. (2015), "Unpredictable Power Broker: Russia's Role in Iran's Nuclear Capability Development", *Ortadoğu Etütleri*, Cilt:6, Sayı:2, p.112-134.
- Pannier, B. (2019a), "Keeping Afghanistan in Afghanistan", *The Cairo Review of Global Affairs*, Number:34, p.70-81.
- Pannier, B. (2019b), Uzbekistan Experiences The Pitfalls of Peacemaking in Afghanistan, <https://www.rferl.org/a/uzbekistan-afghanistan-taliban-peacemaking-pitfalls/30126897.html>, 08.04.2020.
- PMRUUN, (Permanent Mission of the Republic of Uzbekistan to the United Nations), (2017), Address by President Shavkat Mirziyoyev at the General Debate of 72nd Session of UN General Assembly, https://gadebate.un.org/sites/default/files/gastatements/72/uz_en.pdf, 06.04.2020.
- Putz, C. (2019), Uzbekistan Offers Samarkand as a Venue for Afghan Peace Talks, <https://thediplomat.com/2019/04/uzbekistan-offers-samarkand-as-a-venue-for-afghan-peace-talks/>, 07.04.2020.
- Qazi, S. (2018), Afghan President Announces Team to Hold Peace Talks with Taliban, <https://www.aljazeera.com/news/2018/11/afghan-president-announces-team-hold-peace-talks-taliban-181128100114901.html>, 08.04.2020.
- Qazi, S. (2020), Afghanistan's Taliban, US Sign Agreement Aimed at Ending War, <https://www.aljazeera.com/news/2020/02/afghanistan-taliban-sign-deal-america-longest-war-200213063412531.html>, 09.04.2020.
- Railway Technology (2020), Hairatan-Uzbekistan Rail Project, <https://www.railway-technology.com/projects/hairatanuzbekistanra/>, 11.04.2020.

Raymond, G. A. and Kegley, C. W. (1985), "Third Party Mediation and International Norms: A Test of Two Models", *Conflict Management and Peace Science*, Volume:9, Issue:1, p.33-52.

Reuters (2018a), *Uzbekistan Seeks Bigger Role in Afghan Peace Process*, <https://www.reuters.com/article/us-uzbekistan-afghanistan-conference/uzbekistan-seeks-bigger-role-in-afghan-peace-process-idUSKCN1GI254>, 09.04.2020.

Reuters (2018b), *Uzbekistan Invites Afghan Government, Taliban for Peace Talks*, <https://www.reuters.com/article/us-uzbekistan-afghanistan/uzbekistan-invites-afghan-government-taliban-for-peace-talks-idUSKBN1JF0T8>, 03.04.2020.

Roggio, B. and Gutowski, A. (2017), *LWJ Map Assessment: Taliban Controls or Contests 45% of Afghan Districts*, <https://www.longwarjournal.org/archives/2017/09/lwj-map-assessment-taliban-controls-or-contests-45-of-afghan-districts.php>, 05.04.2020.

Rojin, B. (2015), *Viloyat Xorasan*, <http://voicesevas.ru/geopolitica/18751-viloyat-horasan.html> 08.04.2020.

Saifullah, M. (2018), *Why Central Asian States Want Peace with the Taliban*, <https://www.dw.com/en/why-central-asian-states-want-peace-with-the-taliban/a-43150911>, 07.04.2020.

Sanderson, T.M., Kimmage, D. and Gordon, D. A. (2010), *From the Ferghana Valley to South Waziristan: The Evolving Threat of Central Asian Jihadists*, A Report of the Transnational Project, Center for Strategic and International Studies (CSIS), Washington.

Sembler, P.K. (2019), *Planned US-Uzbek Summit Could Further Afghan Peace*, <https://asiatimes.com/2019/09/planned-us-uzbek-summit-could-further-afghan-peace/>, 10.04.2020.

Sharifi, S. and Adamou, L. (2018), *Taliban Threaten 70% of Afghanistan*, BBC Finds, <http://www.bbc.com/news/world-asia-42863116>, 12.04.2020.

Sharipzhan, M. (2015), *IMU Declares It Is Now Part Of The Islamic State*, <https://www.rferl.org/a/imu-islamic-state/27174567.html>, 12.04.2020.

Shonazarov, U. (2018), *Afg'oniston Bo'yicha Toshkent Konferensiyasi Tinchlikka Erishish Borasidagi Tashabbuslarning Yangi Yo'nalishini Boshlab Beradi*, <http://uza.uz/uz/politics/afg-oniston-bo-yicha-toshkent-konferensiyasi-tinchlikka-eris-24-03-2018>, 08.04.2020.

Singh, B. (2018), *Backing Uzbek Peace Process, US Hopes to Check China, Russia in Afghanistan*, <http://www.indiandefencereview.com/backing-uzbek-peace-process-us-hopes-to-check-china-russia-in-afghanistan/>, 06.04.2020.

Slim, R. M. (1992), "Small-State Mediation in International Relations: The Algerian Mediation of the Iranian Hostage Crisis", *Mediation in International Relations: Multiple Approaches to Conflict Management*, Editors: J. Bercovitch and J. Z. Rubin, Palgrave Macmillan, New York.

Stein, M. (2012), "Uzbekistan's View of Security in Afghanistan After 2014", *Military Review*, Sayr: 3, p.75-81.

Stone, R. (2019), *Uzbekistan: Rising Star of the Afghan Peace Process*, <https://strafasia.com/uzbekistan-rising-star-of-the-afghan-peace-process/>, 11.04.2020.

The Guardian (2020), *US and Taliban Sign Deal to Withdraw American Troops from Afghanistan*, <https://www.theguardian.com/world/2020/feb/29/us-taliban-sign-peace-agreement-afghanistan-war>, 03.04.2020.

The Tashkent Times (2017), *Central Asia-Afghanistan Dialogue Format to Be Created*, <http://tashkenttimes.uz/world/1793-central-asia-afghanistan-dialogue-format-to-be-created>, 09.04.2020.

The UN (1993), *Address by Mr. Islam A. Karimov, President of the Republic of Uzbekistan in General Assembly Forty-Eighth Session*, https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/48/PV.6, 13.04.2020.

- The UN (1999), High-Level Meeting of “Six Plus Two” Group on Afghanistan, <https://www.un.org/press/en/1999/19990923.sgs7144.doc.html>, 12.04.2020.
- The US Department of State (2020), Agreement for Bringing Peace to Afghanistan, <https://www.state.gov/agreement-for-bringing-peace-to-afghanistan/>, 06.04.2020.
- Tolipov, F. (2012), “Uzbekistan Reintroduces Afghanistan Initiative at UNGA Session”, CACI Analyst, Volume:14, Number:22, p.12-14.
- TOLO News (2018), Envoy Says Uzbekistan Will Mediate Afghan Peace Talks, <https://tolonews.com/afghanistan/envoy-says-uzbekistan-will-mediate-afghan-peace-talks>, 06.04.2020.
- Traynor, I. (2001), Al-Qida Ally Reported Killed, <https://www.theguardian.com/world/2001/nov/26/afghanistan.iantraynor>, 11.04.2020.
- Tür, Ö. and Salık, N. (2017), “Uluslararası İlişkilerde “Küçük Devletler”: Gelişimi, Tanımı, Dış Politika ve İttifak Davranışları”, Uluslararası İlişkiler, Cilt:14, Sayı:53, s.3-22.
- UzA (2020), Uzbekistan’s Initiative Plays an Important Role in Reaching the Peace Agreement on Afghanistan, http://uza.uz/en/politics/uzbekistan-s-initiative-plays-an-important-role-in-reaching--01-03-2020_, 12.04.2020.
- UzDaily (2019), Afghanistan Fiber Optic Cable Connected to Uzbekistan, <https://www.uzdaily.com/articles-id-6370.htm>, 09.04.2020.
- Vukovic, S. (2014), “International Mediation as a Distinct form of Conflict Management”, International Journal of Conflict Management, Volume:25, Issue:1, p.61-80.
- Walsh, D. and Khan, I. (2012), Uzbek Group Says Drone Killed the Leader, <https://www.nytimes.com/2012/08/05/world/asia/us-drone-strike-kills-uzbek-militant-leader.html>, 12.04.2020.
- Walt, S. M. (1987), The Origins of Alliances, Cornell University Press, New York.
- Waltz, K. (1979), Theory of International Politics, Addison-Wesley Publishing Company, Massachusetts.
- Wivel, A. (2005), “The Security Challenge of Small EU Member States: Interests, Identity and the Development of the EU as a Security Actor”, Journal of Common Market Studies, Volume:43, Numer:2, p.393-412.
- Wong, E. (2020), Violence Must Stop Before Afghanistan Peace Agreement, Pompeo Says, <https://www.nytimes.com/2020/02/03/us/politics/Afghanistan-Pompeo-Taliban-Peace.html>, 07.04.2020.
- Xalq So’zi (2018), Tolibon Harakati Toshkentda O’tadigan Afg’oniston Bo’yicha Tinchlik Muzokaralariga Qiziqish Bildirdi, <http://xs.uz/uzkr/post/tolibon-harakati-toshkentda-otadigan-afgoniston-bojicha-tinchlik-muzokaralariga-qiziqish-bildirdi>, 14.04.2020.
- Zartman, W. (2013), “Mediation Roles for Large Small Countries”, Canadian Foreign Policy Journal, Volume:19, Issue:1, p.13-25.
- Zartman, W. and Touval, S. (1985), “International Mediation: Conflict Resolution and Power Politics”, Journal of Social Issues, Volume:41, Issue:2, p.27-45.
- Zenn, J. (2016), The IMU is Extinct: What Next for Central Asia’s Jihadists?, <https://cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13357-the-imu-is-extinct-what-new-for-central-asias-jihadis?.%20html>, 11.04.2020.

Neo-Nazizm ve Futbol: Yasaklı Bir İdeolojinin Stadyumlardaki İzdüşümü

Yiğit Anıl GÜZELİPEK¹

Özet

Birinci ve İkinci Dünya Savaşları arasında geçen 20 yıl, siyasi tarihte iki savaş arası dönem olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemin en belirgin dinamiği, faşizm ve komünizm gibi uç ideolojilerin yükselişe geçmesidir. Bu süreç boyunca sağ ve sol ideolojilerin uç versiyonları, başta Avrupa olmak üzere farklı coğrafyalarda büyük siyasal etkiler doğurmuşlardır. Öyle ki 1920'lerden itibaren Avrupa'nın farklı noktalarında faşist liderler iktidara gelmeye başlamışlardır. Bu bağlamda, hem Nazizm'in ana tatbik sahası olması, hem de bu ideolojinin doğurduğu sonuçlar bağlamında Almanya'nın pozisyonu bütün ülkeler arasında çok farklı bir yere sahiptir. Almanya'nın savaşı kaybetmesiyle beraber artık Nazizm yasaklı bir ideoloji haline gelmiştir. Buna rağmen, günümüzde Nazizm'in yeni versiyonu olarak adlandırılan Neo-Nazizm, Avrupa'da, farklı toplumsal platformlarda Nazizm'i anımsatan bir ideoloji niteliğindedir. Buna göre futbol stadyumları, Neo-Nazizm'in kendini gösterebildiği öne çıkan toplumsal alanlardan birisi olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışma, Neo-Nazizm ve futbol arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmada, Nazilerin iktidara gelmeleriyle beraber uyguladıkları ideolojilerinin yoğunluğu futbol özelinde test edilmiş olup, Nazizm'in yeni versiyonu olarak adlandırılan Neo-Nazizm'in propaganda yönü yine birtakım spesifik futbol takımları ve futbolcular özelinde modern futbol üzerinden yansıtılmıştır. Çalışmadan elde edilen temel bulgulara göre, Nazizm ve Neo-Nazizm günümüzde futbol stadyumlarında taraftar grupları arasında bir propaganda aracı olarak göreceli olarak rahat bir şekilde kullanılırken, bu ideolojinin sembollerini kullanan futbolcuların çok büyük bir kısmı maruz kalacakları ceza nedeniyle ironik bir şekilde bu hareket ve sembollerini "bilinçsizce" kullandıklarını ifade ederek "özür dileme" yolunu seçmektedirler.

Anahtar Kelimeler: Neo-Nazizm, Faşizm, Futbol, Propaganda, Taraftar Grupları

Neo-Nazism and Football: The Projection of a Banned Ideology in Stadiums

Yiğit Aml GÜZELİPEK¹

Abstract

The 20 years between the First and Second World Wars are called the interwar period in political history. The most obvious dynamic of this period is the rise of extreme ideologies such as fascism and communism. During this period, extreme versions of right and left ideologies had great political effects in different geographies, especially in Europe. So much so that fascist leaders began to come to power in different parts of Europe since the 1920s. In this context, Germany's position has a very different place among all countries, both as being the main field of application of Nazism and the consequences of this ideology. Since Germany lost the Second World War, Nazism has become a prohibited ideology. Despite this, Neo-Nazism, which is called the new version of Nazism today, is an ideology reminiscent of Nazism in different social platforms in Europe. Accordingly, football stadiums are considered as one of the prominent social areas where Neo-Nazism can manifest itself. This study aims to reveal the relationship between Neo-Nazism and football. In this study, the intensity of that ideology which was applied by the Nazis when they came to power was tested in football, and the propaganda aspect of Neo-Nazism, which is called the new version of Nazism, is reflected on modern football in particular football teams and football players. According to the main findings of the study, while Nazism and Neo-Nazism are used relatively comfortably as a propaganda tool among fan groups in football stadiums today, the vast majority of players who use the symbols of this ideology ironically claim the "unconscious" usage of these symbols and they choose the way of "apologizing" due to potential punishing.

Keywords: Neo-Nazism, Fascism, Football, Propaganda, Fan Groups

Literatür Taraması

Nazizm ve Neo-Nazizm'in tarihsel ve politik yönlerini ortaya koyan çalışmalar uluslararası ilişkiler literatüründe oldukça geniş bir yere sahiptir. Bu çalışmalar genellikle, Nazizm'in tarihsel gelişimini ve siyasal sonuçları üzerine odaklanırken, konuya ilişkin farklı bir perspektif kullanan isimlerin başında Nicholas Goodrick-Clarke gelmektedir. Clarke (2002), *Black Sun: Aryan Cults, Esoteric Nazism and Politics of Identity* başlıklı kitabında Nazizm'i mitler, semboller ve ritüeller bağlamında ele alarak konuya ilişkin teolojik bir perspektif öne sürmüştür. Benzer şekilde, Heller (2000) ise *Swastika* sembolünü derinlemesine analiz ederek bilhassa, medya vasıtasıyla amblemler, pankartlar ve üniformalar aracılığıyla Nazizm'in gücünü ne şekilde konsolide ettiğini ortaya koymuştur. Bu iki ismin, konuya ilişkin literatüre en büyük katkılarının Nazizm'i salt bir "tarih okumasının" ötesine taşıyarak konuyu farklı disiplinlerden ele alacak araştırmacılar için zengin bir literatür sunmaları olmuştur. Nazizm ve Neo-Nazizm ile futbol arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı amaçlayan çalışmaların çok büyük bir kısmının yabancı literatüre ait olduğu gözlemlenmektedir. Marschik (1999) Nazi döneminde Avusturya futbolunu ele alan bir çalışma kaleme alırken, Carnibella vd. (1996) stadyumlardaki Neo-Nazi ideolojisini futbolda şiddet bağlamında ele almıştır. Benzer şekilde, Llopis-Goig (2009) konuyu İspanya özelinde tahlil etmiş olup, İspanyol futbolundaki ırkçılık ve yabancı düşmanlığını konularını akademik bir perspektiften ele almıştır. Kessimeris (2008) yine futbolda ırkçılıktan hareket ederek İngiltere başta olmak üzere Avrupa futbolunu ele almıştır. Konuya ilişkin Türkçe literatürde ise Aktükün (2010) futbolun siyasal tarihini ele aldığı çalışmasında Hitler ve Mussolini'nin futbolu kullanarak yapmış oldukları propaganda faaliyetlerini analiz etmiştir. Bu çalışma haricinde, Türkçe literatürde Nazizm veya Neo-Nazizm ile futbol arasındaki ilişkiyi doğrudan ortaya koyan bir çalışmaya rastlanmamıştır.

1.Giriş

Birinci Dünya Savaşı uluslararası toplum tarafından “bir daha olmaması gereken” bir “kaza” olarak nitelendirilmiştir. Buna bağlı olarak savaştan sonra uluslararası bir örgüt olan Milletler Cemiyeti'nin kontrolünde inşa edilmeye çalışılan yeni dünya düzeni uluslararası ilişkilerde idealizm olarak adlandırılan paradigmanın yükselişe geçtiği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu süreç içerisinde Birinci Dünya Savaşı'nın neden olmuş olduğu muazzam tahribat unutulmaya çalışılmış, bunun yanında, olası bir savaşı önlemeye yönelik alınacak tedbirler de uluslararası ilişkilerin başlıca gündem konusu haline gelmiştir. Öte yandan 1919-1939 yılları arasını kapsayan iki savaş arası dönemde dış politika yapıcılarının görmezden geldiği; ancak toplumlar tarafından güçlü bir şekilde hissedilen temel duygu demokrasinin devletler ve toplumlar üzerinde yaratmış olduğu hayal kırıklığı hissiyatıdır. Bir başka ifadeyle, demokrasinin o “sihirli” uygulamalarının beklenen sonuçları vermediği toplumlar tarafından son derece yoğun olarak hissedilmiş ve “bir çıkış kapısı” olarak demokrasi İkinci Dünya Savaşı'na giden süreçte, en azından toplumsal temelde, popülaritesini yitirmiştir. Bu gerçeğin doğal bir sonucu olarak da başta Avrupa'da olmak üzere küresel sistemin farklı noktalarında toplumlar, “çözüm reçetesini” demokrasinin haricinde kalan uç ideolojilerde aramaya başlamışlardır. Bilhassa, Birinci Dünya Savaşı'nın Almanlar için kaybını ifade eden Versay Antlaşması, her ne kadar Almanya'yı başta askeri, politik ve ekonomik konularda büyük bir çöküşün içerisinde sürüklemiş olsa da en büyük etkisini sosyolojik manada Alman toplumunun milli gururunu büyük bir tahribata uğratmasında göstermiştir.

Bir kült olarak 1920'lerde Alman siyasetinde adını duyurmaya başlayan Adolf Hitler (Kershaw,2017: 11) 1933'te iktidara gelerek İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Alman siyasetinin hemen hemen tek karar alıcı aktörü haline gelmiştir. Bu noktada belirtilmesi gereken önemli bir husus ise Hitler'in 1933 ve 1945 yılları arasında Nazizm'in doktrinleri etrafında şekillendirdiği Alman siyasetinin salt politik çıkarlarla yapılandırılmadığı; bunun yanında mistik ve ideolojik unsurlardan bir hayli etkilenmiş olduğu gerçeğidir. Öyle ki, Birinci Dünya Savaşı esnasında birçok Yahudi, Almanya için savaşmış olsa da ırkların üstünlüğü öğretilerinden fazlasıyla etkilenen Hitler'in günlük konuşmalarında dahi Antisemitizm daima önemli bir yer tutmuştur (Geary,2006:1-2). Bunun yanında, Hitler'in önderliğinde yükselen Nazizm ideolojisi o dönemin Almanya'sında sadece söylem bazında tarif edilmemiş, bunun yanında toplumsal hayatın hemen hemen her anında karşılaşılabilecek son derece bilindik sembollerle de toplumun zihnine konsolide edilmiştir. Bilhassa, dini ve mistik unsurlar, marşlar ve flamalar (Clarke, 2002:1) bu süreç içerisinde son derece büyük bir rol oynamıştır. Son tahlilde, sosyalist ve faşist doktrinlerle harmanlanmış olan Nazizm'in, yoğun bir militarizmle beslendiği ve bu üç unsurun, Aryan bir ırk oluşturarak başta Yahudiler olmak üzere Nazizm tarafından “alt ırk” olarak adlandırılan grupları

sistem içerisinde dışlamayı amaçladığı iddia edilebilir. Şüphesiz ki alt amaçlar olarak adlandırılabilir bu hedeflerin nihai amacının da Nazilerin “hayat sahası” doktrini olan *Lebensraum*’a yönelik olduğu açıktır. Günümüzde, Nazizm’in bir başka türevi olan Neo-Nazizm ise Nazizm’in temel argümanlarını kabul etmekle beraber “nefret grupları” arasında savunulan bir ideoloji haline gelmiştir (Aho, 1988:166). Bir başka ifadeyle, Neo-Nazizm günümüzde Nazizm’in dönüştürülmüş veya yeniden yorumlanmış formasyonunu ifade etmektedir. Bu kavramın milliyetçilik nosyonuyla karıştırılmaması gerekmektedir. Zira, ırkçılığı merkeze alan Nazizm ve Neo-Nazizm ideolojileri milliyetçiliğe göre çok daha karmaşık ve dirençlidir (Develi, 2017:221).

Buna göre, Neo-Nazizm, Yahudi soykırımını reddeden güçlü bir antisemitizmin yanına inşa edilmiş teolojik unsurlardan beslenmektedir. Neo-Nazizm’in tinini inşa eden Aryan paganizmi, beyaz üstünlükçü (*white supremacy*) bir anlayışla yeniden yorumlanmış olup; içerisinde ibadeti, şehitlik nosyonunu, kehanetleri ve hatta kutsal emanetleri barındıran oldukça kompleks bir doktrin olarak karşımıza çıkmaktadır (Goodrick-Clarke, 1998:5-6). Böylece, Neo-Nazizm günümüzde Nazizm’den farklı olarak Almanya orijinli bir hareketten sıyrılmış olup, beyaz üstünlükçü global bir hareket olarak yeniden yorumlanmaktadır. Özellikle, Neo-Nazizm’in Ukrayna, Polonya gibi Slav ülkelerde de gözlemlenmesinin temel sebebi doktrin içerdiği beyaz üstünlüğüne yapılan güçlü vurgudur. Son tahlilde, diğer radikal sağ hareketler gibi Neo-Nazizm’in içerisinde aşağıdaki temel doktrinleri bulmak mümkündür:

- i. "Beyaz Gurur" (*white pride*) kavramına yapılan özel vurgu.
- ii. Yahudi ve Siyonist oluşumların, sistematik hareketlerinin neticesinde beyaz ırkın bilinçsizleştirildiğine dair oluşan komplo teorileri.
- iii. Beyaz olmayan ırklara ve melezleşmeye karşı duyulan güçlü bir nefret.
- iv. "İrksal Savaş"ın kaçınılmazlığına duyulan güçlü inanç
- v. Revizyonist bir anlayışın benimsenmesi. (Bowman-Grieve, 2009: 995).

Hem Nazizm’in hem de Neo-Nazizm’in birçok disiplinin çalışmalarına konu olabilecek yönleri mevcuttur. Her ne kadar Nazizm, çoğunlukla politik, ekonomik ve askeri çalışmalara konu olsa da futbol özelinde sportif platformlar da bu çalışma alanlarından birisi olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda Nazizm, hem sporu bir araç olarak kullanmıştır; hem de günümüzde Nazizm’i savunan gruplar açısından başta futbol olmak üzere sportif platformlar, Nazizm propagandası yapılabilecek “uygun” alan olarak tahayyül edilmektedir.

2.İdeolojik Bir Aygıt Olarak Futbol

Fransız düşünür Althusser, devletin ideolojisini konsolide etmede hangi araçları kullandığını tartışırken, devletin ideolojik aygıtları ve baskı unsurlarını birbirinden ayırıp; din, eğitim sistemi, aile, hukuk sistemi, siyasal sistem, haberleşme sistemi, kültür ve sanatı devletin en baskın ideolojik aygıtları olarak tanımlamaktadır (Kaplan ve Ertürk,2012:8). Bu bağlamda, sosyoloji, psikoloji ve siyasetin kesişim alanı olarak spor özelinde futbol da son dönemde yapılan akademik çalışmalarda Althusser’in devletin ideolojik aygıtları bağlamında yer bulmaktadır (Yaraman, 2011:11).

Profesyonel anlamda 19. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan futbol, kısa süre içerisinde kitleleri peşinden sürükleyen bir spor dalı haline gelmiştir. Vice Duke ve Liz Crolley, futbolun kısa süre içerisinde kazanmış olduğu müthiş popüleriteyi, icra edilmesi için çok pahalı ekipmanlara ihtiyaç duyulmaması ve bu nedenden ötürü oynanmasının ve katılım sağlanmasının düşük maliyetli olması, her türlü boş alanda rahatlıkla icra edilebilmesi ve bu nedenlerden ötürü küçük yaşta çocuklar arasında dahi bir eğlence ve boş zaman geçirme aracı olarak kolayca oynanabilmesine bağlamaktadır (Duke ve Crolley,1996:1). Kolayca icra edilebilen ve oldukça eğlenceli bir spor dalı olması nedeniyle kısa süre içerisinde futbol, önce profesyonel bir spor dalı haline gelmiş, daha sonra da küreselleşme sürecinin ve iletişim olanaklarının gelişmesine bağlı olarak özünden kısmen de uzaklaşarak endüstriyel bir “iş sahası” haline gelmiştir. Bu şartlar altında futbol, zaman ve mekan tanımaksızın çok büyük kitlelerin ilgi odağına oturmuştur. Örnek vermek gerekirse, 2002’de Japonya ve Güney Kore’nin ortaklaşa düzenlediği FIFA Dünya Kupası, toplam 213 ülkede yayınlanmış ve şampiyona boyunca yaklaşık olarak toplamda 41.100 saatlik yayın yapılmıştır (Arık, 2008:204). Bu bilgiler ışığında, FIFA’yı Birleşmiş Milletlerin “sportif versiyonu”, angaje olan kitlelerin doğasından ötürü de futbol, plüralist bir toplum olarak tahayyül etmek gerekmektedir. Zira gerek izleyici kitesinin profili gerekse oyuncuların profili

futbolu ideolojik, etnik, dini ve mezhepsel anlamda farklı yapılardan müteşekkil küresel bir platform haline getirmektedir.

Bu bağlamda, futbol özelinde spor son 60 yıllık süreç içerisinde birçok disiplinin çalışma alanına konu olmakla beraber, konuya ilişkin yapılan çalışmaların önemli bir kısmının sosyoloji alanında olduğu görülmektedir (Ekmekçi ve İrmiş, 2013:92). Talimciler'e göre futbol, küresel ölçekte iktidarlar tarafından kullanılan ideolojik bir aygıt haline dönüştürülmesinin yanında, başta siyaset, kimlik ve ideoloji olmak üzere çok farklı dinamikleri içerisinde barındıran toplumsal yaşamın bir "minyatürüdür" (Talimciler, 2008:91-95). Öte yandan, bu "minyatürün" bilhassa, küresel siyaset ve ideolojik kimlikler özelinde nasıl sonuçlar doğurabileceği öngörülemeyen bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir diğer ifadeyle futbol, zaman zaman uluslararası aktörler arasında yapıcı bir görev yüklenirken zaman zaman ise ulusal ve uluslararası ölçekte farklı kimlik ve ideolojilerin çatıştığı bir platform halindedir. Örneğin, 1998 FIFA Dünya Kupası'nda oynanan ABD-İran maçı iki ülke arasındaki ilişkilerin göreceli olarak normalleşmesine katkıda bulunurken, 13 Mayıs 1990 tarihli *Dinamo Zagreb-Kızılyıldız* maçı Hırvat ve Sırp milliyetçiliklerinin çatışma sahnesine dönüşerek Yugoslavya'nın yıkılışının sembolik olayı haline gelmiştir. Yine aynı şekilde, 1986 FIFA Dünya Kupası'nda oynanan Arjantin-İngiltere maçı, galip taraf olan Arjantinlilerce şampiyonadan dört yıl önce yaşanan Falkland Savaşı'nın "intikamı" olarak görülmüştür (Güzelipek, 2017:8). Otoriteler tarafından dünyanın en büyük futbol derbilerinden birisi olarak gösterilen *Kızılyıldız-Partizan* rekabetinin ise kökenlerinde ideolojik ayrışma yer almaktadır. *Kızılyıldız* takımı *Çetnik* olarak da bilinen radikal Sırp milliyetçiliği ideolojisine sahipken, Partizan takımı ise ideolojik kökenlerini daha ulusüstübir anlayışı ifade eden *Titoist* ideolojiden beslemiştir. Aynı örnekten hareketle, *El Clasico* olarak spor literatürüne geçen *Real Madrid-Barcelona* rekabeti de kökenlerini İspanya İç Savaşı'ndan alan kralcı ideoloji ile sol siyasi ideolojinin çatışması olarak politik zeminde kendini göstermektedir.

Bu çalışmaya konu olan (Neo)-Nazizm ve futbol arasındaki ilişki ise klasik anlamda politik bir ideolojinin futbola yansımaları olarak değil; tam tersine birçok devlet tarafından suç olarak nitelendirilen ve sosyopolitik zeminde bastırılan bir ideolojinin stadyumlarda "patlak vermesi" olarak değerlendirilebilir. Bir başka ifadeyle, bu ideolojiyi savunan gruplar tarafından futbol stadyumları, sosyopolitik zeminde bastırılan ideolojilerinin ifade edilebileceği bir "siyasal parti" olarak tahayyül edilmektedir. Öte yandan, Nazilerin spora olan ilgisi sadece futbolla sınırlı olmayıp Hitler'in iktidara gelişinin ilk yıllarından itibaren sistematik olarak inşa edilen bir ilişkiyi ifade etmektedir. Çalışmanın bu bölümünde Nazilerin sporu nasıl bir ideolojik aygıt olarak kullandıkları analiz edilecek olup günümüzde futbol stadyumlarında kendini gösteren Nazizm propagandasının tarihsel altyapısı ve yöntemleri sunulacaktır.

3. Nazilerde Spor ve Sporda Naziler

Spor, birçok antidemokratik rejim örneğinde görüldüğü üzere Nazi rejiminin konsolidasyon sürecinde de son derece büyük bir rol oynamıştır. Bu bağlamda Nazilerin spora olan ilgisinin üstün ırk ideolojisinin "bilimsel" bir zemine oturtulması, bunun yanında önceki bölümde ifade edilen Althusser'in devletin ideolojik aygıtları tanımlamasından hareketle resmi devlet ideolojisinin içeride konsolide edilmesi ve son olarak da uluslararası sistemde devlet imajının oluşturulmasında araçsallaştırıldığı görülmektedir. Bu bağlamda, ilerleyen paragraflarda analiz edileceği üzere Nazilerin propaganda faaliyetlerinde küresel anlamda sporun en üst platformu olarak nitelendirilen olimpiyatların daha rejimin ilk yıllarından itibaren son derece büyük bir rol oynadığı görülmektedir.

Aşağıda görülen "ari ırk" temalı propaganda posterleri 1935 yılında "ari ırk" anlayışını kurumsallaştıran Nürnberg Yasalarının kabulünden hemen sonra yayımlanmıştır ve görselde büyük çoğunluğu sarışın olarak resmedilen sporcular Nazi flamalarının eşliğinde bir hedefe doğru ilerlemektedirler (Çakı, 2019:357).

Görsel 1

Kaynak: http://vhcc.org/1936_olympics/bodies_and_pageantry, erişim tarihi 09.10.2019

Öte yandan, 1936 senesi Nazilerin olimpiyatlar vasıtasıyla bütünüyle spora angaje oldukları en kritik yıl olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı yıl içerisinde düzenlenen 1936 Garmisch Kış Olimpiyatları ve 1936 Berlin Olimpiyatları *olimpizm* felsefesinden tamamıyla saparak Nazi rejiminin propaganda araçlarına dönüştürülmüştür. Bu bağlamda, Norveç ve İsveç'in hemen ardından Finlandiya'yla beraber en çok madalya kazanan ülke olan Almanya bir yandan "ari ırk" ideolojisini temellendirmeye çalışırken olimpiyatlar için özel olarak inşa edilen yapay buz sahasına 800.000 Mark harcayarak da (Güven, 2019:2), yeni rejimle beraber Versay Antlaşması'nın ülkede yaratmış olduğu ekonomik çöküntüden de kurtulduğunun propagandasını uluslararası sisteme yöneltmiştir.

Öte yandan, Nazi rejiminin esas propaganda aracına dönüşen platform ise 1936 Berlin Olimpiyatları olmuştur. Aslına bakılacak olursa, bu döneme kadar olimpiyatların Yahudilik ve Masonluğa hizmet ettiği düşüncesiyle olimpiyatlara son derece olumsuz bakan Hitler (As, 2016:190), kısa süre içerisinde Nazi rejiminin "itibarını" uluslararası aktörlere tanıtmak açısından bu organizasyonu bir fırsat olarak değerlendirmiştir. Bunun yanında, Almanya'nın Versay Antlaşması'yla birlikte çok büyük oranda askerden arındırılmış bir ülke olmasına rağmen (Mackenzie,2003:302), ülkenin politik ruhunun artık Versay hükümlerini kabul etmediğini de uluslararası arenaya göstererek Almanya'da doğan yeni bir "militarist ruhun" da eş zamanlı olarak propagandasını yapmıştır. Murray bu durumu, Nazilerin misafir sporculara karşı olabildiğince iyi davranmalarına ve militarist unsurların doğrudan yabancı katılımcılara yöneltmemesine rağmen gizlenemeyen ve hatta son derece yoğun olarak hissedilen bir şovenizmin propagandası olarak nitelendirmektedir (Murray,2010: 29). Öte yandan, 1936 Berlin Olimpiyatları'nın başta Adolf Hitler olmak üzere Naziler açısından pek de "ümit edilen" sonuçları verdiğini söylemek mümkün değildir.

Bu bağlamda, Nazi Almanya'sı toplamda 38'i altın olmak üzere 101 madalya kazanarak 1936 Berlin Olimpiyatları'nda en çok madalya kazanan ülke olsa da (<https://www.sports-reference.com/olympics/summer/1936/>, e.t 12.01.2020), olimpiyatlarda siyahi ve Yahudi sporcuların kazandıkları önemli başarılar Hitler'in "üstün ırk" tezlerini büyük oranda geçersiz kılmıştır. Örneğin, olimpiyatlara damgasını vuran ABD'li siyahi atlet Jesse Owens, 100, 200, ve 4*100 metre yarışlarında altın madalyayı kazanmakla kalmayıp uzun atlama yarışında da Alman atlet Luz Long'u geçerek birinci olmayı başarmıştır. Bunun neticesinde Adolf Hitler sinirlenerek stadyumu terk etmiştir ve siyahi sporcuları tebrik etmemiştir (Karaküçük'ten aktaran Karahan, 2015:116). Bunun yanında, dokuz erkek ve kadın Yahudi atletin de Berlin Olimpiyatları'nda altın madalya kazanması (Kessler,2011:141), Adolf Hitler'in "bilimselleştirmeye" çalıştığı "üstün ırk" tezlerini bilimsel olarak da ortadan kaldırmıştır. Öte yandan, 1936 Berlin Olimpiyatları'yla ilgili çekilen *Olympia* filmi de spor filmi içerisine gizlenen bir

propaganda filmi olarak (Gülada, 2019:333), olimpiyatlar ve politika ilişkisini inceleyen çalışmalarda yerini almıştır.

Öte yandan, Naziler açısından en önemli spor dallarından birisi de kuşkusuz futboldur. Düzenli olarak organize edilen olimpiyatlardan ziyade futbolun devamlılığı, Naziler açısından futbolu daha kolay ve zahmetsiz manipüle edilebilir bir platform haline dönüştürmüştür. 1933-1945 yılları arasında Alman Profesyonel Futbol Ligi veya bilinen adıyla *Gauliga* sadece Almanya ile sınırlı kalmamış olup; başta işgal atındaki Polonya olmak üzere (Ferenc, 2014:48) işgal edilen bölgelerde Nazilerin askeri varlıklarını konsolide edici bir araç olarak kullanılmıştır. Öte yandan Adolf Hitler, İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla beraber 1936 Berlin Olimpiyatları'ndaki "ihtiyatlı" tutumundan vazgeçmiş olup, 1938'den itibaren tüm Yahudi futbolcular ve futbol kulüplerinin *Gauliga*'da oynaması yasaklanmıştır. Örneğin, Almanya'nın *F.C. Nürnberg* ve *Eintracht Frankfurt* takımları Nazilerin iktidara gelmesiyle beraber Yahudi futbolcularını kulüpten gönderme kararı almışlardır (Lichtenberger,2003:63). Yine benzer şekilde, 1938'da siyasi tarihe *Anschluss* olarak geçen Almanya'nın Avusturya'yı ilhakını takip eden dönemde de Avusturya takımlarında futbol oynayan Yahudilerin futbol oynamaları yasaklanmıştır. Buna bağlı olarak 1940'lardan itibaren Avusturya futbol kulüplerinin başarıları önemli ölçüde azalmaya başlamıştır. Hatta birçok kez Avusturya futbol takımları iki haneli yenilgiler almışlardır (Marschik, 1999:220-221).

Öte yandan, Hitler'in futbola dair uluslararası toplumun zihninde bırakmış olduğu en travmatik iz ise kendini 1938 yılında göstermiştir. 14 Mayıs 1938'de Almanya ve İngiltere arasında oynanan ve İngiltere'nin lehine 6-3 biten futbol maçından hemen önce hem Alman hem de İngiliz futbolcular Nazi selamı vermek suretiyle "faşizmi" selamlamışlardır. Beck'e göre İngiliz futbolcuların yapmış oldukları bu hareket Naziler tarafından Anglo-Sakson geleneğin aşağılanmasıyla çok daha fazlasına tekabül etmektedir. Zira, İngiliz futbolcuların yaptıkları bu hareket aslında toplama kamplarında hayatlarını kaybeden milyonlarca insanın, savaşın ve meydana gelen işgallerin aşağılanması ve hatta bunlarla alay edilmesi anlamına gelmektedir (Beck,2012). Geleneksel Anglo-Sakson gelenekten beklenmeyecek bu hareketin anlaşılabilmesi için İkinci Dünya Savaşı'nın başına kadar İngilizlerin Nazi Almanyası'na karşı uygulamış olduğu dış politika anlayışına kısaca değinilmesi gerekmektedir.

Görsel 2

Kaynak: <https://thesefootballtimes.co/2016/08/06/the-hand-of-goebbels-england-germany-and-the-nazi-salute/>, erişim tarihi 14.02.2020

İki savaş arası dönem olarak siyasi tarihe geçen 1919-1939 yılları arasını kapsayan 20 yıllık süreçte Fransız dış politikası, öncelikli olarak Almanya'nın olabildiğince bastırılması ve Almanya'ya karşı kesin bir tutum izlenmesi konusuna yoğunlaşırken; İngiltere ise dönemin İngiltere Başbakanı Neville Chamberlain ile özdeşleşen yatıştırma politikasından yana bir duruş sergilemiştir. Bir diğer ifadeyle, Nazi Almanyası'nın talepleriyle Avrupa'nın güvenliği arasında bir denge kurmaya çalışan Chamberlain, bazı "tavizlerle" Hitler'in "tatmin edilerek" Avrupa özelinde dünya açısından bir tehdit olmasının önüne

geçmeye çalışmıştır. Mayıs 1938’te taraflar arasında oynanan futbol maçında İngiliz futbolcuların bu “beklenmedik” hareketi aslına bakılacak olursa İngiliz dış politikasıyla son derece tutarlı bir durum arz etmektedir.

İkinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla beraber birçok ulusal futbol ligi müsabakalara ara verse de 1942’de Nazi işgali altındaki Ukrayna’da oynanan bir futbol maçı savaş esnasında da Nazilerin futbolu nasıl bir politik araç olarak manipüle ettiklerini gözler önüne sermiştir. Buna göre, 1942 yılının yazında Romen ve Macar futbol takımlarına karşı büyük başarılar kazanan Ukrayna’nın *F.C Start* futbol takımı Almanya’nın *Flakelf* takımıyla adeta bir “ölüm kalım” maçına çıkmak durumunda kalmıştır. Nazi politik elitleri bu maçı Ukrayna’nın ulusal moralini düşürmekte bir araç olarak kullanmayı planlamışlardır. Öte yandan, *F.C Start* takımının tüm “tavsiyeleri” göz ardı ederek *Flakelf* takımını 5-3 yenilgiye uğratmasıyla beraber *F.C Start* takımının birçok futbolcusu Gestapo tarafından sorguya çekilmiş olup, bazıları ise çalışma kamplarına gönderilerek burada uğradıkları işkence sonucunda hayatlarını kaybetmişlerdir (Lee, 2006:486-490). Bu futbol maçı, tıpkı 1936 Berlin Olimpiyatları’nda siyahi ve Yahudi sporcuların kazandıkları başarılarla benzer bir etki doğurmuş olup, bu kez Slavların kazanmış oldukları başarı, Hitler’in “üstün ırk” teorilerini bir kez daha geçersiz kılmıştır. Bunun yanında, *F.C Start*’ın maçı kazanmasıyla beraber beklenen durumun tam tersi gerçekleşmiş olup Ukrayna halkı Nazi işgaline karşı bir motivasyon unsuru elde ederek ulusal moralini yükseltmeyi başarmıştır.

Son tahlilde, Nazilerin futboldaki düşüşleri savaş cephelerindeki durumlarıyla paralellik arz etmiş olup 1945 yılına gelindiğinde İkinci Dünya Savaşı Müttefiklerin mutlak üstünlüğüyle sona ermiştir. Bu tarihten sonra Nazizm, Alman tarihi özelinde Avrupa için “kara bir sayfa” olarak tahayyül edilmiş olup, faşizm bugünkü Batı Avrupalı menşeli değerlerin konsolidasyonunda hep bir “öteki” olarak kullanılmıştır. Öte yandan, dünya tarihi açısından yıkıcı olmakla beraber böylesine güçlü etki doğurmuş bir ideolojinin yasal politik zeminden çok büyük oranda temizlenmiş olması toplumsal zeminden de yok edilmiş olacağı anlamına gelmemektedir. Bu nedenden ötürü, (Neo)Nazizm bugün halen başta Avrupa olmak üzere dünyanın farklı coğrafyalarında bir “yeraltı” oluşumu olarak varlığını devam ettirmektedir. Kaldı ki bu “yeraltı” oluşumunun sıklıkla “yerüstünde” patlak verdiği yer çoğunlukla devasa bir sosyopolitik platform olan futbol sahalarıdır. Çalışmanın bu bölümünde modern futbolda (Neo)Nazizm’in izdüşümü spesifik futbolcular, taraftar grupları ve futbol kulüpleri özelinde tahlil edilecektir. Modern futbol açısından çalışmanın bu son bölümünün sınırları 2000’li yıllar olarak çizilmiştir.

3.1.Modern Futbol ve (Neo) Naziler

Günümüzde ekonominin toplumsal yaşamı son derece köklü bir şekilde dönüştürdüğü yadsınamaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönüşümün esas itici unsurları ise kapitalizm ve kapitalizmden beslenen küreselleşme olgusudur. Bu bağlamda kapitalizmin öngördüğü ekonomik fırsat eşitliği, süreç içerisinde beklenenin aksine son derece keskin bir eşitsizliğe dönüşmüş olup, gelir dağılımındaki adaletsizlik, sadece toplumsal tabanla sınırlı kalmamış olup ülkeler arasında da önemli ölçüde gelişmişlik ve geri kalmışlık farkı gün geçtikçe daha da belirgin hale gelmiştir. Bu durumun uluslararası ilişkilerdeki en kayda değer çıktısı ise geri kalmış ülkelere doğru uzanan göç dalgalarıdır. Çalışmanın bu bölümünde Neo-Nazizm ırkçılığın bir türevi olarak değerlendirilmektedir. Alver’e göre göç olgusuna bağlı bir sorun olarak karşımıza çıkan göçmenlerin yerleşik toplumlara entegrasyonu sorunu, ABD ve Avrupa ülkelerinde yabancılara karşı hoşgörüsüzlük ve şiddet olarak patlak vermektedir. Bu bağlamda, Almanya, Avusturya, Fransa, İngiltere ve İspanya gibi göçmenlerin yoğunlukla yaşamış olduğu ülkelerde ırkçı saldırılar gözlemlenmekte olup, bu saldırıların patlak verdiği platformların başında da futbol sahaları yer almaktadır (Alver,2008).

Bu bağlamda, 2000’li yıllarda politik ideolojisini her fırsatta açıklayan futbolcuların başında *Lazio*, *Juventus*, *Napoli*, *Milan* ve *West Ham United* gibi Avrupa’nın önde gelen futbol kulüplerinde futbol oynamış olan İtalyan eski futbolcu Paolo Di Canio gelmektedir. Her fırsatta faşist olduğunu açıklayan ve sırtında İtalyan faşist lider Benito Mussolini’nin dövmesini taşıyan Di Canio, 2005’de *Lazio* takımının formasını giydiği dönemde yine aynı takımın ırkçı taraftar grubuna Nazi selamı vererek futbol dünyasında büyük tartışmalara yol açmıştır. Yapmış olduğu hareketten kısa bir süre sonra basın açıklaması yapan Di Canio, kendisinin faşist olduğunu ancak ırkçı olmadığını beyan etmiştir. Kendisine açılan soruşturmanın neticesinde Di Canio, 7000 Pound para cezasına çarptırılmış olup bunun yanında

bir maç da ceza almıştır (<https://www.telegraph.co.uk/news/1506262/Im-a-fascist-not-a-racist-says-Paolo-di-Canio.html>, e.t 13.02.2020).

Görsel 3

Kaynak: <http://greatdane-uk.blogspot.com/2013/04/paolo-di-canio-no-racist-facist.html>, erişim tarihi 13.02.2020

Öte yandan, Di Canio'nun ideolojisi ve eylemleri tepkiyle karşılanmış olsa da karar alıcılar nezdinde çok büyük bir "kabahat" olarak değerlendirilmemiş olup; kendisi Mart 2013'e kadar İngiltere'nin köklü futbol kulübü *Sunderland*'i çalıştırmıştır. Öte yandan, Nazi propagandası ve ırkçılığın dünya futbolunda büyüyen bir sorun olduğuna karar veren FIFA, bu konudaki en ciddi yaptırımını ilginç bir şekilde yine Mart 2013'te uygulamıştır.

Yunanistan'ın *AEK* ve *Veria* takımları arasında oynanan ulusal futbol ligi karşılaşmasında, *AEK* takımının 20 yaşındaki futbolcusu Giorgos Katidis, takımına galibiyeti getiren golün ardından tribünlere Nazi selamı vermiştir. Katidis, daha sonra sosyal medya aracılığıyla paylaşmış olduğu mesajda faşist olmadığını ve yaptığı hareketin anlamını bilmediğini ifade etmiş olsa da Katidis Nazi kurbanlarının hatıralarına saygısızlık yaptığı gerekçesiyle ömür boyu ulusal futboldan men edilmiştir. Öte yandan, Katidis olayındaki ilgi çekici noktalardan birisi de *AEK*'nin Alman teknik direktörü Ewald Lienen'in yapmış olduğu açıklamalardır. Lienen, Katidis'in henüz "çocuk" olduğunu ve faşist olamayacağını, yaptığı hareketi de muhtemelen internetten gördüğünü ifade etmiştir (<https://www.bbc.com/news/world-europe-21822165>, e.t 13.02.2020).

Görsel 4

Kaynak: <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/greek-footballer-giorgos-katidis-given-lifetime-national-ban-after-nazi-salute-8537899.html>, erişim tarihi 13.02.2020

Benzer şekilde bireysel bazlı gerçekleşen olaylardan birisi de geçtiğimiz yıl patlak vermiştir. İngiltere'nin köklü futbol takımlarından *Crystal Palace*'ın Gallerli kalecisi Wayne Hennessey, 5 Ocak 2019'da takımının galip geldiği kupa maçı sonrasında Alman takım arkadaşı Max Meyer'in *Instagram*'da paylaştığı gönderide Nazi selamı verirken görüntülenmiştir. Savunmasında Hennessey, Nazi selamının ne olduğunu bilmediğini ve fotoğrafın tamamen tesadüfi bir şekilde çekildiğini ve o esnada garsonu çağırdığını ifade etmiştir. İnceleme komisyonu Hennessey'in ifadesinin ardından herhangi bir ceza verilecek durum olmadığına kanaat getirmiştir (<https://www.bbc.com/sport/football/47946382>, e.t 14.02.2020). Öte yandan, son yıllarda hem FIFA'nın hem de ulusal futbol otoritelerinin bireysel propagandaya yönelik ağır yaptırımlar uygulaması gündeme gelse de bu yaptırımların standart bir hukuki zemine oturtulduğunu iddia etmek son derece güçtür. Kaldı ki Nazi propaganda faaliyetlerinde taraftar grupları futbolculara oranla çok daha rahat bir hareket sahasına sahiptir. Bu nedenden ötürü Avrupa'da belli başlı futbol takımlarının Nazi sempatzanı olduğu bilinen faşist taraftar grupları sıklıkla yapmış oldukları eylemlerle gündeme gelmektedir.

İronik bir şekilde Avrupa futbolunda Nazi sempatzanı taraftar gruplarıyla bilinen kulüplerden birisi Hitler'in politikalarından en çok zarar gören ülkelerin başında gelen Polonya'nın *Wisla Krakow* takımıdır. 25 Mayıs 2015'te İtalya'nın başkenti Roma'da oynan *Roma-Lazio* futbol maçından önce maçı izlemeye gelen Polonyalı taraftarlar *Lazio* taraftarlarını Nazi selamıyla selamlamışlardır. Bu eylem ilk bakışta spontane gelişmiş bir hareket gibi görünse de her iki takımın taraftar grupları arasında ülke sınırlarını aşan ideolojik bir bağ mevcuttur (<http://www.krakowpost.com/9475/2015/05/wisla-krakow-football-hooligans-give-nazi-salutes-at-roma-lazio-derby-match>, e.t 14.02.2020). Kısaca *Lazio* olarak bilinen Roma şehrinin futbol takımının orijinal ismi *Societa Sportiva Lazio* yani *SS Lazio*'dur. Bu durum ise tartışmalı bir şekilde Nazilerin acımasızlıklarıyla ünlü askeri birlikleri olan *Schutzstaffel* yani SS'leri akla getirmektedir ve bu isim benzerliği kulübün Nazi sempatzanı taraftarları arasında farklı şekilde yorumlanmaktadır.

Almanya 3.Futbol Ligi'nde oynayan *Chemnitzer F.C* takımının radikal sağ ideolojiyi destekleyen taraftar grupları da Yahudi aleyhtarı tezahüratlarıyla takım yönetimini sıklıkla zor durumda bırakmaktadır. 2019'da *Chemnitzer* takımının taraftarlarının bir bölümü 1919-1987 yılları arasında yaşamış olan yerel SS mensubu Thomas Haller Cooper'in anısına saygı duruşunda bulunmuştur (<https://jewishnews.timesofisrael.com/german-football-team-criticises-its-fans-after-antisemitic-and-racist-chants/>, e.t 14.02.2020).

Benzer olayların patlak verdiği ülkelerden birisi de Belçika'dır. Ağustos 2018'de Belçika'nın köklü iki futbol takımı olan *Club Brugge- Anderlecht* arasında oynanan futbol maçında *Club Brugge* taraftarlarının bir bölümü "Yahudileri Yakın" şeklinde tezahüratlarda bulunmuştur (Curtis, 2019:283). Benzer olaylar Avrupa'nın farklı noktalarında patlak vermekle beraber 2019'da Bulgaristan ve İngiltere arasında oynanan futbol maçında yaşananlar kulüp bazlı olayların dışına çıkarak milli takımlar nezdinde gerçekleşen bir olay olarak futbol tarihine geçmiştir. Başkent Sofya'da oynanan müsabakada, Bulgar taraftarların bir bölümü Nazi selamı vererek top İngiliz siyahi oyunculara geldiği zaman ırkçı sesler çıkartarak tezahüratta bulunmuştur (<https://www.businessinsider.com/bulgaria-fans-made-nazi-salutes-monkey-chants-at-england-players-2019-10>, e.t 14.02.2020). Sonrasında olayın yaratmış olduğu infial, Bulgaristan Futbol Federasyonu Başkanı Borislav Mihaylov'un istifa etmesine yol açmış olup, ülke futbolunun en önemli isimlerinden birisi olan Hristo Stoichkov canlı yayında gözyaşlarına boğulmuştur (<https://www.hurriyet.com.tr/sporarena/hristo-stoichkov-gozyaslarina-boguldu-41352200>, et.14.02.2020).

Taraftar gruplarının bu denli hareketleri resmi seviyede kulüp yönetimlerinin tepkisini çekmekle kalmayıp uluslararası futbol camiası tarafından da kulüplerin ve taraftarların "kara listeye" alınmasından ötürü son dönemlerde taraftar grupları da birtakım "önlemler" almaktadırlar. Alver'in aktardığına göre son dönemlerde Nazi sempatzanı taraftar grupları kapalı kodlar ve semboller üzerinden propaganda faaliyetlerinde bulunmaktadırlar. Örneğin, bazı Alman taraftar grupları 18 ve 88 numaralı formalar giyerek Adolf Hitler ve "Hitler'e Selam Olsun" anlamına gelen "*Heil Hitler*" kelimelerini Alman alfabesi üzerinden sayılarla sembolleştirmektedirler (Pilz'den aktaran Alver,2008). Kuşkusuz ki bu durum devlet otoritelerinin aldığı önlemlere karşı taraftar gruplarının almış olduğu "önlemler" arasında devam eden bir çatışmayı ifade etmektedir.

4.Sonuç

20. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Almanya'da yükselmeye başlayan Nazizm, iktidarda kaldığı süre sınırlı olmasına rağmen başta Avrupa olmak üzere farklı ülkelerin toplumsal yapılarında büyük izler bırakmıştır. Çalışmanın başında da ifade edildiği üzere Nazizm'in milliyetçilikten farklı olarak çok daha girift ve dirençli bir ideoloji olması, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Nazizm'in farklı bir "modern" yorumu olan Neo-Nazizm'in varlığının temel sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde Neo-Nazizm, Nazizm'den farklı olarak sadece Almanya odaklı olmayıp Slav ülkelerden, ABD'ye kadar son derece geniş bir coğrafyada "beyaz üstüncülük" ve "beyaz gurur" kavramlarıyla temsil edilmektedir. Tıpkı Nazizm de olduğu gibi Neo-Nazizm'in de doktriner yapısında teolojik unsurlar, mitler, ritüeller ve semboller belirgin bir şekilde yansıtılmaktadır. Buna göre, Neo-Nazizm'in "beyaz ırkçılığın" "omurgasını" inşa ettiğini iddia etmek mümkündür.

Son yıllarda, ırkçılığın ve yabancı düşmanlığının en bariz gözlemlendiği toplumsal platformlardan birisi de futbol stadyumlarıdır. Neo-Nazizm'den beslenen taraftar grupları fanatik ve şiddete eğilimli taraftar olarak tanımlanan holiganlardan farklılaşarak şiddet eğilimlerini aşırıya kaçan futbol rekabetinden ziyade ideolojik ve doktriner bir motivasyonla gerçekleştirmektedirler. 1996'da yapılan bir araştırmaya göre Neo-Nazizm'den beslenen taraftar gruplarının en yoğun olduğu ülkeler Almanya ve Avusturya'dır. Aynı rapora göre, Alman futbol taraftarlarının %20'si Neo-Nazizm'e sempati duyduklarını açıklamışlardır (Carnibella, vd., 1996:9). Taraftar gruplarının yanında, çalışmada örneklendirilen bazı futbolcularında Nazilerle ve Neo-Nazilerle özdeşleşmiş sembollerini kullandıkları görülmektedir. Bu sembollerini kullanan futbolcuların taraftar gruplarından farklı olarak yapmış oldukları eylemleri ve bu ideolojilerle olan bağlarını reddettikleri görülmektedir. Bu eylemleri en bilinçli ve sürekli şekilde yapan Paolo Di Canio dahi kendisinin faşist olduğunu ama ırkçı olmadığını ifade etmiştir. Bir diğer ifadeyle, taraftar grupları Nazi selamı, Gamalı Haç veya *Swastika*, 88 sayısı gibi semboller üzerinden Nazizm ve Neo-Nazizm propagandası yaparken, futbolcular sadece Nazi selamı verip daha sonra alacakları muhtemel cezalardan ötürü bu hareketin anlamını bilmediklerini ifade ederek "özür dileme" yolunu seçmektedirler.

Son tahlilde, Nazizm'in ve Neo-Nazizm'in dünya üzerinde sahip olmuş olduğu kötü şöhret bu ideolojilerin diğer ideolojilerden farklı bir yere konumlandırılmasına neden olmaktadır. Hiçbir şekilde tartışmaya dahi açılmayan bu iki ideoloji, destekçileri aracılığıyla zaman zaman futbol stadyumlarının "miting alanına" dönüşmesine neden olmaktadır. Gelecekte bu durumun nasıl şekilleneceği ise kuşkusuz ki otoritelerin yaptırımlarının dozajıyla yakından ilintilidir.

Kaynaklar

Kitap ve Makaleler

- Aktükün, İ. (2010). "Futbolun Siyasi Tarihine Kenar Notları", *Cogito*, 63.
- Aho, J.A. (1988). "Out of Hate: A Sociology of Defection from Neo-Nazism", *Current Research on Peace and Violence*, 11(4), 159-168.
- Alver, F. (2008). "Kapitalist Üretim Sürecinde Irkçılık, Futbol ve Medya", *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 26, 223-248.
- As, E. (2016). "İktidar Spor Kuramları İlişkileri Bağlamında İki Dünya Savaşı Arasında Türkiye Cumhuriyeti'nin Katıldığı Olimpiyatlar: 1924 Paris, 1928 Amsterdam, 1936 Berlin", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 24, 156-204.
- Arık, B.M. (2008). "Futbol ve Televizyon Bağı: Simbiyoz Beslenme", *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 26, 197-222.
- Beck, P.J. (2012). *Scoring For Britain: International Football and International Politics 1900-1939*, Routledge, New York.
- Bowman-Grieve, L. (2009). "Exploring Stormfront": A Virtual Community of the Radical Right", *Studies in Conflict & Terrorism*, 32(11), 989-1007.
- Carnibella, G., vd. (1996). "Football Violence in Europe", Social Issues Research Center, Oxford.
- Curtis, M. (2019). "Antisemitism and European Football", *Antisemitism Studies*, 3(2), 273-290.
- Çakı, C. (2019). "Nazizm İdeolojisinde Sporun Sunumu: Spor Konulu Nazi Propaganda Posterleri Üzerine İnceleme", *TRT Akademi*, 4(8), 346-367.
- Develi, T. O. (2017). "Kum Zencileri: Siber Irkçı Söylemde Türk İmgesi ve Tarihsel Revizyonizm (Stamfront.org Örneği)", *Toplum ve Bilim*, 141, 220-239.
- Duke V. ve Crolley L. (1996). *Football, Nationality and State*, Routledge, New York.
- Ekmekçi Y.A. D., Ekmekçi, R. ve İrmiş, A. (2013). "Küreselleşme ve Spor Endüstrisi", *Pamukkale Journal of Sport Sciences*, 4(1), 91-117.
- Ferenc, J. (2014). "Football In Occupied Poland (1939-1945)", *Revista de Psicologia, Ciencies de l'Educacio i de l'Esport*, 32(2), 47-52.
- Geary, D. (2006). *Hitler and Nazism*, Routledge, New York.
- Goodrick-Clarke, N. (1998). *Hitler's Priestess: Savitri Devi, the Hindu-Aryan Myth and Neo-Nazism*, New York University Press, New York.
- Goodrick-Clarke, N. (2002). *Black Sun: Aryan Cults, Esoteric Nazism and the Politics of Identity*, New York University Press, New York.
- Güven, Ö. ve Güven B. (2019). "1936 Garmisch Kış Olimpiyat Oyunları'na Türkiye Cumhuriyeti'nin Katılımı", *SPORMETRE*, 17(3), 1-8.
- Gülada, M. O. (2019). "1936 Berlin Olimpiyatları'nda Spor Yayıncılığının Propaganda Amaçlı Kullanımı: Olympia Filmi Üzerine İnceleme", *TRT Akademi*, 4(8), 326-345.
- Güzelipek, Y.A. (2017). *Uluslararası İlişkiler ve Spor: Tarihe Damgasını Vuran Spor Olayları ve Politik Çözümlenmeleri*, Cinius, İstanbul.
- Heller, S. (2000). *The Swastika and Symbols of Hate: Extremist Iconography Today*, Simon & Schuster, New York.
- Kaplan, K. ve Ertürk E. (2012). "Dijital Çağ ve Bireyin İdeolojik Aygıtları", *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 2(4), 7-12.
- Karahan, B.G. (2015). "Modern Olimpiyat Oyunlarında Siyaset ve Boykotlar", *Uluslararası Spor, Egzersiz ve Antrenman Bilimi Dergisi*, 1(2), 114-119.

- Kassimeris, C. (2008). *European Football in Black and White: Tackling Racism in Football*, Lexington Books, Lanham.
- Kershaw, I. (2017). *The Hitler Myth: Image and Reality in the Third Reich*, Routledge, London.
- Kessler, M. (2011). "Only Nazi Games? Berlin 1936: The Olympic Games Between Sports and Politics", *Socialism and Democracy*, 25(2), 125-143.
- Lee, J.K. (2006). "Playing for Life: Survival Soccer in 1942", *Soccer and Society*, 7(4), 486-493.
- Lichtenberger, H.U. (2003). *The Story of German Football*, WSC Books, Norfolk
- Llopis-Goig, R. (2009). "Racism and Xenophobia in Spanish Football: Facts, Reactions and Policies", *Physical Culture and Sport Studies and Research*, 47.
- Mackenzie, M. (2003). "From Athens to Berlin: The 1936 Olympics and Leni Riefenstahl's *Olympia*", *Critical Inquiry*, 29(2), 302-336.
- Marschik, M. (1999). "Between Manipulation and Resistance: Viennese Football in the Nazi Era", *Journal of Contemporary History*, 34(2), 215-229.
- Murray, B. (2010). "Berlin in 1936: Old and New Work on the Nazi Olympics", *The International Journal of the History of Sport*, 9(1), 29-49.
- Talimciler, A. (2008). "Futbol Değil İş: Endüstriyel Futbol", *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 26, 89-114.
- Yaman, A. (2011). "Türkiye Örneği Üzerinden Futbolun Tarihsel Süreçte Ekonomi Politikası", *Uluslararası Spor Araştırmaları Dergisi*, Özel Sayı, 11-17.

İnternet Kaynakları

- 1936 Berlin Summer Games, <https://www.sports-reference.com/olympics/summer/1936/>, (e.t 12.01.2020)
- I Am A Fascist, Not A Racist, <https://www.telegraph.co.uk/news/1506262/Im-a-fascist-not-a-racist-says-Paolo-di-Canio.html>, (e.t 13.02.2020)
- Greek Footballer Giorgos Katidis Given Lifetime National Ban After Nazi Salute, <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/greek-footballer-giorgos-katidis-given-lifetime-national-ban-after-nazi-salute-8537899.html>, (e.t 13.02.2020)
- Wayne Hennessey Did Not Know What Nazi Salute Was- FA Panel, <https://www.bbc.com/sport/football/47946382>, (e.t 14.02.2020)
- Wisla Krakow Football Hooligans Gives Nazi Salutes at Roma Lazio Derby Match, <http://www.krakowpost.com/9475/2015/05/wisla-krakow-football-hooligans-give-nazi-salutes-at-roma-lazio-derby-match>, (e.t 14.02.2020)
- German Football Team Criticises Its Fans After Antisemitic Chants, <https://jewishnews.timesofisrael.com/german-football-team-criticises-its-fans-after-antisemitic-and-racist-chants/>, (e.t 14.02.2020)
- A Bulgaria Crowd Appeared To Make Monkey Chants and Nazi Salutes at England's Black Players and the Team Captain Begged the Fans to Stop, <https://www.businessinsider.com/bulgaria-fans-made-nazi-salutes-monkey-chants-at-england-players-2019-10>, (e.t 14.02.2020)
- Hristo Stoichkov Gözyaşlarına Boğuldu, <https://www.hurriyet.com.tr/sporarena/hristo-stoichkov-gozyaslarina-boguldu-41352200>, (e.t 14.02.2020)

Bu Yüzyılın Dersi

Popper, K. R. (2019), *Bu Yüzyılın Dersi*, Çev. Ceyhan Aksoy, Serbest Kitaplar, 4. Baskı, Temmuz 2019, İstanbul, 140 sayfa. ISBN 13: 978-605-69360-2-9

Değerlendiren: Barış SÜR¹

İdeolojiler gerçekten somut dünyamızı yansıtıyor mu, yoksa biz ideolojilerin gerekliliklerini mi yerine getiriyoruz? Çoğunluğun yönetimi olan demokrasi iyi bir model midir? Geride kalan yüzyıla baktığımızda ne çıkarabiliriz? Peki, bundan sonra ne yapabiliriz? 20. Yüzyıl'ın neredeyse tamamına tanıklık eden Profesör Popper, siyasi ve toplumsal konular üzerine söyleşilerinin yer aldığı "Bu Yüzyılın Dersi" adlı kitapta komünizmden demokrasiye, dünya savaşlarından medyaya kadar birçok konuya değiniyor. Toplam 140 sayfa ve dokuz bölümün yer aldığı üç kısımdan oluşan kitabın ilk iki kısmı söyleşi, son kısım ise iki konuşma şeklinde düzenlenmiştir. Serbest Kitaplar'dan çıkan kitabın Türkçe çevirisi Ceyhan Aksoy tarafından yapılmıştır. Kitapta, Popper'in liberal görüşlerinin bugünün sol ve siyaset problemlerine ışık tutacağı izlenimi yaratmaktadır.

Kitabın genelinde olduğu gibi ilk söyleşide ağırlıklı olarak Popper'in Marksizm'e yönelik eleştiri ve tespitleri yer alıyor. Gençlik yıllarında Marksist ideolojinin sıkı bir savunucusu olan Popper, sosyalizmin bireysel özgürlüğü gerçek anlamda karşılamadığını ve tek bir fikrin etrafında toplandığını düşünerek Marx'ı ve ideolojisini etraflıca incelemeye karar veriyor. İlk olarak Marx'ın ilk cildini kendi yayınladığı, ikinci ve üçüncü ciltleri dostu ve çalışma arkadaşı Friedrich Engels tarafından notlarının düzenlenmesiyle yayınlanan ünlü eseri *Kapital*'i (*Das Kapital*) incelemeye başlıyor. Bu inceleme sonucunda komünistler tarafından çarpıtıldığına inandığı *Kapital*'in aslında üç mesaj verdiğini söylüyor. Bunlardan ilki kapitalizmin sorunlarının ve yol açtığı yanlışlıkların reformla değil, devrimle çözülebileceğidir. İkincisi, kapitalizmin yayılmasıyla sefaletin artması sonucu zaten zor şartlarda olan işçilerin durumunun daha da kötüleşeceğine inanılmasıdır. Popper'a göre *Kapital*'in verdiği üçüncü mesaj ise kapitalistlerin bireysel olarak suçlanamayacağı, onların da sistemin kurbanı oldukları yönündedir. Yani bireyler değil, sistem suçludur. Bu sistemi düzeltmek için reformların yetersiz kalacağı, ancak ve ancak devrimle yeni bir düzen kurulabileceği düşünülmektedir. Bu düzenin tesisi için bizzat sorumlu olmasalar dahi bireylerin de cezalandırılmak zorunda kalacağı, baskı ve şiddet içerebilecek bir süreçten bahsediliyor. Ancak ünlü düşünür, bunların ikincisi olan ezilen işçi sınıfı teorisinin henüz Marx hayattayken çöktüğünü savunuyor. Popper bu tespitini kitabın sonunda da değineceği gibi bugün asıl haksızlığa uğrayanların, şartları göreceli olarak iyileştirilen işçiler değil, şiddet karşısında tamamen savunmasız kalan çocuklar olduğu gerçeğine dayandırıyor. Üçüncü tespiti ise kendisinin de Marksist ideolojiyi terk etmesine yol açan hastalıklı kapitalist sistemin ne pahasına olursa olsun ortadan kaldırılmasına olan inancı ortaya koyuyor. Marx'ı eleştirmeye devam ederken Marksizm'i hata olarak nitelenmekle birlikte bu hatanın başlangıcını Platon ve Aristoteles'e kadar götürüyor. Bununla birlikte Popper, eleştirilerini bir kenara bırakarak Marx'ın iktisat çalışmalarının her ne kadar kendisi tarafından çok abartılsa da tarihe ve sosyal bilimlere yapılmış en büyük katkı olduğunu söylüyor.

¹ Doktora Öğrencisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Orcid: 0000-0002-9051-3285, barissur@hotmail.com

Söyleşide Sovyetler Birliği'ne de geniş yer veriliyor. Popper, Sovyetler Birliği'nin çöküş iklimine Doğu Almanya rejiminin yıkılması ile girildiğini söylüyor. Sovyet rejiminin asıl çöküşünü de Marksist ideoloji ve komünist rejimin çatışmasına bağlıyor. Bundan sonra Rusya'da ihtiyaç duyulan ilk şeyin hukukun üstünlüğünün tesis edilmesi olmasına rağmen Rusların hala iktisadi sistemi korumaya çalışmasının, kaçınılmaz olan sonu getirdiğine inanıyor. Popper, hukukun tesis edilmediği yerde kaosun kaçınılmaz olduğunu ekleyerek bir sonraki adımın barışın sağlanması olduğunu vurguluyor. Son yüzyılı derinlemesine inceleme fırsatı bulan ünlü filozof sistematik bir şekilde aktardığı çıkarımlarında barıştan sonra eğitime önem verilmesi gerektiğini hatırlatıyor. Eğitim sistemini televizyon karşısında etkisiz ve çaresiz bularak televizyonun çocukları şiddet yönlü eğittiğini, bununla mücadele için gerekirse sansür uygulanması gerektiğini net bir şekilde söylüyor. Şiddet ile ilgili endişelerini sıklıkla dile getirirken bu yüzyıl için Birinci Dünya Savaşı'yla tırmanan şiddetin, bir asır sonra televizyonlardaki psikolojik boyutuyla etkisini sürdürdüğünü belirtiyor.

İlk söyleşinin sonlarında özgürlük kavramına yer veren Popper, insanların diğerlerinin özgürlüğünü engelleme özgürlüğüne sahip olmaması için hukukun üstünlüğüne ve dolayısıyla bir otoritenin, yani devletin gerekliliğine vurgu yapıyor. Devamında, devletli toplumla devletsiz toplum arasındaki farkın, devletin daha az ya da daha çok müdahale etmesi arasındaki farkı önemsiz kılacak kadar çok olduğu görüşünü ortaya atıyor. Popper söyleşide, Marksizm'i eleştiren bir diğer düşünür Issiah Berlin'e de referans veriyor. Berlin, "Two Concepts of Liberty" (*İki Özgürlük Kavramı*) adlı çalışmasında ortaya koyduğu negatif ve pozitif özgürlük ayrımından yola çıkarak komünizmin kısmi müdahaleye olanak tanıyan pozitif özgürlüklere odaklanması nedeniyle tehlikeli olduğunu öne sürmüş ve çağdaşı Popper'ın görüşünü desteklemiştir. Ancak Berlin daha sonra pozitif özgürlüğün de negatif özgürlük kadar temel bir ideal olduğunu söyleyerek bu yargıdan uzaklaşmıştır. Popper, kitabın sonlarında tekrar devlet ve özgürlük kavramlarının ilişkisine yer veriyor.

Popper'ın demokrasi hakkındaki görüşleri ise birçok açıdan okuyucuyu düşünmeye sevk ediyor. Tiranlıktan kaçınmak için sığınılan kötü bir yöntem olarak gördüğü demokrasi fikrini, Churchill'in "*daha kötü olan tüm diğer yönetim biçimlerini saymazsak, demokrasi en kötü yönetim biçimidir*" sözlerini aktararak destekliyor. Demokrasinin halk yönetimi olarak adlandırılmasına karşı çıkan Popper, Platon'un "kim yönetmeli?" sorusundan hareketle yönetim sınıflandırmasını okuyucuya aktarıyor. Marx'ın sorunlarını ilişkilendirdiği Platon'da kalarak demokrasi vurgusuna devam ediyor. Popper'a göre demokrasi çoğunluğun diktatörlüğüdür. Gazeteci Giancarlo Bosetti'nin sosyal demokrasi, liberalizm, Batı sosyalizmi ya da henüz belirmeyen başka bir siyasi modelin mi yaşadığımız döneme en uygun olacağı sorusuna en iyi siyasi modelin kültürel liderlik oluşturmayı amaçlamayan bir demokrasi olacağını söylüyor. Bu noktada insanların kültürel açıdan özgür olduğu, barış, hukuk ve güvenin tesis edildiği, tepeden inme kurallarının olmadığı bir demokrasiyi tasvir ediyor.

Kitabın altıncı bölümüyle başlayan ikinci söyleşiye geçmeden önce Bosetti Bosna'ya dikkat çekiyor. Bosna'da yaşananların yaşadığımız yüzyıldan ders almadığımızın göstergesi olduğunu söyleyerek bunu Batı'nın korkaklığı, kötülüğü ve başarısızlığı olarak nitelendiriyor. Ayrıca Bosetti, Popper'ı nükleer felaketten sonra en çok endişelendirenin insanlığı ahlaki yönden çürümeye sevk eden televizyon olduğunu aktarıyor. Çünkü Popper, suç oranlarındaki artışı da televizyonun neden olduğu ahlaki yozlaşmayla ilişkilendiriyor. İnsan zihninde çok büyük bir yer alan televizyonun sürekli aksiyon geliştirerek öğretilerin önündeki yerini koruduğunu, bu durumdan en çok çocukların etkilendiğini söylüyor. Bu noktada Marx'a gönderme yaparak yaşadığımız yüzyılın asıl mağdurları beklendiği gibi işçiler değil çocuklardır çıkarımını ortaya koyuyor.

İkinci söyleşide ideolojileri bir çeşit saplantı olarak niteleyen Popper buna en önemli örnek olarak Rus nükleer fizikçisi Andrei Saharov'u gösteriyor. Popper, Saharov'un Soğuk Savaş döneminde Amerika'dan gelecek olası saldırıya karşılık verebilmek veya tehdit halinde ilk hamlede bulunabilmek adına her biri Hiroşima'ya atılardan 3.000 kat daha güçlü 1.400 adet nükleer bomba yapan kişi olduğunu hatırlatıyor. Avusturyalı yazar, Saharov'u kendisinden istenmemesine karşın böyle bir bomba planı yaparak uluslararası barışın sonsuza dek tehdit altında kalmasına neden olan ve dünyayı yeni bir savaşın eşiğine getiren kişi olarak görüyor. Bununla birlikte ilerleyen yıllarda verdiği silahlanma karşıtı mücadeleyle 1975 Nobel Barış Ödülü'nü alan Saharov'un bugün insan haklarının en büyük savunucularından biri olarak gösterilmesindeki çelişkiye dikkat çekerek, bunların onun savaş suçlusu olduğu gerçeğini değiştirmeyeceğini vurguluyor. Ayrıca etnik kimliğin bir devlet politikası haline

gelmesinin insanlığın yeni tehdit unsuru olduğunu düşünen Popper, bu nedenle milliyetçiliği komünizmin yerini alan yeni küresel tehdit olarak görüyor. Tarihselciliğe de şiddetle karşı çıkarak geçmişin yalnızca bugünü nasıl daha iyi hale getirebileceğimizi anlamak için bir ders olarak görülmesi gerektiğini, geleceğe yönelik kehanet aracı haline getirilmemesi gerektiğini ifade ediyor.

Söyleşilerin ardından gelen son iki bölümde Popper'ın daha önce yayınlanmamış demokrasi ve medyaya yönelik görüşlerinin yanı sıra okuyucunun dikkatini çeken minimal devlet-paternalist devlet ayrımı yer alıyor. "Demokratik Devlet Teorisi ve Pratiği Üzerine Düşünceler" başlığı altında incelenen sekizinci bölümde ilk olarak Atina Serbest Kitap Piyasası dikkat çekiyor. İfade ve yayın özgürlükleri ile bilinen Atina'nın Anadolu ve diğer medeniyetlerden gelen büyük düşünörlere de ev sahipliği yaptığı ve burada büyük bir bilim alanı oluşturduğunu aktarılıyor. Popper, Edebiyat ve bilimin demokrasi ile bağlantısını M.Ö. 500'lere kadar götürerek gerçek demokrasi örneği sergileyen Atina'ya dayandırıyor. Homeros'un iki büyük epik şiiri Odyssea ve İlyada ile başlayan Atina Serbest Kitap Piyasası'nın bugünkü demokratik devlet teorisiyle ilişkisini ortaya koyuyor. Atina ile ilgili paragrafta demokrasinin inşasından çöküşüne ve savcının parti başkanı olduğu bir siyasi duruşma olan *Sokrates'in Savunması*'na değiniyor. Demokrasinin halk yönetimi olamayacağını savunarak Platon'un iktidardakilerin ahlaki durumlarına göre nitelendirdiği beş modeli okuyucuya sunuyor: Monarşi, tiranlık, oligarşi, aristokrasi ve demokrasi. Platon ise bunlar arasından sadece demokrasiyi kötü bir yönetim modeli olarak tanımlıyor. Yazar, Platon'un "kim yönetmeli" sorusundan hareketle yaptığı değerlendirmeler sonucu kimin yönettiğinin değil, nasıl yöneteceğinin önem kazandığını söyleyerek soruyu yenilemeyi öneriyor: "Ahlaki açıdan takdir edilebilir niteliklere sahip bir yönetim biçimi var mı?"

Kitabın sonlarında Thomas Hobbes, Immanuel Kant, John Stuart Mill, Max Weber gibi düşünörlerin görüşlerine yer verilerek özgürlük ve entelektüel sorumluluk konuları ele alınıyor. Devletin kişisel özgürlüklere müdahale etmemesi gerektiğine inanan ünlü düşünöür, bireyin özgürlüğünü tehlikeye attığı durumlarda onun bu hakkının devlet tarafından korunması gerektiğini söyleyerek minimal müdahale hakkını devlete teslim ediyor. Son olarak dünya barışına vurgu yapmakla birlikte bu noktada entelektüel olarak gördüğü akademisyenlere, yazarlara ve okurlara başta olmak üzere fikirlere ilgi duyanlara çağrıda bulunuyor. Geçtiğimiz yüzyıldan gereken dersi çıkararak bugünü ve geleceği daha iyi yapmanın ve dünya barışını sağlamanın tıpkı bugüne kadar dünyaya zarar veren fikirlerimizle yaptığımız gibi *biz entelektüellerin* elinde olduğunu söylüyor.

Pek çok ilgi çekici konuyu farklı açılardan bir araya toplayan Popper'ın bu söyleşileri okur için büyük bir avantajdır. Özellikle Atina Serbest Kitap Piyasası'nın sosyal bilimler alanında çalışan akademisyenlere katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Televizyonlardaki şiddetin önlenmesi için gerekirse sansür uygulanabileceğini söylemesi Popper'ın liberal kimliği ile çelişirken dikkat çekmeye çalıştığı konunun ciddiyetinin kavranması adına iyi bir örnek olarak kabul edilebilir. Zira nükleer felaketten sonra kendisini endişelendiren en önemli sorunun televizyondaki şiddet olduğunu aktarmıştı. Saharov'un karaborsaya düşen bombalarının dünyanın dört yanına dağılmış olmasının barışı imkansız hale getirdiğini söylemesi, barışın sağlanmasını öncelikli iş olarak görmesi ile örtüşmüyor. Ancak barışın sağlanmasının savaşa karşı savaştan ziyade, entelektüellerin katkılarıyla olacağını ısrarla vurgulaması göz ardı edilmemelidir. Son olarak erken yaşta tanıştığı komünizme eleştirel açıdan yaklaşarak tespitleri sonucu komünistlikten ayrılmasını Popper'ın bilim kuramının temeli olan "*Yanlışlanabilirlik Teorisi*"nin ilk örneği olarak kabul etmek mümkün görünmektedir.